Tartalom

XLVII. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1993. MÁJUS

CSORBA GYŐZŐ: A mánfai műemlék-templomban; Ha tudnánk; Hiába 3

BAKA ISTVÁN: Sztyepan Pehotnij versesfüzetéből (Testamentum – Завещание) 7

KALÁSZ MÁRTON: Guildenstern; Neniae; Parafréniák; Világ 8

ERDÉLYI ERZSÉBET – NOBEL IVÁN: „...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen." (Beszélgetés Gion Nándorral); „...csak a lélek, a lelkiismeret cenzúrája létezik." (Beszélgetés Bálint Tiborral) 10

HUSZÁR SÁNDOR: Erkölcsileg magasszintű társalgás arról, hogy a tanú a bűnös 16

PALOCSAY ZSIGMOND: Tőtöttnóta; Titokhántó 30

SZŰCS CSABA: Hrabal 33

ROTT JÓZSEF: Májusi tüzek 36

MÁNYOKI ENDRE: Szemközt a pusztulással... (Például a folyóiratok) 41

BÖJTI GÁBOR: „A barátság visszafojtott sírás" (anzix-ok) [Fű-róka és vér-nyúl]; [Palimadár]; Ökörszem-ének [National Anthem of Troglodystán] (szakadatlanul); Papírmadár 44

GYŐREI ZSOLT: Csepp; Egyedül este; Lepkék, madarak 47

A 70 éves szeretethozó

HATÁR GYŐZŐ: Sch. Mihálynak 48

VERESS MIKLÓS: Virágóra (1. Kankalinácska; 2. Fehér nárcisz; 3. Császárkorona; 4. Árnika; 5. Pipacsok; 6. Szellőrózsa; 7. Borzas Kata; 8. Kakukkfű; 9. Cleopátra tűje; 10. Pitypang és Kataláng; 11. Vigadalom; 12. Muskátlis) 49

SERFŐZŐ SIMON: Öröm nékünk 53

BARÁNSZKY LÁSZLÓ: Szélben A Csomagokkal 54

Virágbéke (Dobos Marianne beszélgetése Schéner Mihállyal) 55

TANULMÁNY

KÁNTOR LAJOS: Szabédi és a Mórok (Egy lezáratlan vita margójára, irodalomtörténeti közelítésben) 59
N. HORVÁTH BÉLA: „A kint s a bent" (Csorba Győző költészetéről) 61
CS. VARGA ISTVÁN: Katedra nélkül (Fodor András és Németh László Vekerdi-portréjáról) 66

NÉZŐ

FERDINANDY GYÖRGY: Kéretlen kalandozás a latin-amerikai próza berkeiben 71
SZABÓ GÁBOR: Borges és az Alef-modell 78

KRITIKA

VAJDA GÁBOR: A kontraszelekció léttörvénye (Varga Zoltán: Indiánregény); Öszvérek társadalma (Herceg János: Gogoland) 84
VINNAI GYŐZŐ: Gondolatok egy tanulmánykötetről (A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság) 90
MONOSTORI IMRE: Tüskés Tibor: Párhuzamos történelem 94

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SCHÉNER MIHÁLY rajzai a 6., 35., 40., 46., 52., 54., 70., 83. oldalon és a belső borítón.

PAPP TIBOR rajza az 53. oldalon.

DIÁK-MELLÉKLET

SÁNDOR IVÁN: A százhetven éve fel nem fedezett Bánk bán

HUSZÁR SÁNDOR

Erkölcsileg magasszintű társalgás arról, hogy a tanú a bűnös

Ezen a csendes őszi reggelen a kaputelefon búgása ébresztett fel. Egész pontosan: búgásra ébredtem. Fogalmam sem volt arról, hogy mi és miért búg.

Különben gyakran ébredek arra, hogy csengetnek, de álmomban mindig a bukaresti lakásunk bim-bamját hallom. Ezt a helyzetet aztán hamar átlátom, és igyekszem sietve visszaaludni. Búgás azonban még nem költött azóta, hogy immár három éve ebbe a szegedi lakásba költöztünk.

Így aztán rövid helyzetazonosító tépelődés után végül kiugrottam az ágyból, és rohantam a hallba. Közben még egy pillantást vetettem az órára, és emlékszem, azt kérdeztem magamtól: ki az a tapintatlan fráter, aki hajnali háromnegyed nyolckor felver?

– Halló!

– Szervusz Lajos! Én vagyok az, Tibi! – mondotta egy ismerős hang, kissé olyan hangsúllyal, mintha e felriasztásért hálás kellene lennem neki.

– Szervusz... – feleltem bizonytalanul, mert egyelőre fogalmam sem volt arról, hogy ki az a Tibi.

– Na, hogy vagy?

– Jól.

– Délután itthon leszel?

– Itthon – feleltem most már élénken, mert közben rájöttem, hogy a temesvári barátom beszél.

– Egy kongresszuson veszek részt, itt a szomszédodban, a Dugonics téren. Ahogy véget ér, átjövök.

Hát ebben maradtunk.

Ahol összeütnek két fedőt, Tibi megjelenik – morfondíroztam magamban, mert fogalmam sem volt arról, hogy milyen kongresszust tartanak a szomszédomban már megint, a tudtomon kívül. De a filozófia itt abbamaradt, mert visszaértem az ágyba, és eltökéltem, hogy bepótolom a Tibi által elorzott negyedórát.

Alvás helyett azonban furcsa asszociációk leptek meg. Arról, hogy bizonyos emberek, sőt városok is egy-egy képet, képsort idéznek fel bennem. Szülővárosom nevének, Kolozsvárnak említésére – például – a főtéri lábasház, a Newyork kávéház és az Egyetem utca vonalát látom, el egészen a piarista templomig. Mintha épp akkor ott járnék. És a kép mintha az életérzésem illusztrációja volna. De miért pont ez a képsor?

Bukarestben a Dimbovica folyó bal partján járok az – azóta lebontott – Operett Színháztól az Opera vonaláig. De oly eleven az élmény, hogy még a patak szagát is érzem. Igaz, hogy húsz évig a közelben laktam, de ezen az úton hússzor sem mentem végig... Talány.

Így vagyok emberekkel is. Emlékeimben Balogh Edgár – háta mögött összefogott kezekkel, kissé görbén – sétál. „Téged az aktív kortársaim közé sorollak!" – rivall rám, nyilván töprengései mélyéről, Kolozsváron, a főposta előtt. Nyilván jó három évtizede.

Gáll Ernő, első főszerkesztőm, jobb keze mutatóujjával az orra tövét feni. Huszárka, Huszárka, magát kinevezték írónak! – mondotta az ötvenes évek elején, fiatal újságíró koromban, amikor pár novellám megjelenése után meghívtak Bukarestbe, a Fiatal Írók Országos Kongresszusára. És emlékszem: őszintén meg volt rendülve. Fazekas János – életem során hol miniszter, hol valamiféle központi bizottsági nagyfejű, de a sorsomban mindig jelen van, és sohasem rossz oldalon – nos, őt ez a mondása idézi fel bennem: „Ne vitatkozzatak, írjatak sok jó brossurákot!" Ugyanis ezt nekünk, magyar íróknak parancsolta, mégpedig tiszta nemzetmentő szándékkal.

Nos, ebben a panoptikumban Tibi telefonál. Mert Tibi annak ellenére, hogy atomfizikus, a nemzetiségi közéletben mindig nyakig benne volt. És gyors, hadari beszédével – „izé" helyett a „hogyhijják, hogyhijják" állandó ismétlésével – örökösen nemzeti bajainkat osztotta. Már azt se tudom, mikor és hol ismerkedtünk össze, de az bizonyos, hogy évtizedek óta barátomnak tudom, annak ellenére, hogy mindig sok száz kilométerre laktunk egymástól.

Maga a telefonálás, mint őt idéző klisé már érthetőbb. A mostanit leszámítva, négy évvel ezelőtt beszélgettünk utoljára – akkor is telefonon. Nyolcvannyolc decemberében. Igen, a bukaresti lakásomban akkor még megvolt a telefon. Bútor már kevés volt, de a telefon még működött.

A hidegre emlékszem, ami a szobákban volt. Meg arra a se kint, se bent állapotra, ami életünket jellemezte. Na és a Tibi hangjára, amely déltájban csattant fel, s amely örömteli volt.

– Tehát akkor nincs kivándorlás! Minden rendbejött! – kiáltotta.

– Mi jött rendbe? – kérdeztem én, már nem is tudom, milyen hangfekvésben.

– Látom, hogy a hatalom...

– Mi van a hatalommal?

– Most jövök a könyvesboltból – folytatta, már bátrabban, mint aki ugyan tudja, hogy lehallgatnak, de megtalálta a posszibilis hangnemet. – Szóval látom, hogy a hatalom önkritikát gyakorolt a te ügyedben.

– Mit csinált? – nyikorogtam inkább, mintsem kérdeztem. – Mit láttál?

– Azt láttam, kérlek – mondotta Tibi, most már érezhetően a szekusoknak –, hogy a Ceauşescu elvtárs születésnapjára kiadott díszkötetben az ország, sőt a világ nagyjai mellett te is helyet kaptál.

– Mit kaptam? – kérdeztem döbbenten.

– Cikkben köszöntöd te is az ország vezetőjét.

– Tibi, te bolond vagy... – mondtam neki annak az embernek a lemondásával, akinek már amúgy sincs mit veszítenie.

– Miért? – vitatkozott kétségbeesetten Tibi. – Hiszen a két szememmel láttam a cikkedet!

– Milyen cikket?! – kérdeztem most már hisztérikusan, mert bár tudtam, hogy Tibi az országban maradásom lehetőségét ünnepli, kezdett nagyon bosszantani ez a rossz viccnek tűnő ügy.

– A te cikkedet Ceauşescu elvtársról! – makacskodott a régi barát. – De Tibi drága – próbáltam uralkodni magamon –, itt valami tévedés lehet...

– Mondom, hogy a kezemben volt a könyv!

Azt hiszem, itt már egészen halk voltam, mint aki kegyelemért könyörög.

– Ez akkor sem lehetséges.

– Miért? – ment bele a süketek párbeszédének hangulatába a barátom.

– Először is azért, mert nem írtam semmiféle cikket Ceauşescu elvtársról.

– Hát akkor én egy őrült vagyok!

– Másodszor – kiáltottam közbe –, tudod jól, hogy hónapokkal ezelőtt, amikor elkobozták a kéziratimat, visszaadtam a párttagsági könyvemet.

– Ezt tudtam – felelte. – De gondoltam, hogy azóta a helyzet változott.

– Valóban változott. Ugyanis a napokban behívattak az egyik kerületi pártbizottsághoz, ahol két perc alatt kizártak a pártból.

– De hát ennek mi értelme volt?

– Na hallod?! Hát a presztízs. Olyan nincs, hogy én lépek ki. Azért vagyok kint, mert ők kizártak!

Most Tibin volt az összeomlás sora.

– És akkor, hogy került a cikked abba a kötetbe?

– Hát ez a rejtély. Erről kell beszélnünk.

...Szóval ez így volt. Ennek is már több mint négy esztendeje. Sok barátom csodálkozott azóta is az ügyön, de kételkedésnek nem volt helye. A cikk valóban létezett, és azt is tudta már a fél ország, hogy bent van az áttelepülési kérelmünk. És – mondom – a lakás már félig üres volt. Adogattuk, meg ajándékoztuk el a javainkat.

Csak a nimbuszom csökkent le pár nap alatt. Ugyanis rövidesen kiderült, hogy a Csausz pribékjei nem csak az én – ellenzékinek számító, de ezen a szinten jelentéktelen – személyem nevében írtak a vezérről dicsőítő cikket januári születésnapjára, hanem koronás fők nevében is. A Szabad Európa Rádió román adásában ezt követően hetekig ez volt a téma, hogy számos ország nagykövete, vagy magasabb külügyi képviselete magyarázatot kért ilyen értelemben a román kormányzattól.

Nos, hát így indult az a nap valamikor kilencvenkettő kora őszén. Mert – gondolatfutamaim sejtetik – felkeltem nemsokára. És felöltöztem. És Irmivel együtt terveket kovácsoltunk, mint minden reggel. Persze, most már nem világmegváltó terveket, mint romániai évtizedeink során. Most beérjük a saját megváltásunkkal. Sőt kevesebbel is. Azzal, hogy a felvirradt napot elviselhetővé tegyük. Mit kell vásárolni. Kinek kell levelet írni. Életünk e harmadik felvonásának szereplői közül kinek van név- vagy születésnapja.

Az itt töltött évek óta valóságos rituálévá lett ez a reggeli, kávé melletti ücsörgés. Ilyenkor gondolatban végigjárjuk új világunkat, amely hála az egeknek, bővül. Nemcsak gyerekeink jöttek elérhető közelbe, megközelítettek lelkek is. Más, nálunknál kevésbé árva ember barátnak mondaná őket. Nekem a szó valahogy kevés. Hiszen van úgymond édes testvérem, aki nem tudja a címemet. És van Szepesi Gyurim, aki ma az északi sarkon tárgyal, holnap a délin, és nincs az a szeglete a Földnek, ahonnan ne írna. Hát ha testvér az, akitől meghalhatok, akkor Gyuri mi?

Nos, mindezt sorban megbeszéltük Irmikével, és azt is eldöntöttük, hogy Tibinek mit főzünk ebédre. Ezután a várakozás szorongása volt soron.

Ugyanis akkor már voltak fájó tapasztalataink. Írótársam, akihez kolozsvári éveim alatt a legközelebb éreztem magam, többször elment belvárosi lakásunk előtt, és nem volt ideje becsengetni hozzánk.

Jele volt ez egyebek mellett annak, hogy Erdélyből ki vagyok utálva. Ezt tudomásul kell venni és kész! Az ember álljon jót önmagáért minden helyzetben. Kívül kerültem a napi politika eseményein – bár negyven évig nyakig benne voltam –, nos, ha ezek után, és ebben az új helyzetben hasznomat látja a világom, akkor remény van arra, hogy megérem halálom tizedik évfordulóját. Ha nem? Egy ismeretlen sírral több lesz a szegedi temetőben.

Persze ez már a krónikus alkoholhiány.

Csak jönne már Tibi, mert addig nem ihatok.

*

Sötétedett, amikor végre megérkezett.

És az arca is valahogy sötétebbnek tűnt, mint eddig.

Hiszen az én tudatomban Tibi – minimum harminc éve – nevet. Most pedig – még hadarni is elfelejtett. Szabatos volt, mint – feltételezem – az egyetemi előadásain.

Arra gondoltam, hogy közel négyévi távollétünk óta nyilván ő is változott. Hiszen a környezetemben szinte minden és mindenki átesett valamiféle változáson. Hogy is van az a (még iskolában tanult) latin közmondás – aminek őszintén szólva mindeddig nem tulajdonítottam közhelynél nagyobb szerepet –; „Tempora mutatur et nos mutamur in illis". Az idő változik, és mi változunk benne. És ez mára lám, véres valósággá lett!

Magyarországi áttelepülésünkig ugyanis az volt a kényszerképzetem, hogy közel negyvenévi közéleti munkálkodásom során emberségre sikerült váltanom a közszerepléssel járó megalkuvásaimat. Bár voltak a kottában olyan disszonáns hangok is, amelyek megkérdőjelezték e felhőtlen optimizmust.

Csak egyetlen kicsi, de kicsiségében is nagyon fájdalmas példa. Csak azért, hogy bárki megfoghasson. Hiszen lám, új irodalmi stílust eredményezett nálam az a félelmem, hogy hazugnak tartanak. Utóbbi időben írt műveim mindenike a tények igazának is megfelel, nem csak az igazság fikciós ismérveinek.

Nos, a bukaresti lapalapításomról – mert aki most találkozik velem először, annak elmondhatom, hogy ilyen is volt az életemben – sokat írtam, és sokszor elmondottam, hogy életem akkor sem úgy alakult, ahogy szerettem volna. Én eredetileg azt hittem, hogy kortársaim bizalma révén ajándékot kaptam, hogy szép lassan kiderüljön, vállalkozásom hallatlan felelőssége révén hatalmas adósságtömeg szakadt a nyakamba.

Persze, én erre a vállalkozásra – bármilyen sokat is emésztett fel az életemből – ma is büszke vagyok. Akkor is, ha már az indulás előtt rá kellett jönnöm arra, hogy írástudó kortársaim nem bíznak bennem. Pontosabban: hogy a kinevezéssel, a rendszer bizalmával – kortársaim bizalma megcsappant. Lényegében a rendszernek szólt a bizalmatlanság, de én szenvedtem tőle. Hiába kínáltam lakást, fizetést, azok a közéletileg fontos személyiségek, akiket szerettem volna elhozni, egyszerűen a szemembe nevettek. Írnak – ha fizetek, de szülőföldjüket, Erdélyt elhagyni nem hajlandók.

Így kezdtem jobbára autszeiderekkel. Olyan, jobbára rendes és nem is tehetségtelen ifjoncokkal, akiknek ugyan sosem volt álmuk az újságírás, de akiknek pillanatnyilag jobb lehetőségük nem volt az érvényesülésre.

Andor ezek prototípusa. Akit Méhes György kollégám határozott kérésére vettem fel. Mégpedig úgy, hogy soha egy sorát sem olvastam. Sőt úgyabbul! Úgy, hogy soha egy sort sem közölt. De Méhes a barátom volt, és ő azt mondta, hogy ezt a lépést meg kell tennem. És számomra nem volt más bizonyosság, mint a barátaim véleménye.

És meg kell mondanom, hogy nem is csalódtam Andorban. De úgy is mondhatnám, hogy Méhesben nem csalódtam. Ugyanis Andor nemcsak tanulékonynak, de a szociálisnak is kiváló volt. Hamar beilleszkedett a számára addig ismeretlen szerkesztőségi munkakörbe és közösségbe, sőt a publicisztikai tehetsége is hamar felszínre bukkant. A műveltségéről addig is tudomásom volt, bár abban egymagában nem nagyon bíztam. Andor azonban megcáfolt minden kételkedést. Jó újságíró lett. Sőt annál is több: jó közösségépítő ember. Ami a mi bukaresti magyar képviseletünkben nagyon fontos tulajdonságnak bizonyult.

Így esett aztán, hogy mikor 1973 januárjában Földes Laci barátom és helyettesem meghalt, másik kortársam és helyettesem Gálfalvi Zsolt minisztériumi igazgató lett, és én a lapvezetésben teljesen egyedül maradtam, Andort léptettem elő főszerkesztő-helyettesnek.

Meg kell mondanom, hogy ez nem volt olyan egyszerű dolog, mint ahogy így utólag tűnik. Elsősorban a szakma tiltakozott. Azt mondták, hogy mamelukokat képzek, akik nem veszélyeztetik az én főnöki posztomat. Persze én akkor is magyaráztam az elhatározásomat, mert az az érzésem, hogy az egész életem egy összefüggő magyarázkodás, sőt egy teljesen felesleges magyarázkodás.

No, de zárjuk le ezt a pártállamiság idején megesett ügyet. Térjünk át a tiszta demokrácia időszakára, amikor én már a partvonalon kívül voltam, Andor pedig miniszterhelyettes lett. És ebben a minőségében Pestre is ellátogatott. És akkor megkérdezték ottani barátaim, hogy mit izen a jó Huszárúrnak. És ő azt nyilatkozta – nem mondhatom, hogy üzente is –, hogy én nem voltam elég türelmes. Nem volt türelmem kivárni a zsarnok bukását.

Érdekes: 1983-ban együtt váltottak le a főszerkesztői, illetve őt a főszerkesztő-helyettesi állásból. Mégpedig azért őt is, mert nem árult el engem...

És mit ad az Úristen? A kiátkozottság időszakában elhatárolja magát tőlem. Én nem minősítek, én megállapítok. Ezért aztán nincs a megítéléséhez más fogódzóm, mint a lélektani közhely: az emberek többsége végül is megbocsátja, ha vele rosszat teszünk – a jót azonban soha. És ennek – szerintem – abszolút hihető lélektani magyarázata van. Ha ellenem követnek el rosszat, és én azt megbocsátom, akkor én nagy lélek vagyok. De ha életem során engem kellett valamilyen módon megsegíteni – akkor én gyenge ember voltam, és gyanús, hogy akkori segítőm ma hálát vár el tőlem, mert adósa maradtam.

Mindez tehát benne volt a tudatomban, de ennek ellenére a Tibi fojtottságáról semmit sem tudtam. Azt gondoltam, hogy a jelenlegi romániai helyzet tette őt ilyen hallgataggá. Csak később, némi italok után kezdtek bennem egyéb irányú gyanúk ébredezni, és kezdtem ilyen értelemben nála tájékozódni.

Mondta is szegény feje – neki sem lehetett könnyű a mellébeszélés – hogy milyen nagy dolog a hungarológia. Merthogy hungarológiai kongresszuson vett részt, és hogy ott a világ minden tájáról előfordultak egyének, akik a magyarságtudományban járatosak.

Eszembe is jutott, hogy negyvenévi újságírói, írói szolgálat után én miért nem érdemeltem ki a hungarológus kitüntető címet, de erről a panaszomról hallgattam, mert nem akartam Tibit megzavarni. Csak később kérdeztem meg, akkor is nagyon halkan és nagyon félve, hogy vajon engem, aki ebben a kérdésben eléggé járatos vagyok, miért nem hívtak meg a szomszéd utcába?

Tibi persze ezt nem tudhatta. Én azonban tovább kavartam a szagos szemetet. És az vajon miért van, hogy az utóbbi időben sehova sem hívnak? A romániai lapok véletlenül sem írják le a nevemet. A magyarországi újságok nem válaszolnak a leveleimre...

Csak egy darabig bírta szó nélkül Tibi, aki – mint kiderült – ma is barátom, bár kitetszett, hogy a mi viszonyunkban is jelen van valami a világban oly általános zavarból.

Ez azonban csak valamikor a harmadik liter bor után derült ki, amikor kissé bátortalanul megkérdezte, hogy mit tudok az otthon rólam kialakult véleményekről.

Már maga a kérdés is megdöbbentett. Tudtam, hogy egy Ceauşescu alatt lappangó értelmiségi csoport most erénynek játssza ki az akkori meghunyászkodását, és hogy ezek a magamfajta akkori szerepjátszókat a kommunista rendszerrel együttműködő karrieristáknak nevezik, de hogy az efféle vádakat még a Tibi-félék is meghallják, azt álmomban se hittem volna. Pedig akkor már láttam lemondó legyintéseket a Sütő Andris nevének hallatán is.

És akkor kezdtem kétségbeesetten sorolni a fájdalmaimat. Hogy a naplómról azt terjesztik, hogy hamisítvány. És megmutattam Tibinek annak az írókollégámnak a levelét, aki a napló egy részének a nyolcvanhét decemberében történt elkobzásakor sajnálkozását fejezte ki, most pedig azt híreszteli, hogy nincs naplóm. És ilyen történetem sok van. És valósággal megbénulok, amikor velük szembesülök. A szekuritáté vádjaitól nem féltem annyira, mint félek ma a fajtám gyűlöletétől. A szekuritáté ugyanis megelégedett annyival, hogy megfélemlít. Ezek a ma érvényesülni akarók nem adják alább a megsemmisítésemnél.

Mutattam neki egy Magyarországon megjelent cikket, ahol Gaál Gábor egyik gyilkosa kommunista kollaboránsnak mondja Balogh Edgárt, aki a nemzetiségi lét hőse és mártírja. Tehát itt nem az én személyemről és nem az én ellenségeimről van szó, hanem sokkal többről. Azt is megkérdeztem magamtól: vajon ez a sajátos romániai rendszerváltás?

Azt hiszem, nem a bor hatására, inkább kétségbeesésem láttán határozott úgy Tibi, hogy mégis beszélni fog.

*

– Nem akartam elmondani. Tudom, hogy fájdalmat okozok. Bár a lelkiismeretem tiltakozott az úgymond tisztességem ellen. Azt mondtam, még az elítéltnek is joga van tudni, hogy mivel vádolják. Vagy legalábbis azt, hogy miért vádolják.

Szóval itt Szegeden, a kongresszus idején három napig együtt laktam egy közös erdélyi ismerősünkkel, akinek a nevét már azért sem árulom el, hogy ne súlyosbítsam a bajt. Névtelenül talán könnyebb lesz elviselni az ügyet.

Annyit elárulhatok, hogy az illető a mi korosztályunkból való. Ceauşescu alatt is nemzetiségi vonalon dolgozott. És amit itt, a kongresszuson tudtam róla meg: határozott és nagyon radikális személyiség. Őszintén szólva én régebben nem nagyon ismertem, de itt határozottan meglepett. Például tartott egy nagyon hatásos előadást, amelyben a tények sokaságával bizonyította, hogy a mostani román nacionalista politika egyik előfutára Petru Groza volt. Aki a magyar tömegek előtti népszerűségével jelentős mértékben segítette a kommunisták háború utáni győzelmét. Sőt azt is, hogy a párizsi békeszerződés újra Romániának ítélje Erdélyt. Ő vette rá például a Magyar Népi Szövetség akkori vezetőit, hogy mondjanak le a nemzetiség biztonságát szavatoló nemzetközi garanciákról, hogy ezáltal demonstrálják: lám, az erdélyi magyarság mennyire bízik a román adminisztrációban.

Nem szóltam közbe, bár az ügy nagyon megdöbbentett. Lehet, azért hallgattam, mert biztos voltam benne, hogy Tibi kifejezi a titkos hungarológus e nézetéről a véleményét. Hisz eleven bennem még az a meggyőződés – amit, azt is mondhatom, Tibivel, meg a többi barátommal közösen alakítottunk ki –, hogy Erdély békéjét csak a románokkal való kiegyezés hozhatja el. És hát az közhelyszámba ment a körünkben, hogy a Groza típusú román ember áll hozzánk a legközelebb. Talán nincs kortársam, akinek ne lenne Grozával kapcsolatos szívderítő története, tapasztalata. Nekem akkor hirtelenében Octavian Grozával egy, a hetvenes évek végén volt bécsi találkozásom jutott eszembe. Groza fia Románia bécsi nagykövete akkor. Na és hát ott járván, kötelességből is felmentem a követségre. Nagyon kedves volt. Ne haragudj – mondotta –, hogy nem beszélek veled magyarul. Rég nem beszéltem, és nem szeretnék makogni. Pedig édesapám mindig azt mondta nekünk: gyerekek, tanuljatok meg magyarul, mert Magyarország számunkra híd nyugat felé.

De mondom: Tibinek nem szóltam. Talán mert láttam, hogy még mindig tusakodik önmagával: mondja-e, s ha igen, mennyit mondjon. Megéreztem tehát, hogy barátom zavarban van. Arra is ráéreztem később, hogy mellébeszél. Tibi szigetelőelem most köztem és az ellenségem között.

Istenem! – gondolkodtam el – hisz Ceauşescu alatt szinte valamennyien ezt a szerepet játszottuk. Próbáltuk megóvni az embereket attól, hogy valódi helyzetükre rádöbbenjenek, mert úgy éreztük, ez olyan drámai eseményekhez vezetne, amelyből mi, kisebbségiek kerülnénk ki vesztesen. Próbáltuk elviselhetővé tenni az elviselhetetlent, hogy túléljük a nehéz helyzetet. Hisz azt már minden normális ember tudta, hogy így vagy úgy változnia kell a világnak. Tudhattuk ezt abból is, ami Magyarországon történt a Kádár-időszakban, s ami számunkra akkor édeni állapotnak tűnt.

Na és ezt követően én még ittam egy pohárral, és elkurvultam. Azt mondtam magamban: meg kell tudnom, hogy ki az a hungarológus, de mindenekelőtt azt: mit mondott rólam, hogy Tibi így kiborult tőle.

– De hát végül is mit mondott rólam az az ipse? – törtem rá frontálisan.

Tibi lehajtotta a fejét.

– Lényegében semmit.

– Meg vagy bolondulva? És akkor mit hülyítesz engem itt egész este?

– Nem hülyítelek.

– Úgy viselkedsz, mintha legalábbis arra döbbentél volna rá, hogy gyilkoltam.

– No ne túlozz.

Végül aztán megadta magát.

– Mikor vége volt a kongresszusnak, azt mondtam az illetőnek: gyere, menjünk át Lajoshoz, itt lakik a szomszéd utcában, és mindig olyan boldog, mikor erdélyi barátai felkeresik.

– És?

– És az illető arca elsötétült. És azt mondta: én ahhoz az alakhoz be nem teszem a lábamat.

– Nafene!

– Próbáltam faggatni: történt közöttetek valami?

– Mit mondott?

– Azt mondta: ha barátod, akkor elégedj meg ennyivel.

– Ezt mondta?

– Ezt.

– Hát lényegében tényleg nem mondott semmit. Csak a hátamba döfött egy nagy kést. Úgy is, mint hungarológus.

– Nézd, én is éreztem, hogy szörnyűség történt – vallotta be Tibi.

– És mégsem mondod meg a nevét, hogy legalább előtted próbáljam magam tisztázni.

– Ne kérj ilyesmit tőlem – rimánkodott Tibi. – Különben sem kell előttem magadat tisztáznod, hisz egymás életének tanúi vagyunk.

– De látom, mégis megzavart az ügy...

– Igen, mert nem értem.

Kezdett a dolog nagyon bosszantani. Persze, hiszen én értem, hogy ő becsületes, de akkor nekem is fel kellene tennem a kérdést: kihez akarsz becsületes lenni? Hiszen az életben a becsület nem lelhető fel kristályos formában.

Nem erőszakoskodtam. Megtöltöttem a poharakat. Tibi kiitta az övét, majd azonnal újra töltötte.

Láttam rajta, hogy ha most inszisztálnék, mindent bevallana. Nem tettem. Azt hiszem, büszkeségből.

Nem sokkal később aztán lefeküdtünk. Elalvás előtt Tibi hosszan rotyogott, de én nem nagyon figyeltem rá. Arra emlékszem, hogy a nemrég elhalt írókollégáról és közös barátról beszélt. Hogy ő nem is tudott a Bajor Bandikó lelki zavarairól. Annyit tudott csupán, hogy marékszámra eszi a nyugtatókat, és hogy az italt sem veti meg.

Furcsa módon azonban erre is csak reggel lettem figyelmes. Hajnalban, amikor felébredtem, és nem tudtam visszaaludni. És újragondoltam az este történteket. És akkor különös gondolatom támadt. Mert ez nálam már megvan, hogy – úgy tűnik, főleg reggelente – meglepnek bizonyos gondolatok. Mondhatnám, olyan nem szokványos gondolatok. Vagy ez, ami ezen a reggelen reám tört, nem is gondolat, hanem kérdés? Más néven: gyanú?

Elég annyi, alig vártam, hogy Tibi kinyissa a szemét. Még zajongtam is egy keveset, hogy siettessem az ébredését. Mikor aztán az esemény bekövetkezett, minden bevezető nélkül törtem rá a kérdéssel:

– A hungarológus mesélt a Bajor Bandi dilijéről?

Kicsit gondolkozott, hogy honnan is jöhet ez a kérdés, de mielőtt mindent megértett volna, válaszolt.

– Igen, ő, miért?

De a válaszban benne volt az esti több liter bor is. Tehát az, hogy nem nagyon tudja, a kérdés mire való célzás.

– Csak úgy megkérdeztem – feleltem unottan.

Nem értette, de nem is nagyon fárasztotta magát, hogy megértse, inkább még szundított egy kicsit.

Én azonban felkeltem, és elhatároztam, hogy sürgős dolgom van a szerkesztőségben.

Ugyanis péntek volt, amikor Jóska is bent szokott lenni a redakcióban. És ez nekem már ekkor nagyon fontos körülménynek tűnt.

*

Reggeli után jelentettem be neki, hogy mi a gondom. Mármint, hogy be kell mennem a redakcióba, és azt is hozzátettem: szívesen venném, ha elkísérne.

– Örömmel – lelkendezett Tibi. – Én Jóskát nemcsak azért tisztelem, mert parlamenti képviselő, hanem azért is, mert mindig olyan volt, mint mi.

Jóskát én sem elsősorban azért szerettem, mert főszerkesztő, de a Tibi válasza mégis meglepett. Mi az, hogy olyan, mint mi?

– Mintha ő is kisebbségi lenne – felelte Tibi, fizikustól talán meglepő beleérzéssel.

Nevettem rajta, pedig a válasza telitalálat volt, amit nem felejtek el egyhamar. Annál is inkább, mert ezzel a bemondással mintha magyarázatot nyert volna a Jóskához fűződő több évtizedes barátságom.

Különben a szerkesztőség rám mindig jó hatást tesz. Életem nagy része telt el szerkesztőségben. És ez az itteni azon ritka közösségek közé tartozik, amelyek az én erdélyi lelki kikötőimre emlékeztetnek. Mert Lacika, a szerk.-biz. elnök nem sokat szól, de a szeme annál beszédesebb. Sanyika, a helyettes főszerkesztő úgy mosolyog, mintha azt mondaná: semmi baj, Huszárúr, valahogy csak lesz!

A lányokról már nem is beszélve. Hisz Jutka azonnal hozza a kávét, és azt is megkérdi halkan, hogy Irmike jól van-e. Marika mikor átmegy a termen, orvul megsimogatja a buksimat, amivel azt mondja: Isten hozott közénk, Sanyi bácsi. Erzsike, Erzsike a pénzügyminiszter. Ő az adószakértőm. Őt én simogatom. Szóval, mindez azért omlik a tudatomban alá, mert ez a redakció oázis számomra a – merjem kimondani? – kissé sivatagos Szegeden. Szellemiekre gondolok itt. Még inkább érzelmiekre.

De ezzel már azt is jeleztem, hogy a társalgás milyen magától értetődően indult.

– Hungarológia? – kérdezte Jóska. – És te miért hiányzol onnan, Lajos?

Tettem valamiféle mozdulatot, amivel jeleztem, hogy ezek olyan ibolyántúli kérdések. És akkor Jóska a segítségemre sietett, mert ő egy ilyen.

– És én? – kérdezte.

Erre nem tudott válaszolni senki.

– De ki volt akkor ott? – érdeklődött Sanyika, aki irodalomtörténeti doktori címét nem említve, amúgy egy bájos érdeklődő.

– Sokan és sokfelől – bizonygatta Tibi. – Szinte az egész világ jelen volt.

És a szervezés védelmében azt is elmondta, hogy az milyen tökéletes volt. Hogy ketten aludtak egy szobában. Hogy az ebéd meg a vacsora, meg a minden milyen remek volt.

– Te kivel aludtál? – kérdezte akkor Jóska önkéntelenül.

– Én? – kérdezte Tibi, és csak pillanatig habozott. – Én a Vistai Jancsival. Ismered?

– Vistai? – kérdezte Jóska kissé halkabban és szempillája alól, mintha engem figyelt volna.

– Igen – bizonygatta Tibi –, a hetvenes évek elején ő volt a Népművelés című bukaresti képeslap főszerkesztője.

Jóska még halkabb lett.

– Akkor a hatvanas évek közepén ő a bukaresti sajtócenzúra egyik magyar munkatársa...

– Erről nem tudok – mondotta Tibi olyan könnyedén, mint aki leseper magáról valamiféle porszemet.

– Tudom én – válaszolta Jóska, kissé mintha dacosabban.

– Biztos, hogy ugyanarról az emberről van szó? – kérdezte Tibi, most már a szobatárs védelmében.

– Hát ha Vistai cenzor volt és főszerkesztő lett, mint mondod, akkor egészen biztos – érvelt Jóska.

Tibi kissé kellemetlenül kezdte érezni magát, mert támadásba lendült.

– Ezzel egyáltalán nem győztél meg. Ne haragudj.

– Nem? – kérdezte Jóska. – Na hát akkor majd meggyőz téged az én igazam felől a barátod.

– Miféle barátom? – horkant fel Tibi.

– Lajos – mondotta Jóska, és rám mutatott.

Csend lett. Furcsa és különös csend. Olyan, hogy abban már én is meg kellett kérdezzem:

– Józsikám, te ezt hogy érted?

– Lajoskám, hát te ilyen feledékeny vagy? – kérdezte Jóska az olyan emberek egyenességével, aki úgy érzi, a múltból nem hozott át terheket, és a jelenben nincsenek adósságai. Én azonban Magyarországon kitartott vagyok. És csak a félreértéstől való félelem gátol abban, hogy kijelentsem: súlytalanabb lettem, mint a Ceauşescu-féle Romániában, ahol nemzetiségi képviseletet jelentettem, itt azonban nem jelentek semmit. Legfennebb egy jobb sorsra vágyó nép számára tehertételt. Éppen ezért kérdeztem meg – szándékom szerint –, helyzetemre Jóskát is figyelmeztetve:

– Egész pontosan mire gondolsz, Józsikám?

– Ejnye, ejnye – mondta akkor Jóska, mert ő megengedhetett magának ennyi játékosságot. – Hát például a Bajorúrra.

Ezt aztán még kevésbé akartam érteni, hiszen a Bandikóról írott nekrológomat Jóska adta közre. És abban is – mint manapság minden szövegemben – ügyeltem arra, hogy a kettőnk közötti baráti viszony az ő, rólam írt szövegeiből derüljön ki. Ne fordítva, mert én ma egy gyanús elem vagyok. Egy volt bolsevista. Aki mártírnak játssza ki magát.

– Emlékszel? – folytatta Jóska, merthogy talán ő is ráérzett lehetetlen helyzetemre. – Emlékszel, hogy hatvankilencben, amikor még kolozsvári lakos voltál, és mi épp nálad jártunk, Bandi nagyon rossz állapotban volt?

– Hát már hogyne emlékeznék – feleltem –, hisz ott tárgyaltunk róla az én akkori Szamos-parti lakásomban.

– Hát erről van szó! Amikor levelet írt a pápának!

– Persze – kiáltottam közbe –, bár az az érdekes, hogy nekünk, kolozsvári barátainak erről sosem beszélt.

– Oka volt rá – mondotta Jóska. – Ugyanis ő nagyváradi ifjúkorában még nagyon buzgó katolikus.

– Igen, hát ezt tudom. Sőt utólag azt is megtudtam, hogy az általad említett pápának írt levélben feloldozást kért azért, hogy kommunista igéket hirdet.

– Honnan tudod?

– Ezek szerint tőled...

– Helyben vagyunk – mondta Jóska, aki akkor már úgy viselkedett, mintha egy iskoladráma szereplői volnánk. – Az általa írt levelet mi kellett volna postázzuk, innen Szegedről Rómába. Mert Bandikó nagyon jól tudta, hogy a román postára ebben az ügyben nem számíthat. A pápa helyett a szekus miniszterhez kerül a levele, aki nem az a kimondott megbocsátó alak.

– Most már minden világos – mondottam akkor, mert úgy éreztem, nem tagadhatom le a közel negyedszázaddal ezelőtti eseményeket.

– Na hát akkor világosítsuk fel Tibi barátunkat is – kapott a szón Jóska, aki szemmel láthatóan és egyre inkább úgy kezelte az egészet, mint valami kedves anekdotát.

Tibi nevetett, és a személye iránti bizalomnak fogta fel a diskurzust. Mint ahogy Jóska részéről az ügynek valóban volt valami enyhén tréfás, de alapjában mégis baráti indíttatása. Csak én mosolyogtam úgy, mint egy fakutya, mert én már tudtam, hogy ebben a történetben nekem nem szabad szerepet vállalnom.

Jóska nem erőszakoskodott. Feltehetően – ősz fejemre való tekintettel – az emlékezőképességemben támadtak kételyei. Ezért aztán italt, kávét hozatott a lányokkal, és ő maga kezdte mesélni a történteket.

– Mi akkor írószövetségi cseregyerekek voltunk Romániában. Ami, tudod Tibi, hogy mit jelent, hisz így volt ez akkor minden közintézményben, az egyetemen is. Tehát adtak melléd egy tolmácsot, aki vezetett, fizetett, és ha kellett, fordított is. De Erdélyben mi nagyon jól megértettük egymást, mert Huszárúr már akkor is elég jól beszélte a nyelvet.

– Értem, értem – morogta Tibi.

– Nem tudom, te mit értesz, de a mi tolmácsunk még a vécéajtót is nyitva felejtette, ha odakényszerült, ami azt igazolja, hogy valóban fordított, de nem nekünk, és nem is románból magyarra.

– Tudom, hogy mire gondolsz – békéltette Jóskát Tibi. – Én is tele voltam, sőt vagyok ma is efféle gyanús alakkal.

Jóska valósággal közbekiáltott.

– De én nem gyanakodtam! Mit és kire? És nem utolsósorban: mire? Hisz valóban nem akartunk mi semmi rosszat. Ha a hatalom tudni akart volna rólunk lényeges dolgokat, akkor azt kellett volna mindenekelőtt megtudnia, hogy a szerkesztőség minden év március 15-én megkoszorúzta annak a szegedi Széchenyi téri háznak az emléktábláját, amely arra emlékeztet, hogy Kossuth és Bălcescu negyvenkilencben ott találkozott. Én ebben a tudatban éltem. Hogy én ez vagyok. Ez az én identitásom, és hogy amikor szegény beteg Bajor Bandi levelét átveszem, akkor egy szenvedőn segítek. Hiszen milyen kára lehet abból Romániának, ha a pápa Bandit feloldozza? Mondd: milyen kára lehet?

– Hát semmilyen – válaszolta Tibi kényszeredetten, mint aki tudja, hogy válaszával egy formalitásnak tesz eleget.

– Na, itt vagy te tévedésben! – kiáltott fel Jóska.

– Én? – csodálkozott Tibi. – Miért én?

– Folytasd, Lajos – intett felém Jóska.

Én azonban nem szóltam.

– Hát miért nem mondod? – rivallt rám Jóska. – Hiszen neked is bajod volt belőle!

A válasz nekem nagyon jól jött, és ezért esdekelve mondtam:

– Éppen ezért. Ezért kérlek, Jóska, hogy meséld el te úgy, ahogy történt.

– Hát nem értelek – felelte a barátom –, de elmondom. Pontosabban, emlékeztetlek a történtekre, és kérlek, szólj, ha nem úgy mondom, ahogy történt.

Bólintottam. Talán valami mozdulatokat is tettem. Nos, már csak arra emlékszem, mindent elkövettem, hogy ne úgy nézzen ki, mintha a vita kirobbanásában bármiféle részem lett volna.

– Emlékszel, másnap mivel állítottam be a Szamos-parti lakásodba: eltűnt a Bajor Bandi levele...

– Igen, erre emlékszem.

– Ez nekem kevés – válaszolta Jóska –, hiszen akkor te mondtad ki azt a döntő szót, amitől végül megnyugodtam: gyerekek, ez a szekuritáté műve. Ne ugorjatok be a provokációnak. Ti nem követtetek el semmit, lássuk, ők mit lépnek. Itt legfennebb szegény Bandikó kerülhet bajba. De azt én nektek megírom, és akkor ti otthon nyilvánosságra hozhatjátok az egész gazemberséget. Erre úgy emlékszem, mintha tegnap lett volna. Kivittél a Szamos-partra, a lakásban nem beszéltél. Azt is megmondhatom neked most, hogy abban a pillanatban én azt hittem, hogy te megjátszod az üldözött vadat.

– És? – kérdezte Tibi annak az embernek az unottságával, aki szeretne már túl lenni ezen a dimenzionált eseten.

– És? – kérdezte Jóska kedélyesen. – És akkor jött az élet nevezetű költőtárs, és tovább írta a költeményt.

– Tehát akkor ez az egész költemény? – kérdezte Tibi egy sajátos belső ellenkezéssel, amit rajtam kívül senki sem értett. – Költemény? – ismételte meg a kérdést, mert azért mi, erdélyiek mégis, minden bajban próbáljuk valahogy menteni a helyzetet.

– Hát ezt döntsd el te magad – mondotta Jóska, aki nem érezte át ezt a sajátos erdélyi szorongást, és aki a saját szavaiban való kételkedésnek hitte a Tibi kérdőjeleit.

– Én arra emlékszem, hogy másnap elutaztatok – mondottam, lehet, csupán azért, hogy Jóska mellé felsorakozzak.

– Úgy van!

– Mégpedig vagy két nappal hamarabb, mint ahogy az írószövetség tervezte – folytattam.

– Na, itt a regény folytatása! – mondotta Jóska. – Köszönöm, hogy ezt kimondtad – bólintott felém –, mert ez döntő momentum.

– Én azt hiszem, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítunk egy olyan ügynek, ami akkoriban abszolút nem volt egy nóvum – mondotta Tibi unottan.

– Azt mondod? – kérdezte Jóska.

– Emlékszem, abban az időben Bay Zoltánnal is leveleztem, akiről nem kell mondanom, hogy nemzetközileg ismert amerikai tudós, és az ő levelét is csak nagy késéssel vagy egyáltalán nem kaptam meg.

– Hát akkor van hozzád egy kérésem – mondotta Jóska, és a nagyobb nyomaték kedvéért megtöltött minden poharat. – Hallgass végig.

– De kérlek, hát ez természetes... Ezt is csak azért mondtam, hogy a tények helyre rázódjanak.

– A rázódás most valóban aktuális, mert vonaton ülünk. Itt történik a dráma. Ugyanis a kolozsvári szekunak az én megítélésem szerint, nem volt ideje értesíteni a határvédelmi szerveket, és mikor a vonatunk Biharpüspökibe ért, és az előre jelzett nevek az útleveleken megjelentek, leállt a vonat. És állt jó két órát.

Tibi unalmában még bekapott néhány kortyot, szándékolt önfeledtsége tehát fokozódott. Sőt, a fizikusi ösztöne is, ami arra intette, hogy ezeknek a jöttment irodalmároknak megmutassa: milyen egy európéer értelmiségi, és ezért csak úgy kibökte:

– Hogyhogy?! Két órát? Miért?

– Na látod – felelte Jóska –, ezt kérdeztük akkor mi is. Persze, csak az elején. Mert aztán már nem mi kérdeztünk, hanem ők kérdeztek, mégpedig nagyon érdekes dolgokat.

– Ki az az ők? – így Tibi.

– A határőrök. Szóval az egyenruhások. Mert tőlem lehettek akár vámosok is, hiszen nem ismertem az egyenruhák közötti különbséget.

– És mit kérdeztek?

– Furcsa dolgot – mondotta Jóska. – Például azt, hogy hol az a levél, amit Kolozsváron nekünk átadtak?

– Ezt kérdezték?

– Ezt.

– És ők honnan tudták, hogy nektek levelet adtak át Kolozsváron?

– Hát – mondta akkor Jóska, némiképpen gúnyosan – ezt azért még egy atomfizikusnak is sejtenie kellene.

– A tolmácstól? – kérdezte Tibi ösztönösen.

– Na hallod! – vágta rá Jóska. – Hiszen ez benne van az einsteini képletben... Várj csak, mivel egyenlő a tömeg szorozva gyorsulás?

– Hát én nem akarlak téged bosszantani – vágott vissza Tibi –, de ez nem is annyira törvényszerű, mint sablonos. Ilyesmiről mi rengeteget tudnánk neked mesélni. Én is, Lajos is, mi mind.

– Tehát akkor elhiszed, hogy egy órán keresztül kutattak bennünket?

– Mért ne hinném el – bosszankodott Tibi. – Azt hiszed, hogy mi nem voltunk ilyen helyzetben?

– Nem tudom – felelte Jóska –, én csak azt tudom, hogy a brigádban volt egy magyarul tudó vasutas is. Aki mikor látta, hogy darabonként rázzák ki a gatyánkat, kiment a fülkéből.

– Szép tőle.

– És mikor a kommandó elment, egyedül visszajött. És tudod, mit mondott: jelentsék fel őket! Én még ilyesmit nem is láttam. Ezt valaki megrendezte maguknak.

– Megszólalt benne az elfojtott magyar – értelmezte az esetet Tibi.

– Nem volt magyar! – kiáltott fel Jóska. – Helytelenül beszélt magyarul. Ember volt!

– Igen – mondotta Tibi, mint aki tudja, hogy ilyen is van.

– Ez nagyon szép! – jegyeztem meg. – Ezt te eddig nekem nem is mondtad.

– Lehet, hiszen valósággal belebetegedtem az ügybe. Azt hiszem, ez volt addigi életem legnagyobb külpolitikai megrázkódtatása.

– Erről én is tanúskodom – szólalt meg doktor Sanyika –, mert erről nekünk is sokat mesélt.

Laci, az elnök nem szólt, de szeme csillogásában látszott, hogy egyetért mindennel.

– Jó, de ki volt az az illető? – kérdezte Tibi, aki a nagy egyetértés közepén és Erdélyhez való hűsége okán úgy érezte, hogy vesztesen került ki a küzdelemből. – Ki volt a tolmács? Mert lehet, hogy meglepődtök: én is írtam jelentést a szekuritátének arról, hogy külföldiekkel mit beszélgettem.

– Erre vonatkozólag törvény is volt – sorakoztam fel most már Tibi mögé. – Ha hozzájutnék, akár kötetet csinálhatnék az úgymond feljelentéseimből.

– De csinálnál! – csapott le rám Tibi.

– Csinálnék – feleltem kissé bátortalanul. – Persze itt-ott lábjegyzetelni kellene a dolgot. Olyan esetekre való tekintettel, amikor a delikvensnek, mint Jóskáéknak is, a Szamos, vagy másoknak a Dimbovica partján magyaráztam meg a lehallgató közelében talán nem egészen érthető viselkedésemet.

– Tehát itt nem is a szekuritátéról van szó – mondotta Tibi –, hanem a tolmács emberségéről.

– Így van! – értett vele egyet Jóska.

– Mert én nem védem a szekuritátét, hiszen zaklattak engem is, meg Lajost is, meg sokunkat eleget. De miattunk nem állították meg a vonatokat a határon! Így van? – nézett rám.

– Így van.

– Tehát akkor a kérdés természetes: ki volt az a tolmács? Mert itt most már többről van szó, mint egy ember tisztességéről. Itt arról is szó van, hogy mi eszközei voltunk-e a román államvédelemnek, vagy inkább áldozatai?

– Pontosan! – bólintott Jóska.

– És akkor miért nem válaszolsz a kérdésemre?

– Hát, ha akarod, válaszolhatok...

– Egyáltalán, ismerjük mi azt a csibészt?

– Hogyne ismernétek.

– Én is ismerem? – kérdezte Tibi most már talán azért, hogy Jóskának kibúvót teremtsen, hisz ő nagyon jól tudta, hogy a mi erdélyi életünk bonyolult.

– Te is – válaszolt akkor Jóska egyenesen.

– Ki az?

– Vistai.

– Jancsi?! – kérdezte alig hallhatóan Tibi.

– Hát, ha neked Jancsi, akkor Jancsi...

Tibi – jaj, ebben a percben őt nagyon megszerettem – rám lopott egy pillantást. És esküszöm, hogy – lehet, csak a tudatom rajzolta oda – könny volt a szemében. Sőt aztán mosoly is. Azért mondom, hogy félős: az egész csupán bennem zajlott le.

Ezt követően már nem emlékszem, mi történt. Mert azóta azért eltelt pár hónap. Azt tudom, hogy egyszer Tibi megnézte az óráját, és hozzám fordult:

– Mennünk kell.

És arra is, hogy akkor eljöttünk.

És még valamire: hogy erről az ügyről közöttünk sosem esett szó. Nem is fog. Mással is megesik az efféle.

PALOCSAY ZSIGMOND

Tőtöttnóta

Hajzott *a fű,*
rubinzott *a ribizke*
és üveggyönggyé csicsesedett
kertemben az egres.
Futtában egy Tücsökprímás
kigyelmemtől azt kérdezte:
Felmehetünk este
tanyádra, Bátyus?!
Került bőgős. Ecsém: a brácsós.
Jönnek a lányok is!
Csórékolbászt, szalonnát sütnének.
Keveset isznak, esznek.
Szirénhangon dallanak,
s ha Kegyelmednek lesz rá kedve,
dünnyög nekünk – tűz körében –
öregebb *vagy* maszületett *verset.*
Hallgatnánk – legszívesb –
ineditet ————————

– Hozod Editet?!
———— *Rábólintott.*
Kedvem szirmot,
Nyárfatekenőm *vitorlát bontott az est elébe.*
Dugót faragtam,
pálinkát bolháztam *köménymaggal*
– víghegyesen fütyörészve.

*

Ahány lány: ANNYI HANGSZÍN
KEBELEM KÓRUSÁBAN.
Edit altja elkámpított;
lehelete tyúkszemem is meggőzölte-megabálta
– átaljárta.
Réklijéből kakukkfűszag,
köréből *idegen vadfűszer illata áradt* ————
Versmondáskor levelezett,
láthatóan rizegett,
és nem egy helyen hozzám ízült
– hozzám ágadt.

Velem zöldellsz?! ——— *Bimbózz, Edit!*
Mályváim, Legényvirágim, dalljatok, faljatok,*
s ne hagyjatok ma egyedül
hétkutyás tanyámon,
ahol – ni! – AZ IDŐ RAKJA
CSIGÁRA A HÁMOT ——

Biciniák, madrigálok
s ötfokú dallamok szivárványpántlikái
foszlottak-oszlottak
– fogytak a kósza szélbe.
Én fűben fekve – alig élve –
veszejtém fejemet Alt-Edit ölébe.

Elefántpók lógatott be
bájzug melegébe,
amikor egy elemlámpa eszelősen égve
képembe ordított – aljamig világolt
——— *s hát* ———
SÉRTETTEN KÖZTÜNK ÁLLOTT
KÉT MUNDÉROS – SZELLEMARCÚ –
FEGYVERES MILICISTA

*

Elhullt, elmúlt. Sok minden ellangott.
Nyár végén már más virág nyit
– változik a sziromtitkok rejtjelkulcsa.
Ősz felé Lenuţa s Julcsa hozta
az inedit *híreket:*

Hányszor hívták, mint faggatták
– vallatták a nálam dalló,
KOTTÁN NŐTT ifjúságot.

Téged izéltek? Bizgettek-e, Bátyus?!
– kérdezte a Tücsökprímás.

Igen... igen... az Őrnagy úr...
...harcisípot fújtunk!...
Tőtöttnótát** *fogott vón' ránk*
——— *mit se bizonyított.*

* Legényvirág: Kardvirág (Gladiolus) más neve.
** Tőtöttnóta: Irredenta nóta.

„Mănînci pîine românească!"*
– evvel befejezte;
ám a dolgot Félkegyelmem
kissé kihegyezte:

Tudja, kérem – kalászt, cunát
épp eleget láttam,
ám trikolórt *– bárhogy néztem –*
egyen sem találtam.

Titokhántó

Titok vagy, míg nem ismerlek;
előbb-utóbb csak kiszedlek
Égből, Vízből, Hagymaszárból
– Szúnyó Szelek Barlangjából.

Nem kereslek kívül – felül*!*
Füled, farkad védetten ül
lependékben**, héjban, tokban
– mag-mód tartósítva *OKBAN.*

Ki teremtett?! Ki rejtett el?!
MINDENT TUDÓ REND szervezett
parányrészben is komollyá*:*
szenvtelenné és konokká.

* Mănînci...: Román kenyeret eszel.
** Lependék: szárnyas, makkféle termés; néhol a lepkét is így nevezik.

Szűcs Csaba

Hrabal

Azt a két embert pedig csak úgy belökték, pont amikor mázsánként, zsákokban árulták a cukrot a termelők a Králová téren, közvetlenül a teherautókról, fejen is találtak több nyugdíjast, akiket nem lehetett azzal gyanúsítani, hogy lopják a napot, hiszen ott álltak a billenős IFA előtt, Pulčik úr kérdezgette, hogy kimérve vagy jó lesz egybe is, mármint a cukor és hátul a rakodótérben a Vahola, az meg mint a vadászaton, egy jó nagyot bökött a bökőjével, ha kimérve kellett az a fránya cukor, a cukorföldi cukor, aztán szitált mint a hó. Cukorfelhő szállt fel a Králová téren, na, erre már a policáj is megjelent, hogy aztán van-e engedély, vagy csak amolyan fekete kristálycukor-kimérés folyik itten. Inkább fogjanak maguk is egy szatyrot, mondta Báráskova néni, a félszemű angyalűző. Olyan szép volt, mint egy angyal, mesélte mindig egy régenvolt szerelméséről, aki után futott, futott, ha már az nem sietett utána, de az a két policáj futás nélkül is megfogta Pulčik és Vahola urakat, a karjuknál fogva, csak úgy, lerángatták őket az IFÁ-ról, mint valami bűnözőket, pedig hát, édes istenem, az a pár nyugdíjas, aki elalélt a sok mázsa cukortól, az már úgyis előbb vagy utóbb elalélt volna, akkor meg minek ez a fölhajtás. Hogy aztán a prágai lapok megírják, hogy itt, Hulinban ölik az öregeket, vagy ami még rosszabb, hogy öreg-ellenes hangulat van kialakulóban. Inkább hagyjuk, hagyjuk a jó öreg Hulint békében, ezt az 55-ös út mentén elterülő öregrezervátumot. Így hát nem is lenne helytálló, amiről írnának az újságok ott Prágában, mert öreg-ellenes hangulatot csak fiatalok csinálhatnak, na, itt meg csupa egy vénség van, csoda, hogy még nem hívják Vénség-falvának. Így hát az a két ember sem volt éppen fiatal, akiket a policájok megfogtak, és az 55-ös út mentén fekvő Hulin oldalsó zsebébe, a központ szívétől oly távoli, pár négyzetméteres cellába egyszerűen csak belöktek, mint valami bűnözőket, csak úgy, azok meg, mint a ma született bárányok, bégettek és bömböltek Frajna főfoglárnak, hogy ott rohad el a cukorföldi cukor, az a sok eladatlan készlet a teherautón, meg hogy a szovjet, a cseh, a szlovák és most már a morva piac összeomlása is, hogy az milyen terheket rak szegény fejükre és családjukra, és gondoljon a karon ülő porontyaikra is. De Isten mérgében nemcsak rájuk, hanem Hulinra, sőt magára a főfoglárra is mit hozhat, hiszen mit szólnak odafönn Prágában, a Hradzsinban, ugye, és a Frajna főfoglár úgy figyelte őket, mint a központozást, amikor az ehhez hasonló jelentéseket írta, már maga sem tudja hogy hányat foglaréletében, és megdöbbent a szíve, hogy bizony hányszor futott ki félig készen a vécéből, letolt gatyával, ha egy jobbfajta mondat az eszébe jutott, úgy, mint az írók, épp úgy csinált és odapökött a lúdtollnak, s már írta is, hogy „kegyelmes uram, a bűnözés statisztikailag oly elenyésző, hogy számszerűségekkel ne is zavarják Hulin polgárainak nyugalmát", s ezzel szépen fejezte ki azt, hogy szálljanak le róla meg a városról. Ilyenkor betelt nagyszerűségével, s íme, most itt áll kettő, azaz nagyon is számszerűsíthető gonosztevő, két cukor-pernahajder, akiknek a zsákjai agyonütöttek pár öreget. Tiszta blamázs ezt megírni a jelentésben, gondolkozzunk.

A gondolkozáshoz Frajna úrnak tetemes időre és helyre volt szüksége, addig a rabokat a főfoglár külön engedélyére és a Nap kacajára, körbe-körbe járatták az udvaron, akik alighogy fölocsúdtak első meglepetésükből, máris azon törték fejüket, ho-

gyan szabadulhatnának. Úgy, mint a Monte-Christo, késsel-villával, avagy kanállal megbontani a félemeleti cellafalat, ahol már várja őket egy kötél, melynek másik vége a kedvenc IFÁ-jukhoz van kötve, avagy asszonyaikkal küldessenek be dinamitot fehérkenyérben, tepertő és zsírszalonna mellé, vagy egyszerűen csak kiáltsanak egyszerre, hogy „Ártatlanok vagyunk, ártatlanok vagyunk", hátha a rezonanciától összedől az épület, maga alá temeti Frajna főfoglárt és Boriček szabadidős segédfoglárt, akik aztán már hasztalan siránkozhatnának, hogy „Jaj, hát tán nincs nálunk is bűnösebb Hulin földjén!", de még mielőtt a siránkozásra és a rezonálásra akárcsak sor kerülhetett volna, a Frajna úr azzal a mentőötlettel állt elő, hogy őket, mint „cukrosokat", egyszerűen munkába állíttatja a börtön munkatelepén, a kemence közelében, hogy marcipánokat készítsenek, melyeket majd ünnepélyes külsőségek és mikúlovi borok szent társaságában átadnak az elöljáróknak, még az asszonyokból is kihozható valami népdal talán, és akkor új nap, fényességes nap virrad Hulinra és lakosaira. Mert azon a napon, történelmi dátummal is igazolhatóan Hulin nem ad több természetes számot Csehszlovákia bűnözési statisztikájához, nem fúj több füstöt az orfeumok áporodott levegőjéhez, és amely napon a Svoboda reverendája talán rákerül Frajna főfoglárra, aki így, a jó-útratérésnek egy szerencsésebb fajtáját fogja választani. De addig még bizonyára sok és hosszúra nyúlt nap is eltelik. Legalább olyan hosszú, mint amilyennek első börtönbeli napjuk végét átélték a lakók. Másnapra pedig nagyobb mennyiségű cukor hullott a városra, így hát külön öröm volt a kemence mellett dolgozni, amit jó előre begyújtott Boriček, és ezen a másnapon ott állt a teherautójuk a börtön udvarán, s egy pillanatra azt hitték, hogy ez már a szabadulásuk ideje, de Frajna főfoglár a tudtukra adta, hogy elkobzás alá eső érték, mármint a teherautó és a cukor, és hogy „Emberek, lássanak hozzá", na aztán ezek szitálhatták a több mázsa kristálycukrot, amíg abból porcukor lett, jól megjárta a két cukorföldi jindriška. És aztán rendeltek több mázsa mandulát is, amelyet olyan jó nagy kondérokban főtt vízzel leforráztak, leszedték a héjukat, a baj csak az volt, hogy tudvalevőleg legalább egy napig még szárítani kellett a mandulákat, aztán az a pár kiló keserű mandula sem érkezett meg időben. „Hát akkor még holnap sem szabadulunk", gondolták, és akkor, száradás után nekiláttak, s kilónként ledarálták egy diódarálóban, s ezt összekeverték egy kiló porcukorral, és a kitisztított diódarálón még vagy háromszor-négyszer ledarálták, olyas módon, hogy a darálóba egyszerre csak egy malterkanálnyit tettek, akkor gondolhatja, hogy mekkora diódarálóra volt szükségük. Na, és tömőfát nem is használhattak, s annak a fránya mandulának olyan óvatosan kellett nyomódnia, nehogy az olaja kipréselődjék, s mindez csak akkor volt jó, sőt, kiváló, ha az így ledarált őrleményben a mandula és a cukor nem különböztethető meg. Aztán fondant-nal leöntötték, majd az egészet becsomagolták zsírpapírba és zsupsz, be egy kis időre, a kemencébe. És amikor kiderült, hogy a Frajna úr mégsem gondolja olyan koraira a szabadulást és mert szíves vendéglátását naponta dörgölte a foglyok orra alá, nos, Pulčik és Vahola hozzáfogtak, hogy marcipánból csináljanak sakktáblát és persze hozzá figurákat, ha már itt kell maradniuk, legalább szabadidejükben ne unatkozzanak. De milyenek is legyenek azok a figurák, és akkor valamelyikőjüknek az a megszépítő gondolata támadt, hogy bűnözőkből formázzanak alakokat, ez olyan „stílusos" lesz a helyhez, és amikor ezt a szabadidős segédfoglár, a Boriček meglátta, aki nagyon gyöngéd és érző szívű ember volt, egy-két figurát elkért mutatóba, és odaadta az asszonyoknak, hogy próbálkozzanak csak az eladással a vásáron. Mialatt ők a két méter átmérőjű szitát ráncigálták, amelyből gyémántpor izzott. És készültek a kemencében az újabb bűnözők, az asszonyok meg oly sikerrel jártak nap-nap

után, hogy először csak a környékből, de aztán az egész országból Hulinba sereglettek a népek. S aztán lassacskán eljött az a nap is, amikor a börtön udvarát kellett Frajna főfoglárnak szélesre tárnia, és az emberek, a vásárlók, mintha csak egy törpe szobrászművész udvarára tévedtek volna, ott járkáltak és évődtek a figurák között. Ugyanaz a vágy és tudás hajtotta őket, amely úgy összekovácsolta ezeket a népeket, mint Héphaisztosz az olümposziakat. Így egyformán ismerték a cigány Jondrust és a magyar Hajduskát, ők voltak a futók, úgy mondták, „visszajáró lovakat" adtak el. Ők még nem voltak jól öltözve, csak színesek és szakadtak voltak. Ja, és az a rengeteg gyalog, akik meg védték a belső „magot", a diligentissimus pater familias-t, aki úgy gondoskodott övéiről, mintha az összes az ő gyereke volna, pedig nem, csak jószívű volt és persze jó taktikus is, na, ő volt a Hrabal, akit a félkarú, forradásos vagy éppen égési sérült gyalogok szilárd sorfala vett körül. Így már lehet is nagyúrin élni, azt beszélték, még a Hradzsinba is vezetnek kapcsolatok. Közvetlen környezetéhez tartozott a Zsidó Kisasszonyok Intézetének igazgatója is, aki ebben a házban tudjuk, hogy mit üzemeltetett, szóval ezekről a „genxterekről" tudta mindenki, hogy kicsodák, élő és népszerű relikviái a nemzettudatnak, s mind közül a legnagyobb, a Hrabal, tetejébe még ír is. Van egy állandó helye, olyan törzshely vagy mi, a prágai Vár lejtőjén, ahol olyan ferdén állnak az asztalok, de neki ott a végében nagyon is megtisztelő helye van. Oda járnak ismerősök és ismeretlenek, mint egy élő nevezetességhez, az meg mindenkire egyformán ordibál, ha éppen rosszkedve van, de szívesen aláír, na, hát szóval, egy majdnem-szent-ember. De ha itt kifordul a börtön mellett és rátér az 55-ös útra, lehet, hogy egy hét is beletelik, mire felveszi egy arra járó, de aztán Prágába érve, egy pohár sör mellett biztosan megtalálja őt, bárhol legyen is...

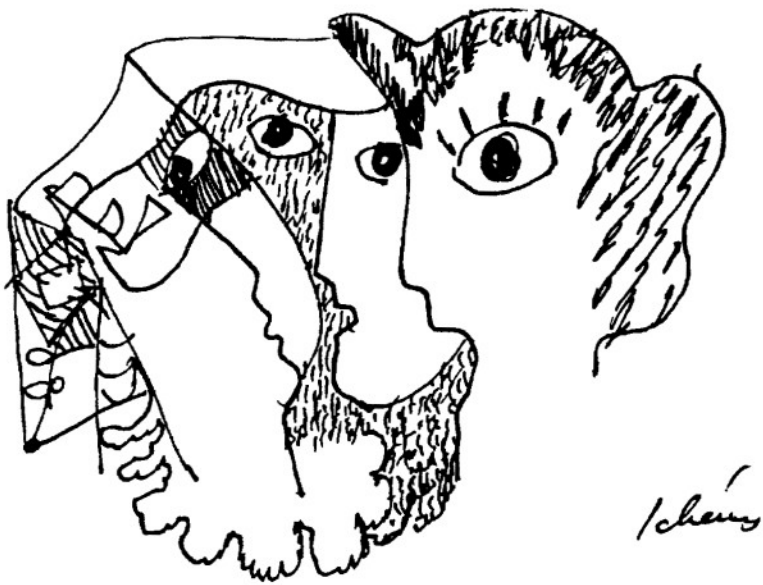

ROTT JÓZSEF

Májusi tüzek

Körbeülték a hosszú deszkaasztalokat, hozzáértően szürcsöltek a gulyáslevesekből, tépdesték a kenyeret, forgatták a nyelvükön az omló húsdarabokat, közben odavetettek egy-egy dicséretet a bográcsok mellett őrködő, versengéstől kipirult asszonyoknak. Aztán a csapatvezető vájárok a szájukat törölgetve, eredményt hirdettek. Később mindannyian sörrel locsolták égő torkukat, majd ki elfeküdt a tölgyfák árnyékában, ki megnézte a gyerekek vetélkedőjét. A hátrakötött kezű suhancok kiéhezve marcangolták a kötélről lecsüngő lepényeket, szökdécseltek, nyakuk megnyúlt, arcuk ragadt a vastagon kent lekvártól. Mikor Jánosi Gyuszi megcsillantotta a foga között a kirágott pénzdarabot, meglett a győztes, és ki lehetett nevetni a maszatos lemaradókat.

Növekedett a forgalom a kocsmasátrakban. A téli sújtólégrobbanás egyik sérültjét, az öreg Barabolyt aznap engedték ki a kórházból. Ahogy megjelent a hullámzó füvű réten, csapatnyi bányász fogta körül, és a hogylétét tudakolva figyelték, miképp bírja a mankózást. Barabolynak a szájára lógó fekete bajsza se tudta elfeledtetni hiányzó fogai rését, mely mögött szenes vágatként sötétlett a torka. Ledöntött két sört az útjába eső söntésnél, aztán odamankózott az első asztalhoz, és csonka lábát simogatva, mesélni kezdte fölépülése történetét.

A tekepályán félmeztelen vájárok dübörgették a golyókat: a fabábok röpködtek, a nézők tapsoltak. A körhintánál magnó bömbölt és gyerekek visongtak. Alkonyattájt megfogyatkoztak a finom lelkű lányok és asszonyok, s a fölhevült apák hazazavarták a söntések körül őgyelgő kamasz fiaikat. Baraboly előtt szaporodtak az üres üvegek, szemét behálózták a vérerek. A tekepályán megszűnt a golyók huppogása, a körhintát leállították. A leereszkedő este egybeterelte a mulatni vágyókat a papírlampionos tánctér körül. A kocsmasátrakból cigarettafüst hömpölygött a torlódó sokadalomra.

Vakító fényszóróval teherautó zötyögött a tánctérre. A bányászok lecsapták a platót, s kurjongatva leemelték a Szomjas Vájár zenészeit. Míg széket toltak a gitáros alá, a szaxofonos Flúger dülöngélve kijelentette, hogy röviditalt, ne haragudjon senki, barátoktól se fogadnak el, hanem a sört szeretnék mielőbb megkóstolni.

Baraboly éppen leesett a padról, mikor Flúgerék rázendítettek a keskeny színpadon. Kosár vájár a hóna alá nyúlt, és a közeli tölgyfának támasztotta. Baraboly hasztalan jajgatott, panasza beleveszett a boldog zsibongásba. Flúger begörbedve fújta a szaxofont, a dobos csapkodott, a táncosok port rúgva ugrándoztak. A pár nélkül maradók körbeállták a teret, és a feleségére támaszkodó Köpörtyűsre mutogattak, akiről csak találgatni lehetett, hogy a légszomjtól vagy a hányingertől tátog-e. Köpörtyűsné hősiesen tartotta férjét a tűsarkú cipőjében, ám a mulatság középpontjába kerülve lerázta a vállára nehezedő mancsokat, és tovalejtett a vigyorgó Csókinger oldalán.

Csillapult a lárma: a zenészek a harsányan beszélgető táncosokkal a kocsmasátrak felé igyekeztek. Szállt a füst, habzott a sör, és a pálinka remegésmérőként lötyögött a kupicákban.

– Rendelj töményet is! – kiáltotta Kosár a ponyvaajtóból Veszeliknek. – Félrészegség kidobott pénz!

Veszelik szeme megvillant a lámpafényben. – Akkor nem sokat kell már költened!

A sarokban összebújt lányok alig leplezett áhítattal néztek Kosárra, az asszonyok nevettek. Kefefrizurás, hegyes orrú csillés ért a pulthoz. Ráharapott a cigarettára, elvett két színültig töltött poharat, és pénzt dobott a csaposnak. A bányászok utat engedtek neki, ő meg kilépett a hűs estébe. A sátor mögött kiszívta a csikket, eltaposta, majd kikerülte a hortyogó Barabolyt. Az erdőszélre indult, ahol egymástól nem messze, a főzőverseny téglával körberakott tüzei hamvadtak.

Vastag combú férfi ült a letaposott füvön, és egykedvűen bámult a tűzbe. A pislákoló fényben látszott, hogy inge gombolásánál kiütközik dús szőrzete.

– A söröd, Márton! – nyújtotta feléje a poharat a csillés.

Gallyak reccsentek hátul a sötétben, s egy szürke kardigános lány szaladt a sátrak irányába. Sápadt arca, akár egy nyitott legyező, elsuhant a férfiak előtt.

– Ez meg kicsoda? – nézett utána a csillés.

Márton lefújta a sörről a habot. – Nem figyeltem.

– Mire gondolsz?

A kortyintásnyi csöndben a csillés leguggolt, és megmelengette a tenyerét a parázs fölött. A táncpárok rikoltozva szólongatták egymást a távolban.

– Ideje mennem – mondta Márton.

A csillés csalódottnak látszott. – Maradj még! Jó itt.

– Mással kell innod – egyenesedett föl Márton. – Vagy táncolj! És ne rúgj be, holnap korán kelünk.

Fölhajtotta a sörét, s komótos léptekkel eltűnt a sötétben. A majálistérről poros gyalogút vezet a bányakerítés mellett a lakótelepre, melyet összegyűrt sorsjegyek és papírzacskók jeleztek a csillagfényben. A dúsan tenyésző sásról harmat fröccsent Márton cipőjére. Az aknatornyok felől rakodás zaja hallatszott, a kerítésre fonódott szederbokrokat szellő rezegtette.

Négytagú család haladt az ösvényen. Márton úgy igazította lépteit, hogy ne kerüljön közelebb hozzájuk. A férj bandukolt hátul, kezében cigaretta parázslott. Felesége a lepényevő versenyen vitázó fiúkat csitította. Márton arra gondolt, mennyivel gyorsabban múlt a délután, amikor ők is együtt voltak. Az asszony rejtvényt fejtett, fecsegett a gyereknek, majd kibújt a blúzából, és bikiniben kínálta vajszínű bőrét a napnak. Később a fejébe vette, hogy hangyabolyra telepedtek, s bizonyság gyanánt rámutatott egy fűszálon egyensúlyozó vöröshangyára. Fölparancsolta őket, kirázta a pokrócot, szabadkozott, hogy tévedhetett volna nagyobbat is, aztán visszaültek, és sült hurkát ettek. Az asszony dajkálta a gőgicsélő gyereket, s közben sörre áhítozott. Ő meg sorból sorba állt, hogy a kedvében járjon. Végigkóstolták a lacikonyhákat, csapolt sört ittak habos szájjal, és üvegeset fölvetett fejjel, nevetve. Ha nem mondja az asszony cihelődés körben, hogy pihenjen még, felejtse a bányát, eszébe se jut maradni... Alig múlt utána az este. Csak a sört kortyolta a csillésével, aki szorgos pincérnek bizonyult, ám annál hígabb szavú beszélgetőnek. Neki meg nem akadt mondanivalója... Legény volt még, amikor éjfélig mulatott. Manapság többre becsüli a vetett ágyat és a terített asztalt. Olyan a házasság, lépkedett Márton elgondolkodva, akár a bánya. Könnyű belecsöppenni, de nehéz kimászni belőle: mégsem bánja túlságosan az ember.

A telepen halványan égtek az utcai lámpák. Fél tíz körül járt az idő. Korom aknász leszegett fejjel sietett munkába, hóna alatt aktatáskát szorított. Mikor egymás közelébe értek, Márton biccentett, Korom pedig köszönésfélét mormogott. A szemetes-

kukák körül macskák settenkedtek. A bérházakban kékes fénnyel vibráltak a televíziók. Bircsák ablaka alatt Márton tisztán hallotta a sporthíreket. Benézett a függönyrésen: a leszázalékolt, félsüket vájár nyitott szájjal horkolt a fotelban.

A lépcsőházban huzat mozgatta a megtépázott hirdetőtáblát, a lakásban nem égett a villany. Márton belépett az előszobába. A hűtőszekrényen májusi cseresznye illatozott, a függönyt szél fodrozta. Nyílt a szobaajtó, és az utcáról behulló lámpafényben ismerős árny suhant elébe.

– Ne gyújts villanyt! – simult hozzá az asszony.

– Megfázol ebben a vékony kombinéban! – dohogott Márton.

Az asszony csalafintán kérdezte. – Milyenek voltak a lányok?

– Megcsúnyultak, ahogy elmentél.

Betűzött a nap az ablakon. A mezítlábas asszony végzett a fölmosással, megtörölte homlokát, és kicsavarta a rongyot. Lábujjai szétlapulva tapadtak a kőre, melle hullámzott a kötény alatt. Ránézett a kredencen ketyegő órára, megvárta a kismutató ugrását, majd macskaszerű hajlékonysággal kiöntötte a vödörből a vizet. Leöblítette a kezét, aztán félrecsúsztatta a fazékon megzörrenő fedőt. Lisztet borított a tálba csak úgy találomra, tojást ütött rá, közben a szemével már a sótartót kutatta a poharak és a szódásüveg árnyékában. Kopogtak. Surrant ajtót nyitni.

Töredezett hajú, vézna lányt látott a lépcsőházban: szoknyája kurtább, kardigánja lezserebb volt a mélyaknai viseletnél. Mint aki csak most ébredt föl, szemhéja duzzadt volt, arca fakó. Kezében cigaretta égett.

– Mit akar? – kérdezte az asszony.

– Belátok magához a második emeletről – hallatszott a bizonytalan válasz. – A múlt héten költöztünk ide. A férjem mérnök. Okleveles.

Az asszony vonakodva félrehúzódott. – Jöjjön be.

A lány, mintha jégen járna, aprókat lépett tűsarkú cipőjében, s minden sikeres mozdulat után büszkén megremegett a szája. – Maga biztosan segít nekem!

A konyhában párás volt a levegő, akár eső után a Támfa utcában. Az asszony megérezte a lány verítéktől terhes parfümillatát, amikor elhaladt mellette. Belemarkolt a lisztbe, mire a tojássárgája kifakadt az ujjai között.

– Mit akar? – ismételte.

A lány a tál fölé hajolt, arca gyerekes érdeklődést mutatott. – Mit csinál?

– Galuskát.

– Nem zavarja, hogy a kezére tapad? Nekem összeragadnának tőle az ujjaim – idegesen mozgatta csontos kezét, s mikor az asszony ránézett, meghátrált, úgy mondta. – Láttam már ilyet valahol. De lehet, hogy sár volt vagy iszap. Félek az iszaptól!

Feszélyezett csönd szállt közéjük. Hallani lehetett a vekker egyhangú ketyegését. Az asszony tekintete lesiklott a tágra nyílt szemről a vékony, eres nyakra.

– Hogy hívják? – kérdezte.

– Barbara! – élénkült föl a lány. – Tulajdonképpen azért költöztünk ide, mert Vincének több pénzt ígértek.

– Az szép dolog.

– Nem akartam! Szerettem ott... – a tűsarkak szaporán kopogtak a kövön. – Megvetem érte!

Az asszony keze megmerevedett a tésztában. Fölnézett, s meglepve látta, hogy más arcra emlékezett. Barbarát fölhevítette a harag, vonásai elmélyültek, kora még meghatározhatatlanabbnak tűnt. Az asszony egy hamar öregedő arcot látott, melyből a halovány szemek tehetetlen dühvel néztek a világra.

– Miért jött ide?!

Barbara beleszívott a cigarettába. A kifújt füst körbelengte, s olyan érzést keltett, mintha a kardigánja foszlana le róla.

– Úgy jó élni – nézett maga elé –, ha belefeledkezhet az ember...

Összeállt a tészta. Az asszony átemelte a szaggatóba, és lekapta a fazékról a fedőt. A fölcsapó gőz megnedvesítette az arcát, nyelve kicsúszott az igyekezettől.

– Ihatok a konyakból? – hallotta a háta mögött.

Tartott egy üveg italt a kredencben, néha kortyolt belőle, ha megkívánta, meg havonta egyszer, mikor szüksége volt rá. Szaggatta a galuskát, közben arra gondolt, miért engedte be a lányt. Van dolga nélküle is, éppen elég.

– Tésztás a kezem – mondta.

– Majd én töltök!

Kopogott a cipő, pohár koccant az üveghez, s mire az asszony megkeverte a galuskát és beszabályozta a gázlángot, Barbara élénk arccal, várakozásteljesen állt előtte.

– Beszélgetni akarok – mondta. – Voltam a szomszédoknál is, de itt jobb. Már az ajtóban érezni. Barátságos ez a konyha. Én is szeretnék ilyet. Tenni-venni benne.

– Miért nem szól a férjének?

– Vince mindent megold! Elvitt nászútra is. Velencébe! Napokig csellengtünk, meg ott voltak a gondolák, mindenféle ember fényképezőgéppel. Vettem magamnak ruhát. Látja ezt a szoknyát? Akkor este az üzletben... – mintha csak a hangulat lenne számára a fontos, melybe belelovallja magát, nem törődött az asszony közönyével. – Az eladó, kövér, olajos képű olasz, leakasztotta a szoknyát, Vince húzózkodott, de ő hozzám mérte, dicsérte egyvégtében, és belekacsintott a tükörbe. Fölnevettem, ahogy megérintette a derekamat. Akkor Vince kinyitotta a tárcáját, az olasz pedig vigyorgott...

Alig hallható nyögdécselés szűrődött ki a szobából. Az asszony aggodalmas arccal fülelt, majd lezárta a gázt, és ajtót nyitott. Barbara szava elakadt a meglepetéstől: faragott bölcsőt és egy pelenkával leterített öltöztetőasztalt látott a máskülönben kopár szobában. A levegőben kenőcsillat terjengett. Az asszony magához ölelte a gyereket, akinek rögvest megenyhült a hangja. Pufók arcát gyér haj keretezte, nyálas ujjaival a levegőt markolászta: alig lehetett több félévesnél.

Az asszony a szájába adta a cumit. – Igyál, életem. Megszomjaztál ebben a csúnya melegben. Úgy. Hiszen még száraz a pelenkád! Ügyes vagy!

– Hogy hívják? – kérdezte Barbara.

– András. Igaz, életem?

– Jó név ez neki? – topogott Barbara a konyhában. – Illik az egyéniségéhez?

A forróság átsütött a falakon. A függöny mögött remegett az utca levegője. Az asszony homloka fénylett a verítéktől. Mintha nem hallotta volna a kérdést, határozott mozdulatokkal megszorította a pelenkát, még egyszer magához szorította a gyereket, aztán óvatosan visszahelyezte a bölcsőbe.

– Olvastam valahol – makacskodott Barbara –, fontos, hogy a gyerek szeresse a nevét.

Az asszony betette a szobaajtót.

– Megveti a férjét? – kérdezte kurtán.

Barbara majdnem sikoltva mondta. – Vince megteszi, amit kérek!

– Akkor minek beszél róla ilyeneket?

– Ötvenhét éves – válaszolt a lány a falig hátrálva.

Álla lefittyedt, szeme fehérje zavaros volt, akár az olvadó zsír. Az asszony most vette észre, hogy az olasz szoknya feslett, a kardigánt koszcsík szegélyezi.

– Nem akartam bántani – mondta csöndesen.

– Ne törődjön vele – szólt Barbara erőt gyűjtve. – Túl vagyok rajta!... Elmondok magának valamit.

Rágyújtott, és leszívta a füstöt. – Tegnap este, ahogy Vince elaludt, kisurrantam az ajtón. Szórakozni akartam. Hihi! Késő volt. Futottam, amerről a zenét hallottam. Cintányért vertek, trombitáltak. Gondoltam, ha táncolnak, közéjük férkőzhetek.

Ügyetlenül kiverte a cigarettája parazsát, s kapkodva kereste a gyufát, hogy újra gyújtsa. Az asszony zavartan elfordult, s kinézett az ablakon. Keze erőtlenül megemelkedett, mintha inteni akarna, meg nem is.

– Elakadtam az ágakban, egyszerre gödörbe estem – mondta Barbara –, mégis kiértem az erdőszélre. Egy férfit láttam a tisztás szélén, háttal ült nekem, szemben a hunyorgó tűzzel. Megtorpantam. Ahogy belekotort a parázsba, szikrák szálltak fölfelé, és a föllobbanó lángokban megláttam a dús, vörös haját...

Megakasztotta a beszédben a lépcsőházból behallatszó zaj, de beleszívott a cigarettába, s állhatatosan folytatta. – Úgy éreztem, ő maga a tűz, ő ontja a meleget. Olyan biztonságban voltam, mint soha. Oda akartam ülni melléje, hogy átmelegedjek...

Nyílt a lakásajtó, s Márton belépett a konyhába.

MÁNYOKI ENDRE

Szemközt a pusztulással...

PÉLDÁUL A FOLYÓIRATOK

Hétszer költöztem eddig életemben. Hétszer cseréltem lakást (közülük persze egy sem volt az enyém), ergo hétszer kellett *en bloc* fölcihelődnöm. Az első ilyen akció – emlékszem – öt-hat órát igényelt, ez a mostani már több mint tíz napot. Tizenöt év alatt elsőrangú csomagolóművésszé nőttem ki magamat, a dobozolás titkos nagymesterévé, megkockáztatom: zsenijévé, akinek géniusza vetekszik Szentjóby, de akár Christo nagyságával is. Mert hát valljuk be őszintén, hogy szobrot, hidat vagy akár Reichstagot csomagolni bakfitty ahhoz képest, amit nekem kellett véghezvinnem a ruhák, könyvek, edények, játékok, szerszámok, növények, piperék és a mindennemű kacatok újabb és újabb bekasztlizásakor. Ha van *performance* – hát ez az. A létezés mint örökös átmenet aligha tettenérhetőbb, aligha *objektiválódik* látványosabban, mint ebben a spontán és mégis tudatos, nyilvános és mégis rejtett akciósorozatban.

Hozzászoktam, bizony, a dobozoláshoz. Én aztán joggal mondhatom: átmeneti kor ez, s tehetem hozzá még több joggal: az előző(?) is az volt. Nem kellene hát igazán meglepődnünk, nincs miért úgy tennünk, mint aki mélyen meg van rendülve, belecsöppenvén ebbe a mostani (változásba? változtatásba? – ajaj, a szóválasztásnak következményei vannak!) átmenetbe. Lévén, hogy ebben éltünk ez ideig is. Lassan gyarapodó szellemi motyónkat rendre beskatulyáztuk, hogy aztán kicsomagolhassuk, mielőtt újra be kéne dobozolni. Folyamatos szellemi költözködés – ez volt az életünk, és bár cigány egy élet volt, azért volt benne szép is: az a *picike* szabadság.

Ha van most baj, az „csak" ennyi: hogy megrekedtünk *közbül*. Ez idő szerint. A látszat szerint. Elkészültek az újabb pakkok, nagyobbak is, súlyosabbak is talán a régieknél, *hegyibe* állnak a degeszre tömött dobozok – de valahogy nem megy a költözködés. Ülünk (jobb szó híján: értelmiségiek) a holmik tetején, pipázva-füstölögve, egyre dühösebben, egyre ádázabb ábrázattal, mert bizonyosabbra várván, mint a papundeklikocka, amibe *elfojtottuk* az életünk *szanaszét* mütyürkéit: esetleges, esendő részeinket. Legalábbis fura: hogy egy magát *manifeszt* átmenetinek nevező kor legyen ennyire merev.

Ez az egész díszes metaforagyűjtemény nekem – persze – csak arra kell, hogy elfedje a lényeget: a *dolgot*, amit nem végeztem el. A tények és bizonyítékok lapítanak valahol, az egymás hegyén-hátán tornyosuló pakkok valamelyikében. Arról akartam ugyanis beszélni, hogy miközben már-már snassz (mert józserivel erőfeszítést sem igényel) újabb és újabb adatokat szolgáltatni a széthúzás, a szellemi energiák pocsékolása mellett, egyre több (meglehet, apró) jelét látni a közeledésnek is. Ha visszatérnék egy kecses fordulattal a bevált tropusokhoz, ezt mondanám: ama papírfalak mögül, talán a természetes nyomás eredményeként(?), rejtélyes nedvek szivárognak, s csorognak össze patakokba, tócsákba. Vagányul állnak, persze, a dobozfalak, a kartongúlák, a papundeklipiramisok, és mégis... mintha már megroggyantak volna. Éppen hogy, egy picit. Igen, mintha valami láthatatlan prés alatt szorulna, tömörödne a befalazott anyag, s eresztené ki megadóan a nedveit. Ha ragaszkodnék a tropusomhoz, ezzel

folytatnám: belemárthatnánk az ujjunk itt-ott némelyik érbe, s megnyalhatnánk *utána.* Ismerős ízt éreznénk, többnyire tiszta karakterűt. Máshol új zamatot, megint máshol valami fanyarságot. És ha a pocsétákat is bevizsgálnánk, akkor érne csak igazi meglepetés: gazdagabbak, testesebbek az elegyült folyadékok; különös harmóniákat ígérnek, rafináltabb együtthatásokat.

De nem ragaszkodom a metaforákhoz. „Hitvány szolgák" csak, ki kell rúgni, sietve, valamennyit. Szaporítsák csak a munkanélküliek táborát; nem kár értük, nem kérnek enni, nem szorulnak segélyre. Beszéljek tisztán, a lehető legközelebb a közbeszédhez.

Ezt a fordulatot, nevezzék bár váltásnak vagy változtatásnak, győzelemként csak az értelmiség élhette meg. Ő volt az, aki *fölszabadult;* a népesség túlon-túlnyomó része a szabadságból csak a gondjai szaporodásával részesült. Tetszik-e vagy sem, '89–'90 a *nyilvánosság* szabályozott forradalma volt, s az is maradt. Ám a szabadság = nyilvánosság önmagában nem sokkal termékenyebb lózung, mint a kommunizmus = elektrifikáció. A tartalomnak a *következményekben* kellett volna megtestesülnie, ám a következmények eleddig szomorúak. Nemcsak amiatt, ami kézenfekvő: hogy életnívó és a többi. Hanem, mert a nyilvánosság szabadságát, a szabadságot mint nyilvánosságot ez a frissen fölszabadult értelmiség évek óta a titkolt görcsei föloldására, vélt és valós sérelmei megtorlására használta fel. Ami veszedelmesen hasonlít a leszámoláshoz. Ha igaz és igazságában tragikusan röhejes volt '45-öt felszabadulás helyett felszabdalásnak elnevezni, mégannyira igaz, csak éppen már nem túl vicces, ezt a mostani fölszabadulást is fölszabdalásként élni meg.

Belharcai, kendőzetlen és amorf indulatai a politikai átmenet *levezetését* elnyerő magyar intelligenciát olyan (hagyományos és modern szerepének ellentmondó) méltatlan állapotba sodorták, hogy félő: ama túlnyomó rész elpártol tőle. Ha pedig elpártol, *pártot üt,* s ha pártot üt, félő, hogy maga a politika válik alaktalanná.

Ennek az országnak *volt* értelmisége. Ha ez az intelligencia eljátssza az évtizedeken át fölhalmozott erkölcsi tőkéjét, azzal eljátszhatja nemcsak a maga, de az országa jövőjét is. Ez pedig – hogy decensen fogalmazzak – nemigen passzol össze az elődei szellemi hagyatékával. Ez: nem szellemi működés, hanem maffiamentalitás. Jobbról-balról megideologizált rablógazdálkodás.

Ha csak ennyit kellene mondanom, meg sem szólaltam volna. Hogy miért: ne firtassuk. De Istennek hála, nem kell ezen a ponton befejeznem. Mert itt vannak például a folyóiratok. Igen, itt vannak a folyóiratok. Szinte jólesik kimondani. Prímán kitalálta a jó öreg Európa a hold-nap ritmusához alkalmazkodó nyilvános fórumot. Nagyívű, nagy lélegzetvételt engedélyező ritmus ez, alaposan meg lehet fontolni minden mondatot, mégsem kell végérvényesen fogalmazni; zárhat és nyithat *egyszerre* bárki gondolkodó, aki hajlandó ebbe a ritmusba belesimulni.

A folyóirat – korunk legvonzóbb szellemi találkahelye. A folyóirat: esély a szótértésre, mert folyóiratban lehet igazán kulturáltan bizonyítani *és* vitatni úgy, hogy a tévedés alapvető joga sem csorbul. Folyóiratban lehet felelősséggel kísérletezni és megerősíteni. Folyóiratban lehet kezdeményezni és lezárni. Javasolni. Közszemlére adni. Utolsó revíziót kérni az olvasótól, mielőtt határoznánk: ez lesz-e a végérvényes szöveg?

A folyóirat az a nyilvánosság, amiben szinte egyetlen percre sem csalódtunk. A nyilvánosságba mint szabadságba vetett hitet a napi sajtó lassanként mindenestül elveszítette, a folyóirat ellenben nemcsak hogy megnyerte, hanem el is mélyítette.

Igaz: szűkebb nyilvánosság ez. Nem is hasonlít a közvetlen demokráciához, aminek kvázi létjogát üzleti érdekből is erősítgeti a tömegmédia. De ha szűkebb is, annál fontosabb. Mert éppen annak a politikát (is) képző elitnek szól – belőle él és neki szolgál –, amelyből hovatovább a közös grammatika iránti igény is kiveszni látszik. Csepet sem jelentéktelen hát, hogy eléggé otthonos szellemi közeget kínál-e a más-más sarakba ragadt entellektüeleknek. Higgasztja-e, vagy éppen gerjeszti az indulataikat. Megkockáztatom: ma *éppenséggel* a folyóiratokon múlik, hogy a magyar értelmiség meg tud-e maradni közösségként (hogy vissza tudja-e hódítani *önmagától* az együvé tartozás élményét), és ezt a *közöst* elég invencióval képes-e fölmutatni mint vonzó példát a túlnyomó résznek, vagy ellenkezőleg: sorsára hagyja és kiismerhetetlen erők játékára bízza az intelligenciáját vesztett népességet. A kérdés ez. Az eddig született válaszok szerint a korábbi, a pozitív mentalitásnak több az esélye.

Konkrétan: a határokon belül szerkesztett, nagy hagyományokkal bíró periodikák közül szinte mindegyik megújult, s korántsem csak megerősítvén eddigi kötődéseit; a határon túli magyar irodalom és szellemi élet viharos gyorsasággal alakította át az orgánumait, ráadásul a kétségbeejtő helyzetben, amikor is a szívós fölkészülésre hirtelen jött föladatok kontráznak – mégis, akár a Látó, a Korunk, akár az Irodalmi Szemle és a Kalligramm erőteljesen beleszól, és végre a teljes szuverenitás erejével, a magyar szellemi életbe; szinte fölmérhetetlen gazdagsággal szaporodnak, már-már tülekednek a *részek*; az irányzatos, a nemzedéki, a lokális szerkesztésű új periodikák, nyilván az univerzum meghódításának, de legalábbis az égbolt alatti helyfoglalás normális igényével; a földrajzi perifériáról a szellemi centrumba törekednek régi „kicsi" és vadonatúj folyóiratok (Orpheusz, Jászkunság, Árgus); a Lyukasóra igyekszik elhitetni, hogy az irodalom nemcsak *vér és gomoly*, hanem és legkivált életjáték; az Emberhalász, hogy a hit és a művészet *együtt* az elesettek és esendők számára is megtartó *esély;* az Iskolakultúra pedig, hogy az elméletbálványú helyett – de legalább mellette – létjogosult egy (keresem a szót) mindenes pedagógia is – a magyar filozófia mint önálló diszciplína kiteljesedését forszírozza a Gond c. debreceni folyóirat; a *népi* fogalmának eredeti-eredendő értelmét perli vissza a folyóirattá avanzsált Hitel; centrista-kiegyensúlyozó programmal lép föl az újraindított Magyar Szemle; délvidéki katonaszökevények szellemi hozománya a jó öreg modernista Új Sympozion és az újvidéki sympozionista Ex-antológia közös alter-egójaként megjelenő Ex-Sympozion...

Sorolhatnám – de zavarban vagyok. Mert sorolhatnám, ha *tudnám*: ha segítene a dobozok belnépe. És sorolhatnám, ha *akarnám*, ha mindeközben el nem gyöngülne bennem a keblet dagasztó talmi büszkeség; szegről-végről én is ide tartozom...

Holott talán csak a vágyaimat dédelgetem, csak nekik próbálok megágyazni. Akárhogy is: mindegy. Az viszont igaz, amit az áldott emlékű Warhol mondott erre a nyilvánossághívő civilbagázsra: hogy mindenki híres lehet tíz percig. Snájdig, sikeres, népszerű. Tíz árva percre.

Most éppen a kilencediknél tartunk, Uraim! S hogy véletlenül ki ne feledjem: Hölgyeim! De még nem késő: indítsanak folyóiratot!

BÖJTI GÁBOR

„A barátság visszafojtott sírás"

– ANZIX-OK –

[Fű-róka és vér-nyúl]

Győrei Zsoltnak

semennyit sem futok százon:

mintha száz gyomrom lenne s mind ég
hideg van barátom fázom
már nem pofázom annyit mint rég

– írta Sziverinek Zalán
ennyit testvérem hidegpróba
gyanánt én is tudnék talán

minek kinek nyúl kinek róka
vagyok kétféle arcomat
sokan külön-külön ismerik

s keverem magam is melyik-
melyik hisz megannyi karcolat:
fű-róka és vér-nyúl az ám

minek pofázom csak jár a szám

[Palimadár]

Simai Attilának

legyen most e vers ismét számvetés:

arasson termést egy palimadár
aki betűvel-tollal szánt vet és
játssza a gazdát s ér nyakig a sár

helyette évek szálltak átverés
átverés után és ami ma már
szépnek sem tűnik abból lám kelés

lett: múlt-tojásból csúf palimadár
kinek fel sem tűnt (óh a balga tag)
hogy a rengeteg furcsán hallgatag:

Használt Ösvénynek *nézte a lépet*
s mert azóta a torkán nem megy le
e gombóc gyúrja a sarat egyre

amibe akkor úgy belelépett

Ökörszem-ének

[National Anthem of Troglodystán]

– SZAKADATLANUL –

fiókák a fészek
szűknek tűnik nem csak

a becsempészett lök
ki tán ugródeszka

a fészek hazaffy-
ókák nem csak innen

érhető el az ég-
bolt kapuja akkor

nyelnétek ugye ha-
zafiókák legyet

kaptunk be legyet csak
a szárnyatok helye

bizsereg bárhová
mennétek is haza-

Papírmadár

a mosolyod papírból hajtogatott madár –
ki próbált már ólomszárnyakkal néma halálos
csöndben föld alatt repülni csak az sejti mit jelent

a mosolyod a papírból hajtogatott madár
az arcom elé ereszkedett és én visszafojtott
lélegzettel bámulom a gyönyörű látomást a már oly
régen vágyott elfelejtett-sosemlátott mozdulatlan
szárnycsapást melyet most lám elém varázsol
a mosolyod a papírból hajtogatott madár
az egyszeri a megismételhetetlen (az egyetlen
hajtogatás *mi sohasem lehet kétszer*
ugyanaz) a félrehajtott fejű törékeny
pillanat s ahogy e sóhajtól megrebben
a mosolyod a papírból hajtogatott madár
az odújából lassan előmászik egy törődött szárnyú
bogár ki a barlangját elzáró mázsás követ morzsánként
hordja odébb s bár még hunyorog s nem remél de
látja amint mozdíthatatlannak hitt sziklát repeszt
a mosolyod a papírból hajtogatott madár

ki próbált már ólomszárnyakkal néma halálos csöndben
föld alatt repülni csak az sejti igazán mit jelent
a mosolyod a papírból hajtogatott madár –

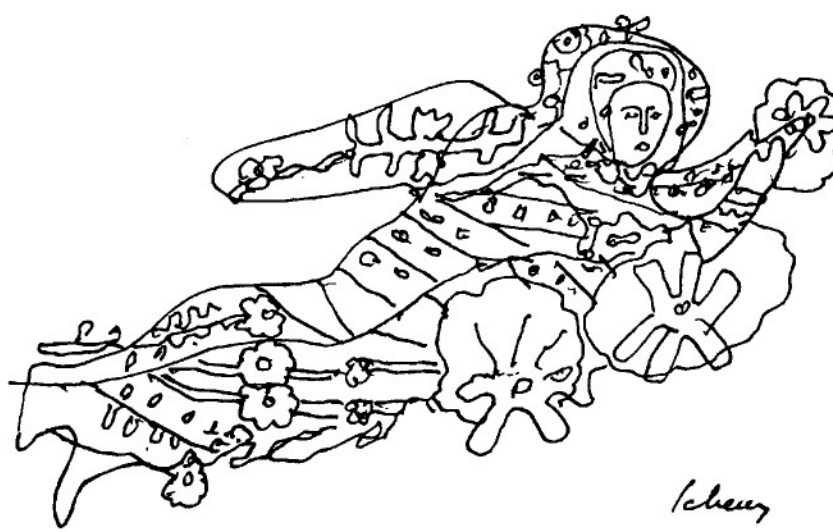

GYŐREI ZSOLT

Csepp

Megágyazok néha.
Így indul az álom.
Eljön majd az ősz is.
Szőlő szól a tálon.
Rettegem a reggelt.
Szomjasak az esték.
Kettő, ami marad:
Az ima és a festék.

Egyedül este

Ím, én:
Üres szobában pislog a gyertya.
Valakire. Be se jött? Kiment?
Talán rögtön. Talán imént.
A kertben pihen egy gyertyán
Pár rímen.

Lepkék, madarak

Sétánk az erdőn. Hát ott
Elfogtam egy lepkét,
Amelyik téged látott,
Őrzött szemed rajta néztem,
Színeidet szárnyán;
Elengedtem, szárnyát mintha
Most a Nap színébe tárnám,
Hogy dicsérjen, s jöjjenek hogy
Sok madarak, sok-sok lepkék,
Sok-sok szárnyuk, sok-sok színük,
Lesz ott piros, sárga, lesz kék,
Míg fölöttünk öreg ágon
Béke csüng – és persze ing is;
Madarak, lepkék színe, szárnya:
Ott inganak perceink is.

A 70 éves szeretethozó

HATÁR GYŐZŐ

Sch. Mihálynak

(hetven utánra)

a hetven? nem „magaslat"
hanem horpadás
a nyolcvan? nem „csúcs"
hanem kráter
ne kaptass: ereszkedj
de megvigyázd:
hetven és nyolcvan közt
nincsen gádor

azért sose félj: bon
courage *Mihályom*
a lépést a légzést
jól beosztva szedd
majd marad utánad
ÓRIÁSI LÁBNYOM:
megtartó-megváltó
művészeted

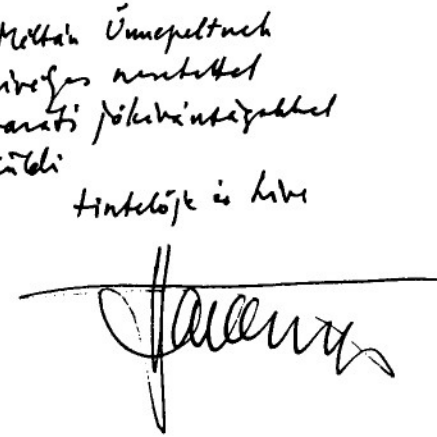

VERESS MIKLÓS

Virágóra

1. Kankalinácska

Hogyha a tél már hazaindul –
beszélgethetünk: kankalínul.
De hát: milyen is a kankalinbeszéd?
Hisz nem hallhatod
semmilyen neszét!
S nem válhat mindenki kankalinná,
aki a tavaszok vizét kiinná.
Ám: ha egy szellő majd visszaint,
már értheted a kankalint.

2. Fehér nárcisz

Gyerekkori nárcisz:
nyílhat ezer ösvény –
de ha anyámat keresném,
mindig te világítsz!

3. Császárkorona

Vár rád borona,
te szép Császárkorona!
Mért vagy te a török szultán
védett rokona?

Én nem az vagyok.
Csak szép liliomotok.
Őshegyeknek kertje dúltán,
nem is viritok.

4. Árnika

Árnicska nem árvácska,
nem irigyből sárgácska.

Bárha saját halála –
gyógyít sebet szirmával.

5. Pipacsok

Zsongnak már méhek és darazsak,
zenébe a dongó is belebrúg,
mikor a réten huncut pipacsok
játszanak ipics-apacsot –
pedig hát elbúni egyik se tud!

6. Szellőrózsa

Szellőzködő szellőrózsa!
Arcod egek szele mossa
fényeivel csillagosra.

Ha fölnézel harmatozva,
fecskéink is jönnek vissza
bizton hamarosra.

7. Borzas Kata

Hú, te fránya Borzaskata!
Minek futol ide-oda?
Ha már fésűt nem kell törnöd,
veszek helyette egy tükröt.
Nesze te!
Nesze te!
Hogyha jobb dolgod nem akad,
annak nézz a szemibe!

8. Kakukkfű

Kakukk! Kakukk!
Kiáltó madár az!

Habakukk! Habakukk!
Ismétlem
a választ.
Bár a szél épp vizet áraszt,
de én: kéklem, kéklem!

9. Cleopátra tűje

Cleopátra tűje,
fordulj gyönyörűre!
Rajta szárad szirmaidon
királynédnak vére.

Kinek mi a bűne?
Nem virágon
fordul világ
mindig keserűre!

Cleopátra tűje,
világ gyönyörűje!
Ti, virágok, miért vártok,
amíg meg nem haltok?

Ez a világ rendje:
úgy lettünk teremtve,
hogy csak addig virulhatunk,
ha az ember boldog.

10. Pitypang és Kataláng

Pongyola Pitypang,
Mezei Kataláng!
A mindenség hogyan nyithat
ablakot reánk.

Sárma meg mályva,
ernyős ocsolán!
Tűzliliom zárja
az éjet reánk.

11. Vigadalom

A Boroszlán csak ritkán jácintozik,
a Jácint se túl sokszor boroszlánol.
Ezért is értik úgy egymást pedig
valahonnét a vigas virágságból.

Mert ha a Jácint elboroszlánulna,
Boroszlánunk mint lehetne Jácint?
Nem volna szép, mert még elkomorulna,
hogy a mindkettő éppen mért mást játszik!

Ezért mindegyik csak afféle maradhat,
amibe kelyhe-lelke belebékül –
mert volna értelme más feladatnak:
hogy Jácint mit tesz a Boroszlán nélkül?

12. Muskátlis

Muskátlivirág, muskátlivirág!
Te nézel ki minden ablakokon át!
Mögötted öregasszonyok árnya,
s véled ifjúságuk ideszállna.

Emlékszel? Egy volt
álmunk – te, Muskátlivirág!
Hozzád a hold
lehajolt,
s meglengette
az ezüstkarimát:
mint lovag kalapot,
aztán csak tovább
ballagott.
Más volt a világ.

Muskátlivirág, muskátlivirág!
Szerelmes részünk:
majd visszanézünk
a holdaktól mi rád.
Csak láss ki minden ablakokon át,
ahogy imáink nézik az anyát.

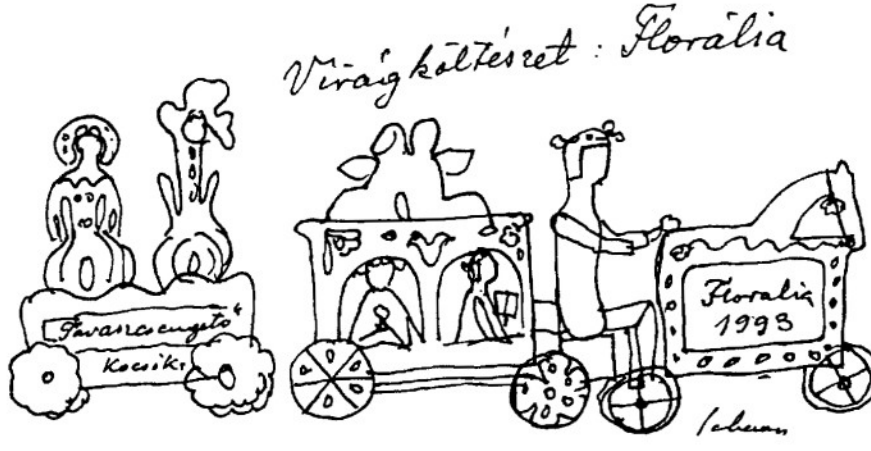

SERFŐZŐ SIMON

Öröm nékünk

Nem a földön gyalog-trappban,
a képzelet az ahol jár:
seprűn repül heted határt
garaboncos Schéner Mihály.

Kerül egyet Békés felé,
arra alá Kóc Katihoz.
Földre topva falóra kap,
szöcskehuszárként masíroz.

Báva búval bélelteknek,
öröm nékünk amit mível.
Fülig szájjal süt a nap is
sugarazón derűjével.

Virágbéke

DOBOS MARIANNE BESZÉLGETÉSE SCHÉNER MIHÁLLYAL

– Hihetetlen, de már Schéner Mihály is hetvenéves. Az örökifjú, illetőleg az ifjak örök barátja. Ezerarcú reneszánsz egyéniség: festő, szobrász, keramikus, fémmegmunkáló, zománcművész, játéktervező, színházi jelmez- és díszletkiötlő, elmélkedő, álmodozó, gondolkodó, filozófiát teremtő garabonciás, fafaragó, virágfaragó, világfaragó.

Jó évtizedes a – talán nem vagyok szerénytelen, ha így nevezem – barátságunk, sőt talán pontosabb néven, illetve: együttgondolkozásunk. Kalandunk az „ördögökkel", a „szívbéli kis huszárral", a „tenyerünkről felívelő győzelemmel" kezdődött. S mivel a schéneri gondolkodás mindig továbbgondolásra ösztönöz: a művész száz rajzbeli Szent István-„megfogalmazásához", mely az akkor 950 éve eltemetett király tiszteletére font megemlékezés-koszorú volt, én gyűjtöttem a kézzel írt vallomás-virágokat írók, költők, zeneszerzők, magas rangú egyházi személyek és irodalomtörténészek tollából. Egy nép megújulási készségét és jogfolytonosságát egy új évezred küszöbén – közvetlen a rendszerváltás előtt – szimbolizálta ez a könyv, mely egyben arra a kérdésre is választ keresett: milyen az ember, ha tenni kényszerül. A hatalom embere, a király, aki egyben szent. Lehetne akár kézikönyv, kötelező irodalom is politikusainknak. Mert hát a világ olyan, amilyennek magunknak berendezzük, tudván azt a kötelességünket is, hogy utódainknak egy szebbet, jobbat illene hátrahagyni. Ismerjük meg, lássuk meg a jót, de ehhez látnunk kell a rosszat is. Tömören ez az, ami ezt a szerteágazó életművet egybeöleli.

A külső, történelmi váltást az emberi belső átalakulás kellene hogy kövesse: tisztulás, mely a szépre figyelés, a jóra akarás erőit szabadíthatná fel az emberekben. Schéner Mihály számára mindennek jelképe: a virág, a maga színpompájával.

– Amióta élek, szeretek rajzolni. Édesanyámtól kaptam a színes ceruzákat, és őtőle tanultam a szép szeretetét. Rajzolt, festett ő maga is: maga álmodta virágokkal hímezte a terítőket, abroszokat, párnákat. Parányi kertjében kora tavasztól késő őszig virágok százai nyíltak ezer színben. Ha a meggyesegyházi kertkapuban megálltak az arra járók megcsodálni növényeit, nemigen mentek tovább üres kézzel: az én melegszívű édesanyám tán még a legszebb, legféltettebb kedvencét is mosolyogva ajándékozta el. De bármilyen szegények voltunk is, virágait pénzért soha nem adta. Hisz a virágok nem adják oda szívüket a kapzsiságnak, alantasságnak.

A pacsirta is úgy tanul énekelni, hogy a mamájára figyel, majd gyakorol, gyakorol és gyakorol... Énekének alapvető, meghatározó formái tanultak: másol, de nem lélektelenül.

– És ezek a formák különböztetik meg a pacsirta szavát minden más madárfüttytől...

– Pontosan. S ha a forma még a madárdalban is fontos, mennyire meghatározó az emberi életben. Korunk és világunk súlyos betegségének tartom, hogy nem tud vagy nem akar, vagy nem is érdekli, hogy formát adjon gondolatainak. Heisenberg írja, hogy „saját realitásunk végül is tudati struktúránk függvénye". Az emberi kapcsolatok kifejeződése a forma, s maguk az emberi kapcsolatok is absztrakt formák. De bárha korunk látszólag jobbára a formákkal foglalkozik is, valahogy csak olyan ez, mint a kifejtett zöldborsó hüvelye. A lényeg, a tartalom már hiányzik: a gyanútlan mégis zöldborsónak nézi.

A képzőművész, ha korához akar szólni, egyrészt tartalommal kell hogy megtöltse a formát, másrészt formát kell adnia a tartalomnak. Minden kifejezésmód, motívum-, jelkép-, figurateremtés annyit ér, amennyit meg tudok ragadni vele a világból, az emberi magatartásformákból, létszituációkból.

Világunk igen zavaros: végtelen kavargás, kavarodottság – úgy szoktam mondani: turbulencia – jellemzi. Sokan szeretik ezt a katyvaszt. Nagyban és kicsiben. A felkavarodott rosszba kevés jó is vegyül. Ezt kihasználják: felmutatva a rosszat – jónak nyilvánítják. A szennyes áradat azután ellep, bepiszkít mindent. Áldozatul esik az igazi érték, a szép és a jó sárba hull, s beletapossák.

– Mint ezt Ezra Pound ironikus versében hasonlóképpen végiggondolta: „τό καλόν – láthatjuk ahogy / Piactereken hirdetik"; és: „De lám az olcsó cifraság / Túléli majd korunkat"; majd pedig összegezően ezt írja:

Fényességes Apolló,
.....
Míly isten, ember, hős, kinek
E bádogkoszorút adom!

– A romlásban a legnagyobb veszély a gyermekeket fenyegeti: az ártatlanokat és tisztákat, akiknek barátja az erdő, a folyó, a madár, a virág, a hó, az eső, a szél és a szivárvány. Tulajdonságuk a képzelőerő és a játékos kedv. Szeretném őket kicsiny lélekvesztőmön biztos helyre vinni, míg leapad a piszkos ár. Megőrizni őket ártatlanságukban és játékosságukban. Mert a játékosság a szellem indázó, csapongó, égigérő fája. Ha jól alakítjuk, felér az Istenig. „S mert legyetek olyanok, mint a kisgyermek...": fürge gyermekként ezen át ugorhatunk majd mi is a mennybe.

– A játékosság csodafája a békéscsabai Meseház udvarán nő?

– Szerény kis magocskából valóban ott kezdtük keltetni évekkel ezelőtt. 1978-ban álmodtuk meg Dér Lászlóval, aki a békéscsabai Munkácsy Múzeum szeretve tisztelt igazgatója volt akkoriban. A megnyitást, mely 1988. október 15-én következett el, már nem érhette meg. Virághasonlatunknál maradva: ez a Meseház nem melegházi körülmények között fejlődött ki. Ha nem olyan szívós fajta, talán meg sem marad. Nyesték, metszették, pedig még ki sem hajtott. Locsolni meg? Inkább csurrant, néha cseppent, de a közművelődésre szánt milliókból sosem jutott... „Ki ruházza a mezők liliomait?" Talán az, aki ismeri a szivárványt, aki tudja, hogy ez a híd az ideális és reális között. Az ideális ágon felemelkedve a szivárvány zenitjére, megfürödve abban, a realitás talajára jutunk. Vágyaink szárnya pedig a reálisból a szivárványhídon vissza is vezet. Álmaink megvalósíthatóak, és sivár valónkat megszépítik.

– Mi a legfontosabb, amit a gyermekeknek szeretne megtanítani?

– A gyermekkel meg kell ismertetni a művészetet, amelyben – mint az életben is – önmagunk megvalósítása a legfontosabb. Ami szép és jó, azt önmagába kell hogy beolvassza az ember. Napi problémáknál, részmegoldásoknál nem szabad leragadni. Az, aki nem tudja, hogy ezek csak elhagyandó állomások, megfeneklik, nem teljesedhet ki sem emberileg, sem művészileg. Elementáris, soha el nem múló nagy, őszinte és tiszta érzéseket kell művészileg megvalósítani és formába önteni, a kor művészeti problematikájának, stílusának megfelelően. Maradandó értékek így születnek. A mában, a mai lehető legkifinomultabb, legtökéletesebb módszerekkel ábrázolva a jelent és a múlt tanulságait – a jövőnek és a jövőért dolgozunk. Hetvenedik évemben úgy ér-

zem, van még száz évre való munkám és mondanivalóm. A gyermekeknek, az ifjúságnak elsősorban, hogy őrizzék meg ártatlanságukat, őszinteségüket, igazságszeretetüket. Ne fogadjanak el igazságtöredékeket olyanok szájából, akik nem tudják, mi az igazság. Sajnálom a gyerekeket, s még jobban a fiatalokat. Mennyi mindent ígértek nekik, s mit kaptak, mit várhatnak...! Nehéz életüket tán kis szacharinnal édesítik. Ha...

Én most mézet gyűjtök nekik a virágok kelyhéből, a színes, tarka, színmámoros, virágmámoros, tengerfénymámoros, sziporkázó fényes százszorszép százszorszépekből. Mert a szín az élet, a színtelenség a nemlét, a szomorúság, a halál. De nem különkülön az egyes színeket, az egyes virágokat tartom fontosnak, hanem fehér fakturált háttér előtt a színek koncentrátumának virágporból nyert essenciáját – a virágmézet. Együtt összeérlelve.

– *A televízió karácsonyi műsorában* Szeretethozók *címmel rendhagyó betlehemes játékot láthattunk, Kernács Gabriella szerkesztésében és B. Farkas Tamás rendezésében. A békéscsabai Meseház górészínpadán állt a jászol a Kisdeddel, pásztorokkal, angyalokkal. Meggyesegyházáról, a templomból indult a Háromkirályok (Schéner Mihály, Katona Tamás, Kézdi György) zarándoklata. A templom előtt álló hatalmas fenyőfa mögül egyszercsak kis piros szarvacskákkal díszített sötét kalapban, fekete atillában settenkedett a Háromkirályokhoz az ördög (Kabdebó Lóránt).*

Nem, nem igazi ördög, csak amolyan ördögöcske: Kukula. Lassan évtizede foglalkoztatnak az ördögök. Mert valaha nem „szerény notabilitás" volt a Sátán, még magát Jézus Krisztust is megkísérthette. Napjainkban azonban taktikát változtatott: azt akarja elhitetni, hogy nincs is. A felszín alatt folytatja rombolásait, és így természetesen sokkal eredményesebben. A *világ* egésze válik így gonoszabbá: az ember pusztítja a természetet és *önmagát*. Az ördög bennünk és közöttünk van, hol sejtve-alakoskodva-puhán, hol zsarnokian életünkre törve.

Korunk ördöge rafinált és sokféle. Szapora. Teherként hordozzuk őket; nyomasztanak, félelemmel töltenek el – s ez szinte elviselhetetlen. Amit nem ismer, nem tud nevén nevezni az ember, attól ugyanis fél. Amitől pedig fél, azzal ijesztgethető. A világ a fenyegetettség állapotában van: az egymástól való félelem pingpongjátékának viaskodásában nincs öröm, nincs lelki béke, nyugtalan a szív. Nincs egyensúly attól, hogy a mérleg két serpenyőjében kiegyensúlyozottak a fegyverek.

Világunkban olyan nagy a romlás, hogy már maga a romlás is romlásra ítélt. De reményt is látok: saját romlása pusztítja el a rontást s a romlást. Az a pici jó, ami van: kiszabadítható lesz a romlás rombolásának romjaiból.

...hogy megértsd a Jót, amit ott találtam
hallanod kell, mit láttam az úton.

– írja Dante az *Isteni színjáték*ban, a *Pokol* első énekében, és ezután formát ad kora ördögeinek. Az a kor pedig – énszerintem – éppen olyan átmeneti korszak volt, mint a miénk, a reneszánszon át az újkorba vezetett.

Korunk ördögeiből már két albumra valót is „ellettem", s nemcsak rajzban fogalmaztuk meg őket. Kerámiába, szoborba, maszkokba, faragásokba és írásokba kerültek. De hát karácsonyestére a betlehemi jászolhoz nem engedhettem őket. Csak a fiókájukat. Mert Kukula „ördögcse" „bájos gyermek" még. De máris zabálja a virágok szirmait. Szecskázza őket barátjával, háziállatával, Pigula disznóval együtt. Szegény disznó, ártatlan és kedves állat. Életének egyetlen értelme, hogy jó falattá nőjön az em-

berek asztalára. Bocsánatot is kérek gondolatban az igazi disznóktól, mert hiszen én is szilveszteri szerencsemalacot akartam csak rajzolni, amikor tollam alól kiszaladt, s megelevenedett Pigula.

Pigula női disznó, azaz disznó nő, akiről igazában véve mégsem lehet biztosan tudni, hogy nő-e avagy férfi. Sok ilyen eltorzult, a nemiség felismerhető jeleit elveszített fej látható körülöttünk. Gyakran látok ilyeneket magam is, és ilyenkor szinte örülök, hogy nem tudom megállapítani, férfi vagy nő-e az illető.

A szép tiszta tekintet, nyugodt, kisimult, fényes arc nem korunk sajátja. Az igaz szépség a szívből ül ki a tekintetbe, s ritka öröm manapság, ha néha-néha ilyennel is találkozom.

Nos, hát a gazság régebben csak a férfiak tulajdona volt: a *gazember* szó férfit fed. *Pletykás vén boszorkány* – ez volt a női megfelelője. De hát a torzság nemtelenné tesz, s a két nem közeledik egymáshoz az elállatiasodás síkjában. Öntudat és gonoszságtudat nélküli lények ezek, akiket hatalommal rendelkező rafinált, magasabb szellemi fokon álló ördögök irányítanak: töltelékként, tömegként használnak, az ördögi „igazság" tanúságtevőiként. Ők azok, akik a gonoszságról elvtelenül, szemtelenül kinyilvánítják az ellenkezőjét. Minél nagyobb kvalitás veszi őket hatalmába, ez az öntudat és gonoszságtudat nélküli lény annál ártalmasabb. Disztingválni egyáltalán nem tud, s már a gonoszság sem szerez neki örömöt. Aki tudja, mi a gonosz, tudja, hogy annak ellentéte is van: a jó. De a kezeslábas zsák-lelkekben a jó és rossz összekeveredve van jelen, a gyönyörű lezabált virágok szirmai erjednek bennük, mint egy penetráns bűzű pokolban. Testnedveik, váladékuk, összefolyó taknyuk-nyáluk ráhullik a virágokra, s elhervasztja, amit fel nem zabált.

Meg kell tehát menteni a virágokat. Mert virág nélkül nem élhet a világ. Így hát most nincs mit tenni: rajzolok magamnak. Magunknak. Virágkötészetet: virágköltészetet. Világuralmat a viráguralomnak, mert ez a szépség hatalmi rendszere. Az ember elveszítette Istent. De megtalálhatja egyetlen szál virágban, mert a Teremtő, a Mindenható a virágokban alszik. Szépségének ők a legtökéletesebb absztrakciói és szimbólumai. A kinyílt szirmok közül ránk mosolyog: „jó reggelt, szép napot, egyre szebb holnapot, itt vagyok!"

– *Tervei közt szerepel tudtommal, hogy a zarándoklatot a górébölcsőhöz a karácsonyihoz hasonlóan tavasszal is megrendezi.*

– Tavaszcsengető Florália-ünnepet szeretnék. Virágkocsiján járna körbe tavasz tündér – Meggyesegyházáról indulva. Kíséretében „szekérderéknyi" viráglány, költőbarátaim már elkészült, és kérésemre, sürgetésemre most készülő virágverseit szavalva.

– *Virágot tehát Mihálynak – Mihálytól. Köszöntsük – a maga módján: – egy virágfohásszal: „Jöjjön el a Te országod világnak Virága, virágnak Világa. Legyen a Te akaratod: Virágot a világnak! Miképpen a Mennyben úgy a földön is legyen Világossága, Virága a világnak!"*

BARÁNSZKY LÁSZLÓ

Szélben A Csomagokkal

.....és hogy nyargaltunk de hogy ott az esős üres kifutópályán a c a r g o / és van ám kultusza is / a i r l i n e magyarul a te herszállító repülőtársaság hangára felé hogy melyik volt de hogy melyik arra már nehezen ez a kifutópálya most pillanatnyilag üres Mi hály és az a KALAP persze a Te kalapod szint én előrenyomulva a jó kis tél-trópusi new yor ki éjben míg körülöttünk de mindenütt a PAN A M TWA KLM VARIG felszállásra várva és hát mi is hogy a toronyból majd csak megjön az engedély nem tudván / valamit sejtettünk azért / hogy régóta egyirányban és paralel repülünk .....

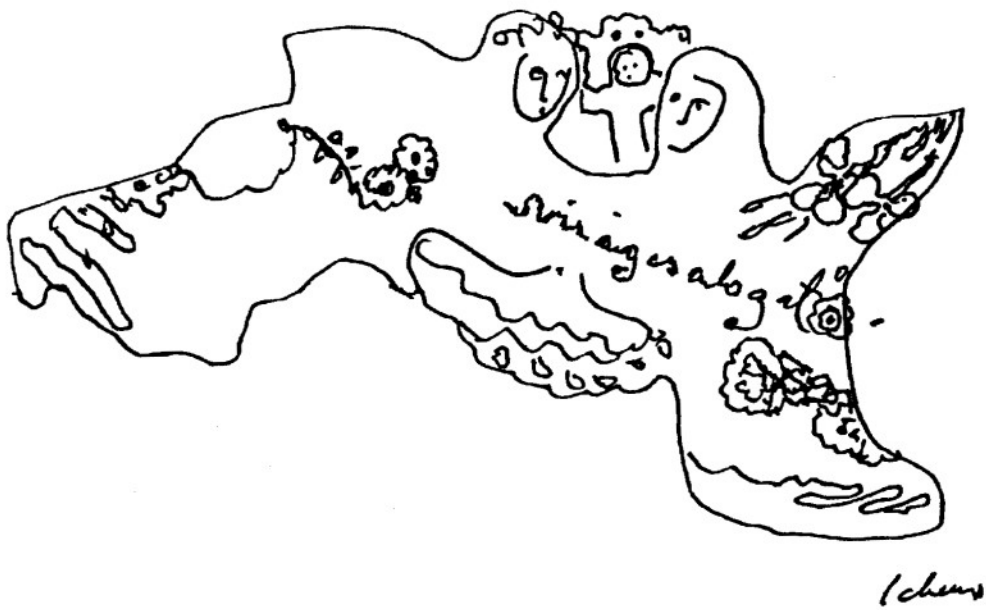

Csorba Győző

A mánfai műemlék-templomban

A kabátot össze kell húzni jobban:
tavasz-közép, de itt még hűvöses van.

Csak ha a lőrés-ablakokra nézek,
melegséget belül csak akkor érzek.

Mert a gonosz ellen nemcsak az Isten,
a hívők is harcoltak rendre itten.

Az oltár kőtáblája: sír-fedőlap.
Ki volt a sírban: földesúr? szegény pap?

Szegény pap? – pásztora a gyönge nyájnak,
akikre rá-rátört ordas pogány had;

vagy földesúr, ezrek parancsolója,
ki reszketett a túlvilági szóra –

Gót támfalak, díszes gót kapu-béllet,
a tornyon félig-gót ablak-betétek.

Ős hársak zúgnak kint, mint bent: gerendák
egéig visszhangzó kegyes legendák

A tájon körben falvakat temettek,
üres név lett tanúja némelyiknek:

Most helyükön hegy-völgy; elásva házak,
és a templomra most már ők vigyáznak.

Őrzik a négy falat, a tompa tornyot,
a lengő ének-ostromolta boltot,

az öblös kő-keresztelőmedencét,
a falfestmények zúzott sziluettjét,

a tölgygerenda-lépcső legyezőjét,
a csöndet és a csöndteremte békét. –

Roskadva járok, vállam földre nyomja
a századok sok száz goromba gondja.

De enyhül a keserves keserűség,
mert átsuhan a táj fölött a hűség,

mely azóta szünet nélkül velem jön,
s gyógyít, ha ki-kiűznek az örömből.

Ha tudnánk

Gyanútlan biztonság sejtelmetlen erő
visz leskelődőkkel teli
utunkon –

Ha tudnánk mennyi buktatót
lépünk naponta át és hallanánk a
nyugalmas álmainkban
ablakunk alatt moccanó
lépéseket miket
riadt képzeletünk
igyekezve növelne

s látnánk az ellenünk kelő
gonosz gondolatok raját:
a rettegés fogadna gyermekévé
s az őrületnek adna
vagy a halálnak

Hiába

Ó menthetetlenül idevaló, te.
Ó menthetetlenül idegen, én!

Akárhány év mocskával szívemen, agyamon,
akárhány év mocskával érzékeimen
nem tudok a dolgok szemébe nézni,
nem ismerem már az emberi nyelvet.

Akár az eszelősök,
magam kérdezek s magam felelek.

Pedig azt hittem, sikerül –
Ó menthetetlenül idevaló, te,
olyan okosan szólítottál,
olyan okosan éltél és mutattad
hogyan kell élni,
látni az édes húst az arcon,
s nem a gúnyos csontot mögötte,
a csontot, mely az enyészet után is
lankadatlan iparkodik
feledtetni a test csodáját.

Olyan okosan jöttél,
olyan okosan kezdtél gyanakodni,
s olyan okosan fordítottál hátat –
Neked: nap a nap, virág a virág,
kacaj a kacaj, csók a csók,
sírás a sírás, jaj a jaj
s élet az élet.

Ó menthetetlenül idegen, én,
akár az eszelősök,
a szörnyeteg vázát kutattam,
s szívedre és agyadra
s érintetlen érzékeidre
akárhány évem mocskát döntögettem.
Olyan okosan kezdtél gyanakodni,
a fénybe néztél, nem a ködbe,
s tagadva csóváltad fejed
idétlen bölcsességeimre.

Eredj, eredj utadra!
Küldelek, hadd maradjon
legalább ez az ámítás belőled,
s maradjon sajgó ragyogás
emléked sejtjeimben,
hasztalan oktató kép arról, miként hibáztam,
felhőtlen, drága csevegés,
iszonyú csöndem falai körül,
melyek közé halálig elrekesztve
magam kérdezek s magam felelek.

BAKA ISTVÁN

Sztyepan Pehotnij versesfüzetéből

Testamentum

Завещание

Ha meghalok, a nyirkos pétervári
Talajba engem ne temessetek!
Porhüvelyem enyhébb vidékre vágyik, –
Itt még a kukacok is hidegek.

Ha feljönnék kísérteni síromból
(Csak levegőzni, mert nyomaszt a föld),
Megsüketülnék a dühös Kirovtól,
Ahogy Kobára átkokat süvölt.

A piszkarjovi dámán, mint darázsraj,
Fürtökben lógna millió halott;
Megfagytak, éhenhaltak a blokádban,
S harsogva szidják Hitlert, Zsdanovot.

Körültáncolna meggyilkolt, kivégzett
Cárok, forradalmárok serege,
S százezrivel a lágerjárta lélek:
Szibéria jeges lehelete.

Inkább a forró déli sztyeppe áldott
Füvén szórjátok szét a hamvamat,
Hol polovec, tatár, kozák csatázott,
S békét kötöttek rég a föld alatt.

Vagy egy kis Moszkva-széli temetőbe,
Hol bíborszínű bokrok, laboda
Között pihent le Másám csöpp időre:
Feltámadásig, – ássatok oda!

Burok-koporsó rejtsen embrióként!
Gyökér-köldökzsinór köt össze itt
A Föld-Anyával, – szívom majd a hólét:
Vérét az Utolsó Ítéletig.

Angyalkürt ébreszt vagy az Auróra
Ágyúszava, mindegy lesz énnekem,
S az is, hogy mennybe szállok vagy pokolra
Taszít alá közömbös végzetem.

KALÁSZ MÁRTON

Guildenstern

felségnek aznap kell meghalnia
mikor a „patkány?"
szitkot hallatva a kárpiton átszúr
ha, akkor
ijedtében átdöfi valaki
s nem kell meglátnia
vérben a patkány mégse patkány
csak kétségbeesett
fintorú cseléd, apa, Polonius nevű féreg
nincs kit szánnia, nincs
látomása, lelkiismeret-furdalása
joggal azt hiszi, a kárpit mögött
spion, megrendült összeesküvő
számított s várt, úr-fia, pók-királyfi
megvetheti anyját, megríkatja a mostohát
meghagyja nevén Dániát, ki megkísérli
hogy provokálva provokáltassa magát
a sápadt idegrendszerű
orzó király, immunisan rugalmas
akárkit elképzel hiún e tőrbe
a távlat tikkadt méh-ürme szintén halál
haja-lálom *Ophelia mást énekel*
s nem jár a fokon atyja: únt hangként király

Neniae

nem nyúltam a felém
fordult, üres tenyérért
néztem omladozó
alma-árkait, kihűlt vonalát
rémült lehettem, s nem tudom
bennem holta pillanatát
mérve a sóhaj-vonalat
ott már értetlenül
elmetszették éjjel, ha nem
rémületem metszette el

Parafréniák

a szőrszálak érzékenyek
tüszőjük szinte sikoltani tud
az eljegelhetetlen fájdalomtól
lázas köröm hozzá nem ért

a szorongva megfeszülő
bőr parazsát felejtsd ki, lélek
ha megvallatnak s átadod magad
legyen minél szűkebb repertoárod

Világ

úgy kezel, akár a vakot
én meg áhítanám
hogy vezessem, messze, közel
ő kézen fogva, én csak
szépen tapogatva, a bőr
romlékonyságával, a látás
csodáján túl akármelyik
érzékszervemmel fázva, itt
ő van, velem fordul a tél
akár a kék szem árama
végighánt valami
mindünknek mentén, finoman
ingnak velünk a hajthatatlan
időhajtók, tudjuk, a fák
sebző frisseség súgja, lent
a lényeknek, fönt már nekem
támasz légy, eleven légy
a világ javunkra átfogható
ha sértő képzelet igéz, nem
világtalan vagy

„...izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen."

BESZÉLGETÉS GION NÁNDORRAL

ERDÉLYI ERZSÉBET: *Műveinek többsége a vajdasági Szenttamáson és környékén játszódik. Milyen ihlető ereje van a szülőföldnek?*

GION NÁNDOR: A szülőföldem egyúttal természetesen a gyermekkoromat is jelenti. Azt mondják, az emberek leginkább a gyermekkorukra emlékeznek. Velem mindenesetre így van. Nem mintha mindenre szívesen emlékeznék vissza. Nem volt kimondottan csúnya gyermekkorom, de nem volt kimondottan szép sem. Izgalmas volt. Az első dolog, amire emlékszem, egy kisebbfajta csata volt a második világháború vége felé. A fejünk felett vívták a csatát egy éjjelen át, mi riadtan szaladgáltunk egy tágas, füves réten, időnként meglapultunk a futóárkokban; a rétet csöndes temetők szegélyezték: szerb temető, magyar temető, német temető, zsidó temető... és akkor én is majdnem bekerültem a magyar temetőbe. A hadakozó felek észrevették, hogy mozognak valakik a füves réten, mindkét oldalon ellenségnek véltek bennünket, egy lövedék a közelembe csapódott be, rámomlott a futóárok oldala, alig tudtak élve kikaparni a föld alól. Ilyen izgalmasan kezdődött eszmélésem a szülőföldemen. A folytatás is elég izgalmas volt. A felszabadítók kiraboltak bennünket, az apámat, amiért magyar katona volt, kishíján felkoncolták, de valahogy túlélte az atrocitásokat, sokan azonban nem élték túl. Aztán, amint az már többnemzetiségű környezetben lenni szokott, különösen a háború utáni hisztérikus időben, a megszokottnál is erősebbek voltak a villongások az emberek között, nekem is sokat kellett verekednem csupán a nemzetiségem miatt, egyszer majdnem vízbe fojtottak. Persze, nem csak ilyen élmények merülnek fel a szülőföld kapcsán. Kellemes és szép dolgok is történtek velem és körülöttem. Értékmentő és emberséget mentő kis közösségek alakultak ki, ahová engem is befogadtak olyan emberek, akik a maguk kissé bárdolatlan módján néha még a szeretetüket is kimutatták, és mivel veszélyeztetve érezték magukat, megtanultak védekezni. Engem is megvédtek, és tanítottak védekezni, s lehetővé tették, hogy lassan felnőjek, megedződjem közöttük. Lényegében ezek miatt az emberek miatt kezdtem először írni a szülőföldemről, később is főleg miattuk írtam; ilyen értelemben akár a szülőföld ihlető erejéről is beszélhetünk. Jó emberekkel indultam az irodalomba, de a csúnya történéseket sem lehetett megkerülni. Éppen ezért a többé-kevésbé Szenttamáshoz kötődő írásaim és könyveim nem mindig vidám olvasmányok. Akkor sem, amikor igaz történeteket írok, és akkor sem, amikor kitaláltakat. A világra való első emlékezetes és kellemetlen rácsodálkozásom óta – amikor is kikapartak a föld alól – mindvégig megmaradt bennem a veszélyeztetettség érzése. Az az érzés, hogy azt a közösséget, amihez tartozónak érzem magam, legalább két oldalról ellenségnek nézik, de néha még több oldalról is. Újból és újból meg kell tanulni védekezni, sőt támadni is. Így aztán írásaim néha kegyetlenebbre sikeredtek, mint eredetileg szerettem volna. Természetesen nem csupán a

A kérdésekre adott válaszok levélben érkeztek Újvidékről 1992. december 12-én.

Szenttamásról hozott rossz- és jóízű emlékek miatt; nem kell kényszerképzetre gondolni, hozzájárultak ehhez későbbi események is, kicsit azonban ebben a hozzáállásban is benne van a szülőföld ihlető ereje.

NOBEL IVÁN: *Vissza-visszatérő figuráiban mennyi a valóságos és mennyi a költői elem?*

G. N.: Kezdem egy nem vissza-visszatérő figurával. Valamikor írtam egy börtönregényt. Én eddig még szerencsére nem voltam börtönben, de színházigazgató koromban megtudtam, hogy az egyik beosztottam megjárta a börtönt súlyos közlekedési baleset okozása miatt. Csöndes szavú, rendes fiatalember volt, szerette a társaságot és a bort, börtönéveiről azonban sohasem beszélt senkinek. Ma sem tudom, miért, de nekem egyszer említést tett róla. Aztán egyre többet beszélt börtönélményeiről, én figyelmesen hallgattam, és felfigyeltem rá, hogy közérzete a börtönben nagyjából éppen olyan volt, mint az én közérzetem a szabad világban. Mondtam neki, lehet, hogy egyszer majd regényt írok a beszélgetések nyomán. Erre lerajzolta a börtönt, és újabb részleteket mesélt életéről. Villanyszerelő volt, igen vagány társaságban forgolódott, a börtönben kitanulta a vízvezeték-szerelői szakmát, emellett titokban pálinkát főzött, és még a tengerre is eljutott fegyenc korában. Én semmit sem értek a vízvezeték- és villanyszereléshez. Talán az irodalomhoz értek valamelyest. Így hát megírtam a regényt, amelynek főhőse bölcsészhallgató, Thomas Mannról írt dolgozatot, vagány barátai vannak, börtönbe kerül barátaival együtt, ott borjúistállóban dolgozik, a borjak időnként puhára nyalják a tenyerét, titkos pálinkafőzési ügybe keveredik, segít barátainak magyar színházat csinálni az istállók között, eljut a tenger mellé is, ahol Pascalt olvas, és sokat beszél az üzbég kőfaragókról. Regényemet, mielőtt könyv lett volna belőle, előbb fejezetenként, folyóiratokban közöltem. A börtönt megjárt fiatalember elolvasott minden folytatást, elégedettnek látszott, néha sürgetett, hogy írjak gyorsabban. Nem zavarta a beépített irodalmi vonulat, még az üzbég kőfaragók sem zavarták. Azt hiszem, haláláig meg volt győződve, hogy a regény kizárólag róla szól, néha talán még örült is ennek.

Körülbelül ez a helyzet a visszatérő figuráim esetében is. Például Burai J. esetében. Először szinte véletlenül bukkant föl egy novellában, aztán a következőben már nem véletlenül szerepelt. Éreztem, hogy kezdi kinőni a novella kereteit, később regények szereplője, és bár a valóságalap mindvégig megmaradt, egyre több lett a költői elem. Az olyan regényeimben, mint a Virágos katona és a Rózsaméz, amelyek Latroknak is játszott közös cím alatt jelentek meg, már óvatosabban kellett bánnom a költői elemmel, hiszen itt a főhősök igazi nevükön szerepelnek. Leginkább igaz történetekben, de még ők sem mindig, a jellemük is átformálódik kicsit néha, de ők sem tiltakoztak sohasem. Néhány mellékszereplő vagy azok hozzátartozói tiltakoztak már. De hát a mellékszereplők másutt is gyakran tiltakoznak.

E. E.: *Van-e ma perspektívája a realizmusnak?*

G. N.: Van. Mint annyi más irányzatnak is. Az egyetlen titka, hogy tudni kell művelni, és jól kell művelni. Persze, a realizmus tágítható és sokféleképpen minősíthető fogalom, tehát sokféleképpen is értelmezhető. Magam is többféleképpen értelmeztem már. Zsenge gyermekkoromban főleg ponyvaregényeket olvastam, egyszerűen azért, mert más magyar nyelvű könyvekhez nem jutottam hozzá, pókhálós, falusi

padlásokat kutattam át, és örültem, hogy ráakadtam egy-két ponyvaregényre; kilószámra faltam őket, és meg voltam győződve, hogy realista prózát olvasok, bár akkor még igen keveset tudtam az izmusokról.

Később már irodalmat olvastam, kezdtem megkülönböztetni az értékeket és irányzatokat, aztán az egyetemen már komolyan tanultam az irodalomelméletet. Egy neves orosz szakíró szerb nyelvre fordított műveiből kellett tanulnom és okulnom, a szerző természetesen a szocialista realizmusra esküdött, engem is majdnem megesketett rá, hiszen jelesre vizsgáztam a tantárgyból. Mindvégig zavart azonban, hogy a szocrealista művek kicsit emlékeztettek gyermekkorom ponyvaregényeire azzal a különbséggel, hogy a ponyvaregények izgalmasabbak voltak. Úgy éreztem, hogy a realizmus ilyen változatának nincs perspektívája. Hirtelen fordulattal eltávolodtam az egész realizmustól, másfajta irányzatokat tanulmányoztam. Sőt műveltem is egy kicsit, hogy aztán újabb hirtelen fordulattal visszatérjek egy másfajta realizmushoz, amely keménységével és színeivel, sokszor erős színeivel perspektivikusnak látszott – ma is annak látszik – néha már nem is egészen realizmus, és nincs ponyvaszaga. Bár mai, elüzletiesedő világunkban mintha ismét nagy keletje lenne a ponyvának.

N. I.: *Milyen lehetőségei vannak ma az elbeszélő prózának?*

G. N.: Fentebb, a realizmus perspektívája kapcsán már szóltam erről. Félek, hogy ha hosszabban fejtegetném a témát, fellengzős és elfogult lennék. Maradjunk tehát abban, hogy a lehetőségek mindig is adva voltak, ma is adottak, tehetség és felkészültség kérdése, hogy ki hogyan és mennyire használja ezt ki, számolva azzal, hogy az idő múlásával egyre fenyegetőbb az utánzás veszélye.

A regényt illetően viszont nem is akarom leplezni elfogultságomat. Ez az a műfaj, amit íróként és olvasóként is a legjobban szeretek az irodalomban, a legkomolyabb műfajnak, tehát örökéletűnek tartok. A regény az, amelybe megfelelő közvetítéssel szinte minden belefér, aminek értelme van az életben, sőt az is, ami első vagy talán második pillantásra is értelmetlennek, egzaltáltnak, zavarosnak látszik. A jó regényben végezetül minden a helyére kerül, és mindig felmerülnek újabb kérdések és kételyek, amelyek újabb regények születését várják. Éppen ezért legtarkább, legváltozatosabb az olvasótábora, legalábbis én azt hiszem, az igények sokfélesége pedig a regények sokszínűségét is megteremti. Ez pedig kifogyhatatlan. Ha verseket írnék, különösen, ha jó verseket, nyilván valami hasonlót mondanék a versről is. De nem tudok verseket írni, néhány regényt viszont megírtam már, és rengeteget elolvastam. És egyébként is bevallottam, hogy mélységesen elfogult vagyok e műfaj esetében.

E. E.: *Hova helyezné el a próza vonulatában a saját műveit? Van-e olyan irodalmi hatás, ami nyomon követhető alkotásaiban?*

G. N.: Első szépírói kísérleteim, amelyek szerencsére nem jelentek meg kötetben, igen ambiciózusak voltak, és én anélkül, hogy szigorúan elköteleztem volna magam bármely irányzathoz, megtettem mindent, hogy írásaim modernnek és avantgárdnak látsszanak. Nem nagyon látszottak annak, de a szerkesztők azért leközölték őket folyóiratokban és lapokban. Ez némi önbizalmat adott, mégis gyorsan kifulladtam e korai nekifutáskor.

Első kötetem, első regényem megírásakor ugyan megpróbáltam még trükkösködni egy kicsit, de nem sok sikerrel. Szerencsére a kritika elnéző volt velem szemben, néha még dicsértek is, én azonban akkor már csöndesen elbúcsúztam a görög istenektől és a római császároktól, visszalopakodtam a saját világomba, és visszatértem a realiz-

mus közelébe. Megírtam még tizenegy könyvet, azt hiszem, valahol az általam értelmezett realizmus vonulatában, ami helyenként jelentheti a szóban forgó irányzat elszegényesítését, de én titokban azt remélem, hogy tágítását is, pontosabban, hogy egyfajta dúsított realizmust művelek.

Külső irodalmi hatás nyilván kimutatható könyveimben. Én persze ezt leginkább letagadom, az igazság azonban az, hogy a kezdet kezdetén az utánzástól sem riadtam vissza. Később azonban már csak a szakmai fogásokat próbáltam eltanulni az általam kedvelt íróktól, ezeken is megpróbálok módosítani, és valami újat is kitalálni. Könyvespolcomon a többször elolvasandó könyvek között ott vannak Krúdy, Szerb Antal, Illyés, de legnagyobb számban az észak-amerikai írók, Faulkner, Hemingway, Steinbeck, Capote, Kerouac művei. Éppen ezért meglepődöm, amikor egyik-másik kritikus könyveimről beszélve dél-amerikai írókat, néha igen jeles írókat emleget. A dél-amerikai írókat viszonylag ritkán olvasom. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem hízeleg a hiúságomnak, ha időnként a jó dél-amerikai írókhoz hasonlítanak.

„...csak a lélek, a lelkiismeret cenzúrája létezik."

BESZÉLGETÉS BÁLINT TIBORRAL

ERDÉLYI ERZSÉBET: *Az Öt kenyér és két hal című novella jelképe hogyan értelmezhető? Személyes élmény vagy a jelképes üzenet szándéka ihlette?*

BÁLINT TIBOR: Édesapámnak szerettem volna emléket állítani vele halála után néhány hónappal, de úgy, hogy sok más küzdő, törekvő, önfeláldozó ember életét, sorsát is példázza. Pékmester volt, de termetre apró ember, miközben pedig néztem őt a halottas ágyon, még apróbbnak tűnt. S mert meghatódtam azon, hogy ily kicsi ember létére felnevelt tíz gyereket, fölidéztem a krisztusi csodatételek egyikét anélkül, hogy profanizálni szándékoztam volna azt.

NOBEL IVÁN: *A kisfiú, aki itt szerepel, talán maga a szerző volna, visszaszaladva az időben?*

B. T.: Nem, ő az egyik unoka a sok közül, akit sokáig a szüleim neveltek. Azért választottam így, mert attól féltem, ha személyes vallomást írok, érzelgőssé válik a hangom; vagyis el akartam hallgattatni a szívemet, amely néha azt hiszi, sok a mondanivalója – hogy egy francia aforistát idézzek. Másrészt maga a gyerek fedezte fel nagyapja halálát, amikor egy reggel mint egy gyíkocska fölkúszott annak dermedt oldalán, és elsírta magát: „Tata többé nem kel fel, hogy teát főzzön nekem!" De szükségem volt erre a kisfiúra az olcsón vigasztaló befejezés elkerüléséért is; írás közben visszaemlékeztem arra, hogy amikor megjöttek a gyászhuszárok kivinni a koporsót a lakásból, ő levetette magát a földre, és tárcsás játék pisztolyát kattogtatva egy „sorozatot" adott le rájuk, miközben tiltakozott, kiabált és rúgkapált. Ma is úgy érzem, ennél jobb zárójelenetet keresve sem találhattam volna.

A kérdésekre a válaszok levélben érkeztek 1992. december 27-én Kolozsvárról.

N. I.: *A szépíró számára máskor is adott ihletést a Biblia?*

B. T.: A magyar irodalom a Halotti beszédtől kezdve – amelyet újabb kutatások szerint Somogyváron a bencés szerzetesek írtak – azt példázza mindmáig, hogy ez az ihletés igen erős és kiterjedt, s ha pusztán az erdélyi írók műveit említeném, akkor is nagyon hosszú volna a sor. Ha igaz, hogy az olyan remekműveket, mint mondjuk a Háború és béke, ötévenként, vagyis értelmünk más-más fokán újra kell olvasnunk, akkor a Biblia valamennyi könyv közül az egyetlen, amelybe naponta bele kell néznünk, hogy meglássuk változó énünket.

Nekem is ott van az íróasztalom sarkán pályakezdésem óta. És nemcsak lelki gyarapodásomat szolgálta és szolgálja, de szó szerint hozzásegített írói tehetségem kiteljesedéséhez nyelvi eszközeimben és gondolataimban. Mert egyre meglepőbben tapasztaltam, hogy a műveltség kiteljesedésével a Biblia szókép- és jelképrendszere Mózes könyveitől a Példabeszédekig, és Krisztus tanításaitól János jelenéseiig nemhogy avulna, hanem egyre gazdagabb értelmet kap. S a szavak úgy helyezkednek el benne, s oly hatalmas távlatot sejtetnek, mint az időtől megfeketült kőoszlopok.

De hatott rám a Biblia közvetlenül is. Ezt jelzi néhány apokrif történetem, amelyet a Jelenések könyve különböző fejezetei alapján írtam; ezt jelzi a Zarándoklás a panaszfalhoz című regényem is, s szólhatnék a Bábel toronyházáról, most készülő, átfogó társadalmi regényemről.

N. I.: *Ebben az átfogó társadalmi regényben kik a lakói Bábel toronyházának?*

B. T.: A diktátor elképzelt szándéka szerint és célkitűzése alapján az egész ország, hogy mindenki mindenkor ellenőrizhető legyen. A „magas" politika képviselői, a talpnyalók, besúgók és a spiclik hadai azonban nem itt laknak, hanem a láthatatlan mélyben; mikor pedig az ország már nyakig van az adósságban, a szakmai tanácsadók a hízelgőkkel összefogva azt kezdik hirdetni, hogy az aranykor után most a gyémántkor következik, mert a haza legszeretettebb fia, az önkényúr intenzív gondolkodás közben gyémántot termel az agyában; ezt a kiürített gyémántot aztán odalent a láthatatlan mélyben tíz- és tízezer bizalmi ember iszapolja, mossa és tisztítja, miközben titkos utakon naponta megkapják a keverékhez szükséges üvegport... Íme, ez a fantasztikus elképzelés játéka a realizmuson belül.

E. E.: *A fantasztikum hogyan nyilatkozik meg egy realista műben?*

B. T.: Szerintem a kettő nagyon is megfér egymás mellett, és mindig úgy gondoltam, hogy a fantasztikum, a tévhiedelmek ellenére, a valóságnak egy másik térben való kifejezése, s ha életesen van ábrázolva, még a gyerekektől sem idegen. Ebben az értelemben realista Goethe Faustja és Mihail Bulgakov remekműve, a Mester és Margarita. Gogolnál pedig a legtermészetesebbnek vesszük, ha például a hiteles környezet- és alakrajz közepette váratlanul elénk bukkan egy ördög, sőt még azon sem lepődünk meg, ha valakinek az orra önálló életet kezd élni.

E. E.: *A regény mellett milyen műfajokat érez fontosnak, élőnek?*

B. T.: Inkább a szépirodalmon belül. A regény képtelen válaszolni az örvénylő, fetrengő vagy akár a mozdulatlannak tűnő élet jelenségeire, változásaira; a regényírónak pedig távlatra van szüksége, hogy meglássa mindazt, ami a vajúdó időkben fontos volt, vagy éppen ellenkezőleg, esetleges. A túl közeli szemlélődés művészetellenes elv számára. Az elbeszélés, a novella üzenete is csak lassan és közvetett utakon ér el az olvasóhoz. Mindezeket számításba véve én magam már régóta az irodalmi naplót, a tár-

cát, a pamfletet éreztem annak a műfajnak, amely gyorsan és hatásosan tudja befolyásolni a közvéleményt. Néhány kötetem bizonyíték erre a törekvésre: Mennyei romok, Kenyér és gyertyaláng, Nyargaló ihlet...

N. I.: *Adhat-e szűkre szabott környezet gazdag élményanyagot?*

B. T.: Asztronómusok mondják, ahhoz, hogy egy csillagnak önálló fénye legyen, el kell érnie földünk tömegének százötvenszeresét – ha jól emlékszem, erre a számra. Ezen már régóta gondolkozva arra a következtetésre jutottam, hogy önálló irodalom létrehozásához is szükséges bizonyos számú nép vagy népcsoport; de hogy mekkora terület adhat gazdag élményanyagot, azt hiszem, ez az író tehetségétől, átélő erejétől, viszonyítási képességétől függ. Faulkner másfél tucatnyi regényben és félszáznál több novellában örökíti meg a Mississippi állambeli, jelképesnek szánt Jefferson városka nevét, s ennek a haldokló, világtól elzárt tájnak a rajzát. Solohov egész életét egy isten háta mögötti tanyán, Kruzsilinban élte le, kozákok között, s itt kezdte el később világhíressé vált regényét, a Csendes Dont, huszonhat éves korában. Ugyanakkor vannak nagyvárosok, kiterjedt földrészek írói, akik semmi jelentőset nem alkottak...

E. E.: *Mennyire lehet egy magyar író ma realista művész Kolozsváron?*

B. T.: A legnagyobb mértékben. Ennyire szabad sosem volt. Manapság semmilyen cenzúra nem létezik nálunk, csak a lélek, a lelkiismeret cenzúrája. Írhatunk, amiről akarunk. Csak legyen hozzá papír, legyen kiadó és elviselhető nyomdaköltség. Ha azonban realizmuson ez esetben is a valóság hiteles ábrázolását értjük, akkor azt kell mondanom: mert ma mindent meg lehet írni, sőt mindennek az ellenkezőjét is, lehet pártokat és különféle politikai érdekeket védeni, lehet szeretni és gyűlöletre uszítani, egy magyar írónak e tájakon is nagyon meg kell fontolnia, hogy mit és miként mond. Mert egyrészt kötelességünk, mégpedig a szabadság jogán védeni a romániai magyarság érdekeit, de nem tehetjük meg, hogy fajgyűlöletre fajgyűlölettel válaszoljunk, vagy hogy akár a fölbujtatott embereket, tömegeket összetévesszük a fölbujtókkal. Összefoglalva tehát: nem is olyan könnyű sem anyagilag, sem erkölcsileg realista művésznek lenni Kolozsváron...

A két beszélgetés részlet a közeljövőben megjelenő *Én otthon vagyok költő* című kötetből, amely A Pedagógus Szakma Megújítása Projekt támogatásával készül.

N. Horváth Béla

„A kint s a bent"

CSORBA GYŐZŐ KÖLTÉSZETÉRŐL

„Az ember végül homokos, / szomorú, vizes síkra ér" – József Attila sora jut eszünkbe Csorba Győző utóbbi köteteit olvasva. Mert a létből érkezik az ember erre a léttelen síkra, a Semmibe. A létezésből, annak minden gyönyöréből, hívságából, hitéből és önáltatásából, csodáiból és haszontalanságaiból. Nem tehet ez ellen semmit, el kell viselni a Teremtő abszurd tréfáját. Lettünk, pedig nem akartuk, s nem leszünk, pedig akarjuk. Hiába minden, szembe kell nézni azzal a végső ténnyel, hogy döntöttek rólunk, de nélkülünk, s a döntés megfellebbezhetetlen. Végrehajtását lehet ugyan siettetni, annak elébe menni, talán késleltetni, hátráltatni, de megakadályozni nem. S akinek megadatik, hogy hosszú (persze mihez viszonyítva?) élete alkonyán számba veheti múltját, jelenét, leltárát, mint ittlétének argumentumát, mint kétségbevonhatatlan bi-

zonyítékát mutatja föl azzal a másik világgal szemben. Mert kételyek gyötrik: van e, s mi van – Odaát. S ha nem remél, okos fejével biccent, belátva, hogy „nem is olyan nagy dolog a halál". Ám míg e babitsi felismerésig eljut, míg leülepszik e belső rend, a megbékélés tiszta logikája a végső kérdések válaszaiból áll össze.

Az öregség élethelyzete, s a halál lírai megélése az, ami áthatja, illetve sajátosan színezi Csorba Győző utóbbi években írott verseit. Persze az életerő hanyatlása, az öregség fájdalmas vagy derűs, olykor ironikus megjelenítése klasszikusan örök irodalmi téma, éppúgy, mint az emberi lét ezt megelőző szakaszai, a heves ifjúság és az értékeket számba vevő férfikor. Az is természetesnek vehető, hogy ez a megélt vagy – nemritkán – csak felidézett, csak szerepszerűen felnagyított öregség sajátos vershelyzeteket implikál, amelyekre tipikus versmodellek és lírai beszédmód épül. A létével számot vető, összegzésre készülő, kényszerülő ember – habitusától is függően – készíti fájdalmas vagy tárgyszerű leltárát. Ez a számvetés pedig nemcsak a múlt, nemcsak a szándékok és eredmények lajstroma, hisz óhatatlanul megjelenik a hiányoldalon mindaz, ami a jelent jelenné avatja. A létösszegző költői szándék és verstípus tehát a befejezettséggel zárójelbe teszi a személyes létet, életutat, lezárva hibernál, kivonva ezzel a létezés folyamatából. A gyakori, a múltat a jelennel, jövővel szembesítő versmodellben a számvetés ugyancsak negatív végösszegű, hisz már a jelen is passzívumot mutat, s a jövő üressége pedig végképp azt tudatosítja: létünk lezárult, lezárul, s folytatódunk léttelenül, jövőtlenül. Innét tehát az őszinte hang, a kendőzetlen beismerés, az emberi panasz és a „mi lesz utánam" megválaszolhatatlan aggodalma. Az intellektus a végsőkig feszül, mert nem áltathatja magát az ember. Lemeztelenül a lélek, lecsupaszodik a szó, s elhagyja cifrálkodó formáit a vers is. Az őszinteség ideje, helyzete és belső kényszere ez. Csorba Győző költészete pedig mindig is az intellektus, az értelem rendjének, a szó tisztaságának hitében teremtődött. Nem lehet más ebben az új helyzetben sem.

Az elmúlt évtizedben sorra jelentek meg azok az egyszínű, nemesen egyszerű, borító nélküli kemény fedelű kötetek, amelyek már jelezték a versvilág átformálódását. Bizonyos témák erőteljesebbé váltak, míg mások háttérbe szorultak, s a költői látásmód is szűkült. A tárgyiasság és reflexivitás kimunkált egyensúlya is megbomlani látszik, hisz a költői meditációk sokasodása, az elidőzés, elmerengés, visszavetítés lírai aktusa óhatatlanul a személyességet, az intimitást erősíti fel. A természet, a táj, a szinte jelképpé vált kert már nemcsak a szemlélődő gyönyörködés tárgya és színhelye, hanem a lehullás, a mulandóság színtere is. A család már nemcsak a személyes lét értelmét, vágyott melegségét, örömét idézi, de figyelmeztet a nemlétre is, a „ha majd nem leszel" alig elviselhető gondolatára. Mert természetesen kemény harcot vív ezekben a kötetekben a fegyelmezett vagy olykor rezignált sztoicizmus a perlekedő, az elmúlást visszakozásra kényszeríteni akaró indulattal. E változásnak, a defenzív költői szemléletnek egyik első jele és megragadó őszinteségű példája a *Simeon tűnődése*. Aligha véletlen, hogy a kötetcímadás kitüntetett pozíciójába került. Mert bármennyire szerep is ez a vallomás, átsütnek rajta a földi, emberi gondok. S nem is csak a testi romlás jelei aggasztják a maszkírozott költői ént, hanem a kétely: „hogy itt járt már a gyermek s nem volt rá szemem". S megkapó a lírai pillanat is, a bizonyosan megjövő tavasz kincseivel szembesülő öreg bölcs teljes elbizonytalanodása: „Én Simeon előre, hátra nézek / és kétfelé tanácstalan vagyok". Miért és honnét ez a bizonytalanság, az „igen" és a „nem", a „talán" és a „mégse" állandó rivalizálása? Kissé igaztalan általánosítással felelhetnénk: a kései költészet jegyei ezek. Citálhatnánk az el nem ért bizonyosság kételyeitől gyötört Aranyt, az „Idegesen nyitunk száz fiókot" lélekállapot Babitsát, a „Száz sor a testi

szenvedésről" Kosztolányiját. Az öregség mint lélekállapot, s a közelítő semmi mint dermesztő pszichikai élmény, s fiziológiai valóság persze okkal behatárolhatja az intellektus működését, s kiemelhet egy bizonyos beszédmódot, kiválaszthatja a valóság egy bizonyos szeletét. Csorba Győző utóbbi kötetei azonban arról győzhetnek meg, hogy miközben kétségkívül szűkül a külső tér, tágul a belső. Költészetének jól ismert témái új adaptációban tűnnek fel, s az önmagába merülő szemlélet korábban ismeretlen tartományokat fedez fel. S a versek szinte liturgikus visszafogottsága, halk monotonitása a variációk sokféleségét takarja.

Az utóbbi időszak verseiben a leginkább meghatározó élmény, téma, motívum a halál. Ez azonban Csorba Győző költészetének nem újdonsága, legfeljebb a megjelenítés más. Ha nem tűnne morbidnak a kép, azt mondhatnánk, az emberi létre való ráeszmélésének helye a halál színtere, a temető volt. Idézhetnénk önéletrajzi vallomáskötetéből (*A város oldalában* 1991) a gyerekkor élményeit, a temetői játékokat, az itt meglelt első szerelmet. S ha erőltetettnek tűnne is az elmúlás viszonylag gyakori megidézését innen eredeztetni, az tény, hogy a világra érzékeny költőt sűrűn foglalkoztatta a halál gondolata. „Azt sem értenék, ha a falu két egyetemére küldeném őket: a temetőbe és a rétre." – fogalmazódik meg egy 1991-es versében az általánosított tapasztalat: a létről szerzett autentikus ismereteink egyik meghatározó forrása a halál. Látható különbség van ugyanis a korábbi halál-versek és az utóbbi kötetekben találhatók között. Azokban a lélek megrendülését ellensúlyozta a fegyelmező intellektus, s megtalálta a feloldást a megbékélésben vagy az öröklétben. Csorba számos, szüleinek, testvéreinek, barátainak halálát megörökítő emlékezetes szép versét idézhetnénk, ám az alábbi különösen szemléletesen példázza ezt az emberi szemléletet, gesztust. S a *Jó lenne lassan* azt is hűen érzékelteti, miként gyengül az örök kétely, s a poetikus formák hogyan oldják fel a feszülő tragikumot:

Jaj kicsi nyájam
jaj kicsi nyájam
ki tudja meddig
lehet maradnom
jó lenne lassan
megállapodnunk
valami jelben
s valami helyben
hogy majd a nyüzsgő
tömegbe veszve
a végtelen tér
redői közt is
megleljük egymást
én gyönge nyájam
hogy össze tudjunk
örökre bújni
a túli fagyban
ahogy tanultuk
a földön egykor.

A *Szavak bolyhai*tól kezdve (1988) azonban más vetületet kap ez a távlat, karcosabbak a meditációk, keményebbek a végkövetkeztetések, és feszesen gondolati a forma. Belsővé válik ez a megélt élmény, s kevésbé tárgyiassá. A tudat reflexiói, a szubjektum rezdületei a termékei ez új magatartásnak, amely szinte programként fogalmazódik meg: „Előbb csitulni kell / előbb elhagyni lassan / előbb a különb-különb handabandát." A kötet arról tanúskodik, hogy „domesztikálódik a fájdalom", hogy ha szenved is a test, a lélek már nem tiltakozik oly hevesen. Az emberi valóság megkettőződése ez, az esendő test és a tisztán megálló lélek dualizmusának külső szemlélése is itt válik hangsúlyossá. Ez a középkori irodalomig visszanyúló szemlélet és olykor versforma sajátos metamorfózison megy át. A „Hinnem kéne-e valahára, / vagy köpnöm egy nagyot" *(Egyben)* még azt az alternatívát vázolja fel, amelyben a valószerűség, a bio-

lógiai létezés szilárdan tartja pozícióit. A *Dialógus* viszont már erős szerkezeti és világképi kötődést mutat az eredeti modellel. Szánandó a test és igazsága vitathatatlan („Kárörvendő! megépülésedet / az én romlásomnak köszönheted"), ám a lélek erkölcsi fölénye épp a szánalmon való felülemelkedésből adódik: „Nem sajnállak: minden vesztő napod / bennem új és új csillagként ragyog, / egy-egy guzshurkot oldva, bontva rólam / fölkészít, hogy szabad legyek valóban." Persze nem oly könnyű a kötődésektől elszakadni, a lelket felszabadítani, hisz ami köti, bogozza, az az ittlét, a család, a barátok, a város, a könyvek, tárgyak. A *Szavak bolyhai* ennek a belső harcnak hiteles stációit mutatja fel. Mert ha erős is az elszánás, hogy elég volt, „várjatok megyek", még erősebb a kétely: hogy szép az odaáti öröklét, együttlét, „De hogyha mindez csak mese?"

A halállal való megbékélés kísérlete hatja át a legutóbbi kötetet. A *Szemközt vele* (1991) versei tovább homogenizálódnak, még karakterisztikusabbá válnak bizonyos verstípusok, s még inkább tisztul a hang. A lélek győzedelmeskedett, elcsitult az indulat, a *Káromkodás után* állapota ez. Már sajnálja az ember a dühös szitkokat, a bántó szókat, de oly elviselhetetlen a gondolat, a megcsalattatás olyan megalázó: mert miért nincs, ha van. Az újabb versek zöme azonban már a megértett rend alakzatai, a felismert lényeg tükröződik bennük: „asztalt meg ágyat készít / csöndet teremt szívemben". A vers alanya az a titokzatos, a kötetben több alkalommal is visszatérő hatalom, kinek létezését homály fedi, hisz a „van" és a „nincs" egyaránt minősíti, kínokat oszt vagy megnyugvást ad. Ez (ő?) értelmeződik a kötetcímadóvá vált szövegrészletben is: „Szemközt ha már ilyen közel van / szemközt vele a végső birkózás előtt." Néven nem neveztetik, csak a grammatikai forma utal rá. Csorba Győző racionális alkata, kemény intellektusa a transzcendenciát távol tartotta a korábbi halál-versektől. A mostani helyzet azonban más, tétje van a végső igazságnak. Hiába a „nagyon okosok" bölcsessége, a „Nem látok – Ám hinni szeretnék" *(Hitvita)* dilemmáját az embernek egyedül kell feloldania. Mert egyedül kell szembenéznie is – Vele. A végső kimenetelt illetően azonban árulkodó e halálértelmező verseket tömörítő ciklus címe, ugyanis a *Kulcsra zárul* „a mese" végét jelképezi, de nem a megoldást, hanem azt a fordulatot, amely már lehetőségként a kezdetben is ott volt: a „nem volt"-at. Ezekben a vallomásokban a verszárlat rendre ezt hangsúlyozza.

Az utóbbi kötetek meghatározó létélményétől elválaszthatatlanok a költő közvetlen környezetét és a szellemi társakat megidéző versek. Ez utóbbiak nyilvánvalóan a hiányt jelzik, a barátok eltávoztával támadt pótolhatatlan űrt. A *Szemközt vele* két utolsó ciklusa így helyezi egymás mellé a létet és az ezt jelképező szeretetet, szeretteket, valamint a nemlétet, az emlékezetben megőrződő halottakat. Csorba Győző költészetében a megtartó szerelem, a családi harmónia az élethez szorosan kötő kötelék, értelmet, szépséget adó kapocs. Meglehetősen gyakran idéződik fel a családi miliő, hisz a szülők, testvérek, gyerekek, unokák az élet gazdagságát, a szeretetet jelentik. Bensőséges, ám visszafogott intimitás hangolja a férfi, majd az apa, s a nagyapa vallomásait, a kincset felmutató örömöt visszafogja az aggodalom, tartva a tolakodó tekintettől. Az utóbbi kötetekben is számos példáját találhatjuk ennek a költői-emberi attitűdnek, s az is láthatóvá válik, hogy még inkább felértékelődik a szeretet, az összefogó család. Érthetően. S abban sem lenne semmi kivetnivaló, ha az unokákkal játszadozó nagyapa, a lányait csodáló apa jeleneteit az idill árnyalná. Azonban ahogy a testi érzéklet nem időzik a fájdalom bugyraiban, ahogy a képzelet és az értelem nem engedi át magát az elmúlás reménytelen gyöngeségének, az érzelem is tartózkodó. Bár jól kivehető, ez a ki

nem mondott fájdalom, a „befele hulló könnyek" keménysége hessegeti el az idilleket. A „soha már" felismerése ránt vissza a józan valóságba. Kétségkívül, ez a heroikusan konok realizmus és kemény emberi tartás az, amely fegyelmezi az érzelmeket, és a valószerűséghez makacsul ragaszkodó tárgyiasság jegyében szerveződnek az emlékek, a vallomások. Csak a verszárlatok, a véget, a befejezettséget sugalló kipontozások, a lágyabb hangzatok, az ismétlődő kulcsszavak árulják el, hogy az emlék *(Nővérem és húgom)*, a számvetés *(Egy szerelem története)* lelki terhe alatt nehéz nem összeroppanni: „Úgy illannak ki rokkant életemből / kedves legkedvesebb barátaim / s főként a nők a drága drága nők" *(Illannak ki)*.

A korábbi kötetek halottsiratói után újabb és újabb nevek sorakoznak a hiányleltárban. Martyn Ferenc, Kálnoky László, Szederkényi Ervin neve egy-egy figyelmeztető jel, egy-egy lezárt életműre utal. A művészet fennmaradása, a költészet örök mítosza azonban értelmet ad, „magyaráz, egybetart, vezet, vigasztal" ezekben a versekben, s némi megnyugvást is. Mert bármennyire is fájdalmas a barát, a művésztárs elvesztése, vele az egyén, az alkotó porlad el, de fennmarad a világot gazdagító mű. Ez a jövőkép ellensúlyozza a veszteséget, s a búcsúztató versekben így áll helyre a megbillent egyensúly:

Elment a festő-szobrász elment elromlott – ó jaj – a teste
Ó jaj! gyalázat hogy ennyire meg kellett szégyenülnie
De bennünk harsonák ébrednek és dicsérik őt:
a halhatatlannak előbb a földbe kell kerülnie.

(A kézműves halála)

A *Szemközt vele* közelbe hozott halálképzete más perspektívába helyezi ezen verstípus zárlatait is. Az *Üvöltök és hallgatok* cikluscím, az Illyés halálhírére fogalmazódott vers utolsó mondata kifejezi a halállal szembesülő ember két lehetséges magatartásmódját. A legutóbbi kötet utolsó verseiben azonban elcsendesedik a visszaperlő indulat, megértő a hallgatás: „Szájam körül mélyebbé nőtt a ránc / még gyakrabban tűnődöm el: mi ez? / miért e tarka cécó és mihez?"

Csorba Győző újabb költészetéről, annak belső mozgásáról beszédesen vall az utolsó két kötet záróverse. A *Szavak bolyhai*ban utoljára a költészetre fordul a tekintet. Felvetődik ugyan a „Végére érek-e" *(Egy új versesfüzetre)* aggodalma, összességében ezek a versek mégis mintha egy költészettan újrapróbált, újraértelmezett foglalatai lennének. „Most fontosabb a vers, mint bármikor" – fogalmazódik meg az önkésztetés, s a kételyeket háttérbe szorítják a meglapuló főnevek és igék. Csorba Győző emlékezetes szép versekben vallott a költészet értelméről, mert mint egy helyütt írta: „végzetesen lírai alkat". Ez a megélt szerep hívta, hívja elő ars poeticaszerű vallomásait, hisz hiába a rezignáció a vers hasznosságáról, a szó autentikusságáról, a „Se beszélni, se írni" *(Odajutottam)* lehetne ugyan védekezés, de ez nem több, mint meddő önáltatás. S miközben a *Szavak bolyhai* kötetcím utalhat a megnevezés bizonytalanságára a kifoszló, kibolyhodzó szavak képzetével (persze ugyanígy az óvó bizonyosságukba, a bolyhos szavak birodalmába való menekülésre is), a verseket *A költészetről* vallomása, a szó egyetemességének ideája zárja. Csorba Győző jellemző szigorával a költészet létezése és a költészetben való létezés ars poeticáját fogalmazza meg itt. A *Szemközt vele* azonban mintha a meghátrálást jelezné, hisz mintha hűtlenné lettek volna a szavak, a vers óvó varázsa szertefoszlott volna. „Az igazat mondd – Tenném én örömmel / de a valódi elkapkodja zömmel" *(Tiszta tollal)* – hangzik Arany Jánosra emlékeztető, fáradtan önironikus beismerés. S a kötet utolsó verse is a leválásról tanúskodik. Az *Akarom* – mint

kitüntetett helye is mutatja – még egyszer, az önszuggesztió erejével, a kimondott szó mágikus eszközével a múlt „egyetlen zajgó délutánját" hívja elő. Így szabadulván meg a testi szenvedésektől.

Csorba Győző újabb köteteiből egy befelé forduló, a költői szubjektum titkaiba bepillantást engedő költészet bontakozik ki. A testi fájdalmakat átélő, a gyötrelmek reflexióinak utat nyitó költői én megrendítő emberséggel képes felülemelkedni az egyéni lét személyességén. Életkortól, élethelyzettől függetlenül rádöbbent létezésünk talmi örömeire, kicsinyes hívságaira. Isa pur es chomu vogmuc.

Cs. Varga István

Katedra nélkül

FODOR ANDRÁS ÉS NÉMETH LÁSZLÓ VEKERDI-PORTRÉJÁRÓL

I.

Sokan ismerik, és akik igazán ismerik, rendszerint nagyon szeretik is Vekerdi Lászlót, aki, ha tehetné, a róla szóló írást minden bizonnyal megtiltaná. De Németh László és Fodor András róla szóló írásait aligha tilthatja le.

Orvosi diplomát szerzett, Debrecenben Sántha Kálmán mellett volt tudományos kutató, majd pedig kórboncnok a budai onkológiai intézetben. Néhány könyve – a reméltnél jóval kevesebb –, néhány fontos fordítása, több száz cikke és tanulmánya jelent meg. Előadásait ritkán a rádióban is hallhatjuk, s őt magát még ritkábban láthatjuk a televízióban.

Az egyik könyvében Newtont és korát értelmezi nagyszerűen, laikusoknak is érthetően, a másikban a középkor pompás korrajzát adja. Vázlatos témákról, zenéről, irodalomról, biológiáról, matematikáról, fizikáról... szóló két könyve látott napvilágot az *Elvek és utak* sorozatban. Németh Lászlóval együtt tervezték az egyetemes tudománytörténet megírását.

Rövid ideig az ELTE-n is tanított. Több tanítványa állítja negyedszázad múltával is, hogy a legszínvonalasabb és legtartalmasabb szemesztert nála hallgatták. Ravasz módon távolították el az egyetemről: a tanszékére nem vettek fel hallgatót; tudván, hogy etikus lénye ezt az állapotot nem tűrheti, dologtalanságáért fizetést fel nem vesz, és önként távozik.

Az ördögi számítás bevált. Az Akadémia Könyvtárban lett könyvtáros. Az idegen nyelvű könyvek beszerzését bízták rá, mivel minden fontos nyelven olvas, és a tudományok sokaságához ért. Zokszó nélkül vette tudomásul a neki kiszabott kényszerpályát, építgette „gályapadból" *ahogy lehet* módon a maga laboratóriumát.

Az *Arcok és vallomások* sorozatban megjelent Németh László-könyvét kritikai összűz fogadta. Ma már kétségtelen, hogy a Németh-kutatás sarkkövét rakta le, amelyre bizton épülhet – nemzedékek összefogásával – az értékkereső és -felmutató irodalomtörténeti kutatás.

II.

Fodor András a keserű méltánytalanságok ellen tiltakozva – nevezetes portréversei között külön helyet érdemlő versekben – emelt szót Vekerdi László mellett, aki Németh Lászlót is a maga igazságszeretete alapján értelmezte:

Voltál hűséges tanítvány,
ki nem torpant kakasszóra,
tudta pedig, ha üt az óra,
a Mester védelmet nem ád.
(Apostol)

A vád, rágalom, támadás ellen a költő védelmet nem adhat, de tollal tiszta papíron „becsületét versbe írja", hogy „őrizze élő arcát": „halántékod fájó szögéből / a sok küllőzve nyíló ráncot, / szemed, ahonnan igazságod / fanyarkás, tiszta napja süt". A képkincs, a látásmód tudatosan hasonló a Németh Lászlónak ajánlott *Szem hatalma* című verséhez: „Nem öregszik a szem, / Sarkai gyémánt tűin megtolul, / a ráncok küllős árkain kicsordul / a sóvár fény, az örök eleven: / a mohóság, a mindent befogadni, / mindent megérteni."

Amikor pedig azt tanácsolják a költőnek, hogy hagyja az emberi dolgok, a nehéz ügyek hánytorgatását, inkább írjon verset a fűszálról – megszületik a legnagyobb portréversek egyike, a Vekerdi Lászlónak ajánlott *Vers a fűszálról.*

A Fodor látta fűszál „meredek daccal égbe szökkent eleven földi szálka", amely mind az öt elem tudását hordozza, „gyökérszakító ordas zivatarban remeg, de nem törik össze", veszélyben is a remény szavát lobogja... Ez a „legkülönb fűszál", melynek lényét csodálat, fájdalom szava ki nem fejezheti. Sütő András példázatát juttatja eszünkbe az *Anyám könnyű álmot ígér* naplóvallomásból: Gergelytől, más néven székelytől az Úr holta után számon kéri cselekedeteit. Ezeknek végső indoka a megmaradás volt. Végül az Úr e szavakkal dicséri meg: „Akkor jól tetted, fiam. A fű lehajlik a szélben, és megmarad, fiam."

Fodor Vekerdi-fűszálának szikár vonásai olyan embert idéznek elénk, „akit éhség éltet", aki „a lét törvényeit / tornyozza roskadásig". Költői kérdés: „Te, ki mindenkié lehetnél, / Mért vagy oly árva-magad?" „Mért nincs aki segít?"

Iszonyú a megválthatatlanság. Borzasztó az a léthelyzet, amelyben „megfullad minden érv, / nem kondul vissza hang." Marad a béklyózó titok: „Mért nem törhetsz ki sorsod gyűrűjéből?" Csak a látnok remél egykor jóvátevő vigaszt, de az mit ér, ha „Érdem és elismerés, képesség és szerep kiáltó ellentéte" (Csűrös Miklós) fel nem oldható, mert „Elhullámlik az élet".

Az etikum vezérelte helytállás miatt a vers hőse nem megy világgá: – „Nekem csak itt van jogom". Elgyötört szemében a *fűre* rímelő „mindenható derű" ragyog. A verszárás vizuálisan is érzékelteti a tartalmi lényeget; a hétsoros „mellékdal" tipográfiai kiemeléssel a keresztmotívumot, a jóvátehetetlen mellőzöttséget, a megváltás lehetetlenségét példázza. Elveti a transzcendencia vigaszát, mert e földi létben csak ember válthat meg embert:

Ha látjátok az utcán
forduljatok meg utána,
Keresztként föl a nyakáig nőttek
makacs vállcsontjai.

Nézzétek félve:
Krisztus jár közöttünk,
s mi nem tudtuk megváltani.

A *Vers a fűszálról* attól olyan szép, hogy az azonosulás mélységfokozata szerint rejtett költői önarckép is a megváltó Krisztusokról, akiket a földön nem lehet megváltani, akiknek „Homloka égöve alatt" élünk, akiknek „homloka bástyája alól / nyitott ablak világít".

A költő poézist teremt, értékeket létrehívó cselekvést végez, megalkotja a nagy verses portrék között *Az ezredik este* méltó párját. Benne létrejött a ritka csoda: „Kínvallató gyönyörrel / ragyog a tetten ért / világteremtés bűvölete."

Fodor András töretlenül vallja „a szellem és szív összetartozását", hiszi, hogy a „szavunkban válik tetté az ige, / hazatalál a hontalan öröm", és a „gondok kegyelmén megigazulva" „otthont épít a reménynek".

A „végtelent virrasztó" költő válasza a camus-i kérdésre, hogy evilági, profán értelemben hogyan lehetünk „szentek" kegyelem nélkül: „A világ igazáért magunkat kell megváltani."

III.

Németh László levelezése Vekerdi Lászlóval – az *Új Forrás*ban jelent meg, egy leveleskönyvben kiadásra készen áll – csodálatos szellemi-lelki találkozások emlékét őrzi 1954. október 3-tól 1970. december 12-ig. A sorjázó levelekben mind gyakoribbá válik Németh László részéről a szíves invitáció: a „senkivel sem vagyok szívesebben", a „*bármikor* beállíthatsz" biztató-borító formula. A sajkódi műhelymagányban hallott Vekerdi-rádióelőadást a hellenizmusról így értékeli: „Nagyon jó előadás volt, ügyes ugratókkal, amelyeken még ügyesebben siklottál át; bár kidolgozott, mégsem hatott megtervezettnek... görög hajlékonyság és egyiptomi rend hibridizációja". Ragyogóan megtanulta Vekerdi László „a tálalás művészetét". Eddig is elismerték az írók, hogy jól ír, de most arra is kezdenek rájönni, hogy „egy kivételes agyvelő van jelen".

Az 1959. november 19-én kelt Vekerdi-levél a Bolyaiak jelentőségéről, sorsáról szól. Kiindulópontja: „a két legnagyobb magyar tudósról *magyar* eddig elfogadható tanulmányt nem írt". Lényeglátóan összegezi felfogását: „Bolyai ismerte fel először világosan, hogy egymástól független, önmagukban zárt rendszerek állhatnak fenn egymás mellett anélkül, hogy bármelyikük is helytelen lenne. Ezeket *önmagukban* összemérni *nem* lehet. Ha azonban egy átfogóbb, az alaprendszerektől függetlenül, abszolút érvényes tételekből álló rendszert sikerül találni, ez a geometriai problémák egészen más, sokkal mélyebb szinten történő tárgyalását teszi lehetővé. *Ez* a Bolyai-geometria csodájának a lényege: az abszolút geometria felismerése. Itt már készen áll a század végén kialakított invariáns elmélet minden lényeges vonása, az általános realitivitáselmélet pedig nem egyéb köztudomásúan, mint az invariáns elmélet egy alkalmazása."

A Bolyaiak, apa és fiú kapcsolatát így értelmezi Vekerdi László, eltérve Németh László kezdeti felfogásától, amely az „Apai dicsőségre" koncentrál: „A tragédiát én nem a magánál nagyobb matematikust nevelt apa és a kegyetlen kritikussá vált fiú közt érzem [...] A tragédia a két ember és a világ között van." „A szörnyű és szörnyeteggé tevő magyar magányt" tartja tragikus tényezőnek. Interpretációját feladatkijelöléssel köti egybe: „Matematikai, generációs, kor- és magyar kérdések kereszteződnek a két Bolyai találkozásában, még akkor se egymással van bajuk, ha egymást marják, mint

a kutyákat a tavaszi levegő, hajtja őket egymásnak a világ. Annak a bogozását, hogy az akkori Erdély és a mostani Magyarország, a drámabeli Farkas és Németh László között volt-e és miféle hasonlóság, már az irodalomtörténészekre hagyom, a tapasztalat szerint szeretik az ilyen csemegéket – (hisz ebből élnek)".

Már 1954. május 21-én kelt levelében írja Németh László: „Leveled többször is elolvastam: gyönyörködtem benne, hogy adogatod kezemre gazdagabb tapasztalatodból meggyőzetlenül is az érveket, amelyek teóriámat segíthetik."

Hasonlóképpen válaszol 1959. november 21-én, a Bolyaiakról értekező újabb Vekerdi-levélre: „Nagyon örülök, hogy tervem ilyen hosszú levelet ugratott ki Belőled; egész kis Bolyai-esszé...", amely azt bizonyítja, hogy a levélforma szerény műfajában is „fel lehetne építeni egész világokat", ha képes érzékeltetni a tájékozottság, a gondolatok gazdagságát.

Az 1968. október 19-én postázott levélben jut az értékelés csúcspontjára: „Tegnap este háromszor olvastam el a tanulmányodat – egyre nagyobb örömmel, tetszéssel. – Az öröm nem a magam ügyének szólt (azt az életműkiadás végleg bezárta a maga szekérvárába), hanem agyam Vekerdi László-rovatának, amely ezzel az írásoddal egy nagy igazoló dokumentumot kapott." Kevesen éltek és élik úgy az értelmiségi hivatást, mint Vekerdi László, akinek számára a kultúra valóban „nem tudás, nem művészi produkció, hanem életet szabályozó elv."

A *Híd*-beli interjúban állapítja meg Németh László: „a tanulmányíróink közül a félelmetes tájékozottságú Vekerdi Lászlót becsülöm a legtöbbre." Tudja, mit válthat ez ki „a beavatott literátorainkból", de igazságérzete dacaként vállalja ennek veszélyét is: „Én általában nem örültem – miattad –, ha rólam írtál; hozzám kötötted sorsod és nevedet. De ezt az írást olyan remeklésnek tartom – vizsgadarabnak szinte, hogy a rád háruló veszélyt is vállalom, ezért, amit felőled bizonyít."

Szigorú szeretet jele Németh László nagyrabecsülése, amelyből az érvekkel alátámasztott figyelmeztetés, a szellemi atya intelme sem hiányzik: „Én legföllebb kettőt kötnék, ha szabad, a lelkedre. 1. Hogy taníts, értess, s ne kápráztass. 2. Hogy a magyarokat, mert ostobák s komiszak (ezt nem az eddigiek alapján, az ezutániakra mondom), mégse illik cserbenhagyni vagy épp elárulni. Rákóczi Ferenc is tudta, hogy Bécsben különb, műveltebb emberek, hozzá közelebb állók élnek, mint akiket ő pártfogásba vesz. Ezért tartom én őt, a tisztább csillagról jöttet – s az elhagyottak s elvetemedettek dolgát fölkarolót: a legvonzóbb magyarnak."

1970 végén jelent meg Vekerdi László *Németh László*-könyve. December 12-én kelt levelében hívja Németh László Vekerdi Lászlót – Fodor Andrásékkal együtt – látogatóba, hogy „megköszönjem a szép könyvet, amelyet érdemes volt még megérnem, hogy annyira ép ésszel olvashattam, hogy finomságait is megérthessem."

IV.

Emlékszem, amikor 60 éves volt, elvonult. Somlószőlősre, kis szőlőjét művelni, hogy elejét vegye a köszöntéseknek, baráti gratulációknak. *Benedek István VEKERDI* című köszöntője azonban mégis utolérte. Megvolt rá a magyarázata: ez Benedek István jóságát és nagyszerűségét dicséri, ő pedig méltatlan rá... Minden további kérdés elkerülendő, invitált bennünket Iszkázra, a Nagy László-emlékmúzeumba...

Évek múltak, a világ is változott körülöttünk, de Benedek István kérdései ma is nyugtalanítóan elevenek: „Ilyen gazdagok vagyunk: az ország legműveltebb embere

egy hivatal mélyén duzzog, ahelyett, hogy a Művelődéstörténeti Tanszék vezető professzora volna." Vekerdi „deviáns" magatartása itt is kiderült, hiszen mindebből csak az nem volt igaz, hogy „duzzog".

Köszöntője a művelt Magyarország érdekében „egy könyvkiadó vállalat vagy a televízió művelődési főosztályának élén" szerette volna őt látni: „Művelje országunkat, ne a kertjét. Nem Vekerdi érdekében mondom, hanem a jövendő magyarok műveltsége érdekében." Indoklását Czeizel Endrétől vette: „Ne legyen hátrány a kivételes szellemi képesség!"

Emlékszem, az *Új Forrás* nívódíjra javasolt szerzői közül egyszer azért maradt ki, mert ő is ott volt a „monori erdőn". Aztán meg azért nem jutott neki hely másféle díjazottak között, mert Lakitelken is ott volt.

Tavaly, Németh László születésének 90. évfordulóján egy beszélgetést szervezett a televízió. Elsőként keresték fel Vekerdi Lászlót, aki tüstént megnevezett három másik Németh-kutatót... A stúdióban is vitathatatlan tisztelet nyilvánult meg iránta. Éppen ezért volt érthetetlen, hogy mire a beszélgetés adására került sor, éppen Vekerdi László textusából maradt a legkevesebb. Méltatlankodásunkra legyintett: „Nem kell vele foglalkozni!"

Ma már Vekerdi László díjakat is kap, de szellemi életünkben most sincs az őt megillető helyen. Vajon – nemzeti és egyetemes műveltségünk érdekében – illő és méltó katedrát mikor kap *Vekerdi Tanár Úr*? Mert ma is jogos Benedek István kérdése: „ki tanítja a tanítókat?" és „ki nem tanítja a tanítókat?" Avagy időtlenül érvényes a Németh László-i *értelmiségi hivatás* definíciója: „Értelmiségi embernek lenni mindig ez volt és ez lesz: segítetlenül segíteni, és megértetlenül megérteni. S ez nem is olyan borzasztó; egyszerűen: szellemi."

NÉZŐ

FERDINANDY GYÖRGY

Kéretlen kalandozás a latin-amerikai próza berkeiben

1.

Hölgyeim és uraim, képzeljék el egy pillanatra, hogy Dél-Amerikában vannak, egy kis latin-amerikai ország művelt közönségének szeretnék bemutatni a magyar irodalmat. Idestova nyolc évszázad irodalmát, amint az illő és szokás, egy röpke, ötvenperces beszély leforgása alatt.

Nos, azt hiszem, nem tévedek, ha arra gyanakszom, hogy – miután valamiképpen érzékeltetnék, hogy a feladat több mint nehéz, legrégibb összefüggő szövegemlékeinkkel, a Halotti beszéddel és az Ómagyar Mária-siralommal kezdenék előadásukat. Folytatnák – vélem – Janus Pannoniussal, Balassival, hogy azután sietve elérjék Csokonait, Vörösmartyt, Berzsenyit, a 19. századot.

Túl sok névvel nem célszerű próbára tenni egy mégoly művelt közönség türelmét. Arany és Petőfi után Ady következne, Kosztolányi és József Attila. Kortársainkból pedig ki-ki ízlése szerint válogatna, így kárpótolva magát, amiért ilyen fájdalmasan csonkára sikerült ez az eszmefuttatás.

De észrevették-e, hölgyeim és uraim? Van ebben a panorámában valami, amit az önök dél-amerikai közönsége furcsállni fog. Mert hát, kérdeznék, hol van itt a próza? No meg a dráma! Költészetből állna, kizárólag verseket produkált volna nyolc évszázadon át a magyar irodalom?

Mi tudjuk, hogy ez nem így van. Nem csak költőink vannak. Irodalmunk csúcsait azonban, amelyeken – mint patak medrében, kőről kőre lépegetve – végig tudunk haladni történelmünkön, kétségen kívül tucatnyi költő neve fémjelezi.

*

A latin-amerikai irodalom bemutatására készülődve én is összeállítottam egy ilyen vázlatot. Talán nehezebben, mint ahogy azt a magyar irodalomban tették volna önök. Az, amit mi innen a távolból Latin-Amerikának nevezünk, testvérek között is két tucat ország, és akárhogyan is nézem, három világrész irodalma, hiszen ha New York óriási spanyol nyelvű (chicano, neorrican stb.) irodalmát nem is vesszük számításba, Mexikó az északi földrészen fekszik. Ami pedig a Karibi térség (Kuba, Santo Domingo, Puerto Rico és a közép-amerikai kis országok) irodalmát illeti, ez is spanyol nyelvű; ha nem is dél-amerikai, de minden bizonnyal latin-amerikai irodalom.

Túl sok névvel én sem kívánom próbára tenni türelmüket. Úgy képzelem, hogy itt távol Európában nem kell attól tartanom, hogy esetleges mulasztásaimmal megsértek a tengeren túl is létező nemzeti érzékenységeket.

Az én listáimon Garcilaso de la Vega szerepel, az Inka, Alvar Nuñez Cabeza de Vaca, a hódító, majd néhány 19. századi európéer után – nagy ugrással – Ciro Alegría, Jose María Arguedas, Juan Rulfo, Alejo Carpentier, végül pedig Borges, Vargas Llosa, García Márquez.

Ennek az önkényes felsorolásnak is van egy gyengesége, amit önök, akárcsak a magyar irodalomról szóló képzeletbeli előadásunk latin-amerikai közönsége, egy kicsit furcsának fognak tartani. Mert ezek az én íróim kivétel nélkül prózában fejezik ki magukat. Hol van itt a költészet? Hol van itt a dráma? A tizenhatodik század krónikáitól napjaink mágikus realizmusáig kizárólagosan prózában íródott volna a latin-amerikai irodalom?

Tudjuk, hogy ez nem így van: figyelmeztet rá Sor Juana Inés de la Cruz, Ruben Dario, Huidobro, Pablo Neruda. Mégis megkockáztatnám, és röviden megpróbálnám érvekkel is alátámasztani: a latin-amerikai irodalom igazi műfaja, az, amelyben mint tükörben magára ismer ez a gigászi kontinens, kezdettől fogva és napjainkban egyre inkább az elbeszélő próza, a regény.

2.

De álljon meg a menet! – mondhatná valaki. Hogyan lehet két tucat ország és három világrész irodalmáról beszélve így általánosítani? Nos, ne feledjük, hogy ennek az irodalomnak közös nyelve van, és közös történelmi múltja is. Ha az áttekinthetőség kedvéért mégis megkíséreljük a rendszerezést, akkor témái szerint szoktuk egymástól az indigenista, a fekete-afrikai és a gauchok irodalmát elkülöníteni. Az indigenista az Andesek fennsíkjairól szól, elsősorban Peruban, a fekete-afrikai irodalom a Karibi térségben, az ültetvényeken, a pampa gulyásainak, csikósainak irodalma pedig Argentínában született.

Schlegel eredete szerint hősi énekekre, egyházi, lovagi és polgári irodalomra osztja a középkor irodalmát. A mi esetünkben nincsen ilyen csoportosításra szükség: Latin-amerika írói, valamennyi latin-amerikai ország írói egészen századunkig a konkvisztádorok utódai: kreolok.

Vigyázat: a kreol az európai szóhasználattal ellentétben a dél-amerikai fehér. A fehérek és az indiánok keveréke a mesztic, a fehérek és a feketéké a mulatt. Végül, a fekete és az indián vér keverékét – mivel más szót nem találtam rá – spanyol szóhasználattal zambónak nevezem.

Hogy még könnyebb legyen a rendszerezés, valamennyi felsorolt irányzat művelői Párizs és Madrid között nevelkedtek, hazatérésük után pedig általában Mexikó város vagy Buenos Aires vonzáskörébe kerültek. Tehát nagyon is egységes ez a két tucat nemzeti irodalom.

A helyzet nem változott századunk második feléig, amikor Párizs kezdte elveszíteni vonzóerejét, és olyan új centrumok alakultak ki, mint New York vagy Miami, ahol a spanyol nyelvű sajtónak ma már milliós olvasótábora van.

Ez után a rövid kitérő után „vamos al grano", térjünk a tárgyra. Miből, honnan és hogyan született a latin-amerikai prózairodalom?

Első műveit, a krónikákat, konkvisztádorok írták. Ezek távolról sem történelmi tanulmányok, inkább csak helyzetjelentések. A krónikás az események koronatanúja, arról számol be, amit látott és tapasztalt. Tudja, hogy az Óvilág számára minden élménye fontos és érdekes.

Erre az írói alapállásra példa Alvar Nuñez Cabeza de Vaca naplója, a Hajótörések (Naufragios). Az 1527-es, megfeneklett spanyol expedíció könyvelője tíz évet töltött az indiánok között. Jegyzeteiben nyomon lehet követni, hogyan válik a büszke hódítóból ágrólszakadt menekült, ez pedig az indiánok foglyaként hogyan tanulja meg tisztelni, becsülni a hódítók által emberszámba is alig vett „vadakat".

Nuñez nemcsak a kalandos expedíció történetét írja meg. Az Újvilág növény- és állatvilága, és természetesen az indián lakosság életmódja és szokásai is részletes bemutatásra kerülnek krónikája lapjain. Ez a derék könyvelő gyakran szépírói eszközökhöz folyamodik: nemcsak regisztrál, meg is jelenít. Egyik-másik szűkszavú leírása kifejezetten drámai.

A befejező részben Alvar Nuñez és társai már mint az indiánok követei keresik fel a konkvisztádorokat. Kérik őket, hogy ne gyilkolják le, és ne hajtsák rabszolgasorba indián barátaikat.

A másik nagy krónikás Garcilaso de la Vega, az inka. Ez már kifejezetten önéletrajzot ír, itt sem a történelmi eseményeken van tehát a hangsúly, sokkal inkább az elbeszélő életén és érzelmein. Nincsen szándékomban ellentmondani nekik" – írja a királyi udvar történészeiről. „Inkább csak kommentárokat fűzök műveikhez, kiegészítem azokat."

Néhány leírása, mint az utolsó inka halála, a spanyol próza gyöngyszemei közé tartozik. „Inka! Miért visznek vérpadra, minő bűnt, minő árulást követtél el, hogy ilyen szörnyű halált érdemelj?" – kérdezik az indiánok. „Öljenek meg veled együtt minket is!"

„De hagyjuk a beszédet. Ne tegyük gyűlöletessé ezt a szomorú történetet!" – fejezi be Garcilaso, aki a drámai hatás fokozására az egyik legnehezebb írói fogással, az elhallgatással is élni tud.

Öregkori mű a Comentarios Reales, tele nosztalgiával. Igazi, vérbeli szépirodalom.

*

Hogy a konkvisztát követő századokban miért nem torkolltak modernebb prózai műfajokba ezek az első krónikák, például hogy miért nem született meg belőlük a regény, azon ma gyakran töprengenek a tudós doktorok.

Jegyezzük meg, hogy a krónikások utódai mással voltak elfoglalva: a hódított területeket meg kellett szervezni, be kellett népesíteni. A kolóniák fokozatosan eltávolodtak az anyaországtól, nem volt se megrendelő, se olvasó: kinek és miért papírra vetni az új tapasztalatokat.

A főok azonban valószínűleg más. A krónikák, ezek a megrendelésre készült dokumentumok szentek voltak az udvar szemében. Olyannyira, hogy a spanyol Korona megtiltotta felszínes, képzelet szülte badarságok (értsd: regények) behozatalát amerikai tartományaiba.

Az 1531-es királyi „cédula" így magyarázza az intézkedést: „...rossz hatással lennének az indiánokra, ezért nem lenne helyes, hogy ezek ilyesmit olvassanak vagy ilyesmivel foglalkozzanak."

Egyes történészek szerint az Egyház nem akarta, hogy az indiánok rájöjjenek: ha vannak olyan könyvek, amelyek a képzelet szülöttei, akkor előfordulhat, hogy az Egyház szent szövegei is ilyenek.

Mindenféle fikciót mellőzve, sőt lenézve, még a múlt század első prózaírói is többnyire politikai, vallási vagy filozófiai eszmefuttatásokra használták fel elbeszéléseiket. Csak később, európai hatásra jelent meg Amerikában a romantikus, a század második felére pedig a realista regény.

Európai hatásra, hiszen a tehetős családok hagyományosan átküldték az anyaországba gyermekeiket. Tanulni, valahogyan úgy, ahogy azt a mi arisztokráciánk tette volt a francia Riviérán. A 19. században azonban a nyugati világ fővárosa már Párizs. A dél-amerikai szeladonok általában otthagyják a kedvéért Madridot. Párizsban azután olyan furcsa dolgokkal találkoznak, mint a szociális igazságosság vagy a hazaszeretet. Amikor hazamentek, vitték magukkal a francia szellemi áramlatokat.

3.

Lent, a távoli Délen azután egyre inkább amerikai tartalommal telítődtek az európai formák. A francia romantikusok nyomán latin-amerikai társaik is felfedezik saját, „exotikus" valóságukat. Châteaubriand és Hugo, Dumas és Eugéne Sue hatására Sarmiento történelmi, Jorge Isaacs szentimentális történetekben írják le a 19. századi Dél-Amerikát. A realizmus és a naturalizmus, Balzac és Zola után még inkább elemében érezheti magát a latin-amerikai írás, amelynek gyökerei – láttuk – inkább az objektív valóságból nőttek ki, mint a romantikusok szubjektív fikcióiból.

A századforduló latin-amerikai regényéről sok mindent mondanak az irodalomtörténetek. „Közelebb áll a földrajzhoz, mint az irodalomhoz" – jegyzi fel Carlos Fuentes. „Actitud regionalista y social" – lokálpatriotizmus és szociális érzékenység jellemzik prózánkat a század elején. A kontinens a feudális nagybirtok alkonyát és az ipari forradalom kezdeteit éli. A regény ezt a folyamatot ábrázolja Mariano Azuela, Romulo Gallegos, majd az ötvenes években Ciro Alegría közismert műveiben.

Mi történik tehát? Egy évszázadon át európai szellemi mozgalmak irodalmi vetületét ültette át a dél-amerikai kontinensre a regény. Tette ezt tehetségesen, nem szolgaian. Menet közben amerikai tartalommal töltődtek fel az európai formák. A nyelvezet, a stílus, a látásmód (ami sokak szerint minden irodalmi mű lényege) azonban változatlanul európai maradt.

A „real maravilloso", a csodás való irodalma lesz az első, amely új formát, hangot talál magának, amelyben saját nyelvén szólal meg Latin-Amerika. Nem lehet immár egyetlen európai iskolába sem besorolni. Születési helye csakúgy, mint anyaga vagy nézőpontja – Latin-Amerika. Vele indul világhódító útjára a hatvanas években a dél-amerikai regény. Az új próza, amely – nevezzük bár csodásnak, mágikusnak, költőinek, elsősorban és legfőképpen – eredeti. Dél-Amerika magára ismer benne, és történelme folyamán először, megtanul sajnálkozni, mérgelődni, mulatni magán. García Márquez vagy Cabrera Infante előtt a latin-amerikai prózában fehér holló volt a humor, az önirónia. Ma olyan művelői vannak, mint az argentin Barsy Kálmán, a „Mélabús vaníliafagylalt" és a „Felfújható szerelem" neves írója, vagy a portorikói Luis Rafael Sánchez, aki a nyolcvanas években vidám és kétségbeesett regényekkel hódította meg az északi és a déli könyvpiacot.

Mint látjuk, az új próza eredetisége elsősorban a nyelv használatában észlelhető. Latin-Amerika szakít a tájirodalom és a korrajzok (a „costumbrismo") retorikájával. Julio Cortázar, García Márquez, Vargas Llosa valami olyat mondanak ki világuk lényegéből, ami az európai import árnyékában öt évszázadon át rejtve maradt.

Ezért figyelünk rájuk, ezért van, hogy avitt izmusaink exportja helyett ma mindenütt Európában latin-amerikai irodalmat olvasunk.

*

Az irodalomról azonban nem beszélni kell. Tessék figyelni:

Luis Rafael Sánchez: Mélységes mély kút az éjszaka

Hét órakor: bim-bam, bim-bam. A három szentfazék bűnöcskékkel megrakodva a templomba igyekezett, hogy az estéli üdvözlégyet eldunyorássza. Szaporán lépdeltek, a levegőben még ott rezgett a hetedik bim-bam, átjárta őket a vágyakozás, hogy sietve bevégezzék a rózsafüzért, azután megtérjenek a szeretetházba, és immár bűnök nélkül, szemüket a hasadékokra tapasztva kilessék, ki veszi bérbe aznap éjszaka a Gurdelia matracát. Gurdelia Grifitos, az a rosszféle! Az a szégyenkőre való szégyentelen, valahány bűn forrása a faluban!

Gurdelia, amikor meghallotta a hetedik bim-bamot, mélyen kivágott ruhában, köldökét a világnak kimutatva, azzal a pompázatos gyöngyház legyezőjével megállt a könyöklő mögött, és csitt-csatt, csitt-csatt, kínálni kezdte a portékáját. Kevés vevő volt rá a faluban. Egy-egy harmincas éveit taposó mamlasz, néhanapján egy kéjenc vénség, vagy egy beavatásra ácsingózó tizenöt éves tacskó. Hetenként nyolc-tíz peso összesen, amelynek maradéka, miután hármat kifizetett a szobáért, kettőt az ennivalóért, kettőt púderekre, illatosítókra, rúzsokra, belevándorolt a falánk perselyben eltemetett többi hitvány papír- és fémdarab közé.

Gurdelia nem volt szép. Fogainak egyenetlen palánkja mellé dülledt és ijedt szem társult, amely – roppant szerencséjére – éppen ott volt, ahol az emberek szeme lenni szokott. De ennek a vérpezsegtető néger lánynak a báját az a szép páros metafora – kilencvenötös melltartóban fogva tartott két hercegkisasszony – teljesítette ki, amelyet feldomborított a könyöklőre, és amely duzzadó elővédként szolgált neki. Mindezekért aztán hétkor a tisztességtudó és hétköznapias asszonyok sötétbe vonták erkélyeiket, csak a Gurdeliáé árasztott világosságot, mint valami fényreklám.

Gurdelia nekidőlt a könyöklőnek, és várt. Nem hétkor, de még csak nem is nyolckor tértek be hozzá, hanem később. Ezért azután azon a zsaluja felől felhangzó árva kis koppanáson igen elcsodálkozott. A szomszédasszony macskája – gondolta. Az a vernyákoló macska, amelyiknek mintha az lenne a dolga, hogy halálra ijessze őt. Akkor kezdődött, amikor megérkezett. Gombostűvel odaszegezett fekete lepkék, gyufaszál keresztek a könyöklőn, csendbe hasító nyávogás, bűbájosságok, átkok, varázserejű tárgyak, attól a viharos éjszakától fogva, hogy a faluba jött. De Gurdelia bátor volt. Ez mind nem ijesztette őt meg, mint ahogy nem ijesztették meg a hajnalonta felhangzó szapora szidalmak, sem a tetőre hulló kövek. Így, amikor újra felhangzott a koppanás, előkapta a seprűt, szájában cifra káromkodást tartogatott, és villámsebesen kinyitotta az ajtót. És alighogy kinyitotta:

– Én vagyok az, kisasszonyka, én jönnék be. Nézze meg, mit hozok a markomba. Fél peso lapul benne. Nézzen csak bele a tenyerem közepibe. Most ezt hoztam magának, azután szombatonkint főmosom a templom előcsarnokát a papnak, és az fél, meg fél, meg fél peso, amíg azt a kettőt ki nem fizetem, mert úgy mondják, annyi az ára.

A hadrikálás a szobában ért véget, Grifitos kisasszony meg csak bámult, mert soha nem volt ínyére, hogy kisfiúk járjanak hozzá. Nem maga miatt, mert nem ette

meg ezeket a gyerekeket, hanem a szomszédok miatt. Egy kisfiú a házában: olaj a tűzre, tápot ad mindenféle szóbeszédnek. Ráadásul egy ilyen nyálasszájú fiúcska, akinek még a bajusza sem serken, egy ilyen kéksapkás fiúcska, akit úgy hívnak...

– Hogy hívnak?

– Cucónak.

Egy ilyen kisfiú, akit Cucónak hívnak, és a sapkáját lekapva látni engedi csupasz mesztic koponyáját.

– Mit keresel itt?

– Ezzel a fél pesóval gyöttem, kisasszonyka.

– Nálam nem kapsz cukorkát.

– Én nem cukorkáért gyöttem, kisasszonyka.

– Mással meg nem szolgálhatok.

– De igen, kisasszonyka. Akik itt jártak, mind aszongyák, hogy... Nem mondom el, hogy mit, de olyan fájintos dolgokat mondanak, hogy én elhoztam magának ezt a fél pesót, mert kedvem volna a szerelemhez, amit, aszongyák, maga árul.

– Ki mondja ezt?

Gurdelia fenyegető képet vágott, csípőre tette a kezét, mint a tisztességes asszonyok, akik azt kérdezik, amit a szeszélyük diktál.

– Hallottam, amikó az apám mondta a komájának, kisasszonykám. Hogy fájintos vót. Hogy időnként eljárt ide, olyan fájintos vót, nagyon fájintos, annyira fájintos, hogy azon gondókodik, elgyön megint.

– És mi volt olyan fájintos?

– Azt én nem tom, de fájintos vót, kisasszonyka.

Gurdelia Grifitos, ez a nagy hangú, lepcses, kihívó, közismerten bőtorkú, falunyelve, szószátyár, epés nőszemély azt sem tudta, melyik lábára álljon. Kimeresztette a szemét, azután behunyta, csittegett-csattogott a metaforái előtt, és mindegyre csak ezt hajtogatta: Jaj, Szűzanyám, jaj, Szűzanyám! Gurdelia Grifitos, aki alaposan kitanulta a módját, hogyan kell árulni a szerelmet, láthatólag sehogy sem tudta, hogy bonyolítsa ki ezt a bonyodalmat, mert most történt meg vele először abban a nyomorúságos életében, hogy ennyire odavolt érte egy... egy... Te jóságos Isten! Zabolátlan volt, ami úgy kellett a dolgához, mint az estéli imádság, szenvedélyes, csípős nyelvű, egyszóval nem akadt párja. De ez a Cuco névre hallgató kisfiú belészakasztotta a szót. Éppen mert kisfiú volt. Eddigi fáradságos életében megvénült agglegényekkel, éltes házasemberekkel, agg özvegyemberekkel, maguknak élő agglegényekkel vagy szarvakat viselő férjekkel, vagy éppen szarvakat felrakó férjekkel volt dolga. De egy ilyen kis taknyos, Szentséges Cachucha! aki még búgócsigával játszik és papit eszik. Egy ilyen kis taknyos, aki jószerével a fia is lehetne. Ettől könnyű szédülés fogta el. A hasában valami összerándult, és a szavak végre kibuggyantak a száján:

– Gyerek vagy még. Ez nem vezet jóra.

– Idegyön mindenki. Az apám aszonta...

Erre már mit se lehetett mondani. Gurdelia fogai előperdültek sorban, majd visszamasíroztak, és megültek a helyükön.

– Gyerek vagy még.

– Férfi vagyok.

– Hány éves vagy?

– Tíz elmúltam.

– Hát ide figyelj, te vakarcs. Szólok a papádnak!

Ámde erre Cuco úgy lefelé görbítette a száját, mintha másnapig abba sem akarná hagyni a rücskölést, és hüppögve, szipákolva hajtogatta – férfi vagyok. Gurdelia csittegett-csattogott a metaforái előtt, unta már ezt a hisztériát, és azt mondta, hogy rendben van, kap tőle egy kis szerelmet. Legbelül pedig lassan formálódni kezdett benne egy gondolat.

– Gyere ide... ide, a szoknyám mellé.

Cuco elvigyorintotta magát, mint valami kölyökdémon.

– Csukd be a szemed.

– Az apám aszongya, hogy az ágyban...

– Az ágy majd később jön.

Cuco minden ízébe reszketve kucorodott össze Gurdelia ágyánál. A nő csendesen ült, csak a hasában rándult össze megint jólesően valami. Azután érezte, hogy a torkából fölröppen a dallam, Cuco még egyre hajtogatta – hajja-e, hajja – de a ringó hintaszék, a gyenge fény, az altatódal csobogása lassan az álom zsongító vidékeire sodorták. Gurdelia az ágyra fektette a kisfiút, és jó darabig hagyta, hadd szenderegjen. Amikor felserkent, Cuco hitetlenkedve, mámorosan kérdezte:

– Mán kész is, kisasszonyka?

A nő még nála is halkabban felelte:

– Már kész, Cuco.

Cuco futva igyekezett kifelé, miközben egyre azt ismételgette – fájintos, fájintos. Gurdelia követte őt a szemével, és érezte, hogy az altatódal csobogása átjárja őt is, elringatja a hasát, mindenét. Aznap este hamar kialudt nála a fény. És hiába kopogott-kopogtatott az ablakán egy késői öreg korhely.

(PÁL FERENC fordítása)

4.

Íme, mutatóba, egy szólam a latin-amerikai irodalmak kórusából. Hogy milyen ez a hang, azt a fordítás kitűnően érzékelteti: nem európai. Távol áll ugyan tőle a mindenáron való eredetieskedés, tehát természetes, nem egzotikus. De a maguk helyén Sánchez gyakran olyan szavak használ, amelyeket nem ismer a madridi Real Académia. A fordító jó érzékkel „ácsingózó tacskókról", „vernyákoló macskákról", „hadrikálásról", „rücskölésről" beszél, vagyis tájszavakkal fejezi ki a távolságot, amely a királyi akadémia nagyszótára és egy portorikói kisváros között feszül. Minden a helyén van itt, a magyar fordításban és a spanyol eredetiben. Ettől lesz *más*, autentikus, hiteles.

Érdemes lenne magáról a történetről is beszélni. Mert ennek a konvencionálisnak tűnő elbeszélésnek van más olvasata is. Adva van persze a portorikói legényke bájos kalandja. A karibi olvasó azonban megérzi: ez az apró, magányos, szeretetre vágyó emberke maga Puerto Rico, az apró, magányos, szeretetre vágyó trópusi sziget.

A meleg tengerek mitológiájában az anya – Spanyolország, az apa pedig az új gyarmatosító, az Egyesült Államok. A szeretetet a kisfiú annál az anyánál keresi, aki sorsukra hagyta tartományait. Miről szólhat az altatódal, amit elhagyott gyermekének énekel Gurdelia? Talán erről: mi lett volna, ha annak idején, ötszáz éve, egymásra talált volna az ó- és az Újvilág?

Cuco – ez a becenév mellesleg egy afrikai báb neve – álmában megtalálja a szerelmet, amire vágyakozott. Csak álmában: a valóságban mást kapnak régi gazdáiktól a kifacsart, magukra hagyott gyarmatok. Ő azonban elhiszi az álmot, álmaikban (valóság híján) hinni szoktak a trópusiak.

Valahogyan így kapcsolódik a specifikushoz az általános emberi. Íme, tetten értük a mágiát, amiről a latin-amerikai próza kapcsán mindenki beszélni szokott. Az pedig valóban varázslat, hogy mindezt még fordításban is egy az egyben megérzi a magyar olvasó.

*

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1992 decemberében érdekes doktori értekezés került megvitatásra. Szerzője két karibi regényt vet egybe: Guillermo Cabrera Infante „La Habana para un infante difunto" konnotációktól terhes, csak szójátékkal fordítható furcsa című regényét (magyarra „Egy néhai trónörökös Havannájának", angolra Infante's infernonak ültették át) és Jean Rhys Széles Sargasso-tengerét, amit magyarul is élvezhet a hazai olvasó.

A tanulmány azt kívánja kimutatni, hogy mindkét műben a tér, a helyszín veszi át a főhős szerepét. Más szóval, azt követi nyomon, hogyan válik Havanna, Kuba fővárosa vagy a karibi szigetvilág személyiséggé, központi alakká Cabrera Infante, illetve Jean Rhys regényeiben.

A több mint háromszáz oldalas tanulmány meggyőzően bizonyítja azt, amit a 16. századi krónikairodalom minden ismerője tud. Tudniillik, hogy a legújabb amerikai próza gyökere valahol Alvar Nuñez Cabeza de Vaca és Garcilaso, az Inka krónikáiban kereshető.

A mágikus realizmus tehát megtalálta gyökereit. Mai krónikásai azonban már ennek a mai, forrongó új világnak a szülöttei, akik valóságuk kifejezésére megteremtették saját nyelvüket. Önbizalmuk ma már megingathatatlan: eszükbe se jut megtagadni vagy lekicsinyellni elődeiket. Mint Carpentier saját felfedezésén álmélkodva mondja: „Soha nem tudtam különbséget tenni a krónikás és a regényíró között. A regény őse a krónika."

Az ősök újrafelfedezésével pedig befejeződött a felnőtté válás folyamata.

Szabó Gábor

Borges és az Alef-modell

A Földközi-tenger partvidékének egykorú értelmisége már a II–III. században sem számolt azzal a lehetőséggel, hogy filozófiai problémáira valamely hivatalos, nemzeti vallás keretén belül megoldást találhatna. A vallási perspektíva e tágulásának gyakorlati eredménye pedig az lett, hogy a kor entellektüeljei a nemzeti eszmerendszerek korlátait merészen lerombolva egy új, univerzálisnak vélt hitkonstrukciót hoztak létre, amely meggyőzően olvasztotta egybe a legkülönfélébb isteneket és mítoszokat; rendszerébe beépítette a számmisztikát, a Püthagoreus-tanokat, az egyiptomi misztériumokat, valamint mindaddig titkos hagyományokról lebbentették föl a leplet. Ezt a vallási „internacionalizmust" nevezzük gnoszticizmusnak.

A kor hermetizmusa egészen új igazságot keresett. Olyat, melyhez elsősorban ezoterikus könyvek révén lehetett hozzájutni. A gnosztikusok nem tartották kétséges-

nek, hogy az „igazság" szikrái a legkülönbözőbb művek lapjain lelhetők fel, és e változatos kinyilatkoztatások egymást igazolják. Ebben a szinkretista összefüggésrendszerben tarthatatlanná vált a „tertium non datur" racionalista „modellje". Minden összefügg mindennel, valamiféle misztikus kapcsolat fűzi össze az egymástól látszólag homlokegyenest különböző dolgokat. Nem léteznek ellentmondások, csupán rejtett összefüggések. Ettől kezdve jött divatba a szinkretikus gondolkodás, hogy aztán többékevésbé állandó szereplőjévé váljon az európai szellemtörténetnek.

A gnosztikus gondolkodók kései leszármazottja Jorge Luis *Borges*. Számára ugyanis a szellemtörténet produktumai nem elsősorban egymást kronológiai sorrendben követő eszméket jelentenek; nem egymást kizáró, kioltó gondolatokat, véglegesen megcáfolt elméleteket, melyek bizonyos korokban felbukkannak, majd örökre eltűnnek. Szerzők, szövegek, racionalista és metafizikai tételek békés szinkróniában egyesülnek Borges jelenidejében. Írásai olyan dialógusok, melyekben különböző szövegek kommunikálnak egymással. Ez a fajta *intertextualitás* azt sugallja, hogy a világ szétesettsége miatt a létkérdések nem közelíthetők meg egy rendszerorientált, észelvű, monocentrikus logikával. S miután M. Foucault a *Szavak és dolgok*-ban lelkiismeret-furdalás nélkül bejelentette az „ember" halálát, a vizsgálódás tisztán nyelvi síkra utaltatott át.

Így aztán a Borges-szövegekben sem az a fontos, hogy a jelölt vagy rejtett idézetek szerzői kik voltak, mikor éltek, milyen küzdelmes életút során jutottak a Borges által idézett megállapításokhoz; a borgesi szellemi „puzzle"-ben beszédképződmények vitatkoznak egymással, melyek mögött másodlagos az alkotói szubjektum. Másodlagos, de nem lényegtelen, hisz Borges az idézéstechnikát fontos szövegszervező elemként használó szerzők közül a finnyásabbak közé tartozik, és nagyjából meghatározható az a kánon, melyet méltónak talál írásaiba emelni, s amely Platóntól a kabalistákon át, Baconon és Berkeley-n keresztül Schopenhauerig ível. Ez utóbbi írja a *Parerga und Paralipomena*ban (és még számos egyéb helyen) azt a passzust, mely visszamenőlegesen igazol minden szinkretikus rendszert, s amely oly mély hatást gyakorol a fiatal Borgesre, hogy szövegeinek egyik elméleti bázisát fogja alkotni. „Bármely időben éljünk is, tudatunkkal mindig az idő középpontjában állunk, sohasem végpontjain, s ebből gyaníthatnók, hogy mindenki az egész végtelen időnek mozdulatlan középpontját önmagában hordozza [...] a Most minden időben azonos."

Hasonlóan ír egyébként Hobbes a Leviathanban, úgyhogy Schopenhauer, saját érvelését alátámasztandó, beiktatja ezt a Hobbes-idézetet *A világ mint akarat és képzet* IV. könyvébe, Borges pedig ugyanezt a gondolatot idézi *Az Alef* című szövege élén.

Ez az írás azért tarthat számot különös figyelemre, mert sűrítve tartalmazza mindazokat a jegyeket, amelyek a Borges-alkotások egészére jellemzők. Harminc évvel ezelőtt, *A nyitott mű* című könyvét írva Eco úgy gondolta, a kortárs művészetek fontos sajátossága, hogy redukálhatók egy poétikai, tehát filozófiai kijelentésre. Nem tudni, „kortárs"-nak érezte-e még Eco *Az Alef*et, melynek megírásával Borges már 1949-ben előre igazolta az olasz tudós majdani kijelentését. Ebben az írásában Borges ugyanis művészetfelfogásának metaforikus önértelmezését adja. Ez a Borges-univerzum redukciójaként is kezelhető. A szöveg első soraiban arról értesülünk, hogy a narrátor szerelme eltávozott az élők sorából. Az elbeszélő kapcsolata e naptól kezdve mind szorosabbá válik Beatriz nagybátyjával. Eleinte a halott lány emlékének ápolása az a kapocs, mely a két férfit összeköti. A későbbiekben azonban Daneri, a nagybácsi feltárja az elbeszélő előtt mindaddig titkolt ambícióját, hogy ti. egy Homéroszt túlszárnyaló eposzban énekelje meg a Föld egészét. Carlos Argentino Daneri a feladatot heroikus-

nak érzi ugyan, ám megvalósítását annál egyszerűbben képzeli el. Mint művének *Bevezető énekéből* megtudjuk, a legmegfelelőbb módszernek azt tartotta, hogy korrekt verses katalógust készítsen mindazon dolgokról, melyek léttel bírnak vagy bírtak valaha. Így aztán a brightoni gőzfürdőtől az Ob folyó több kilométeres szakaszáig minden megtalálható Daneri eposzában.

A totalitás igénye munkál e tervben, a mindenség pontos leképezésének vágya. Ám a „műből" megismert részletek, valamint a narrátor (aki egyébként egy Borges nevű irodalmár) ironikus reflexiói kétségtelenül azt sugallják, hogy ez az út járhatatlannak tűnik. A művészetet a valóság egyszerű miméziseként felfogó elképzelések részletesen kimerítő termékeket hozhatnak létre, ám semmi sem indokolja ezek művészi produktumként való kezelését – sugallja a szöveg. A Daneri-féle megalomán világkatalógus kizárólag a jelenségek vizsgálatára szorítkozik, márpedig Schopenhauer (és Borges) szerint a tudományt és a művészeteket épp az különbözteti meg egymástól, hogy míg az előbbi a kauzalitáson alapuló (és ott megrekedő) tényekkel foglalkozik, addig az utóbbi feladata az „ideák" vizsgálata. Daneri pozitivista ihletettségű eposza pedig e két, egymástól normális esetben élesen elkülönülő kategória keveredéséből származó mutáns.

E remekmű befejezése elé azonban komoly akadályok gördülhetnek: a nagybácsi házát le akarják bontani. Ilyen események általában nem szokták végérvényesen meggátolni korszakos alkotások születését, de ebben az esetben más a helyzet. A ház pincéjében ugyanis Daneri egy Alefet rejteget. Miután narrátorunk értesül e csodálatos tényről, azonnal a házba siet, hogy saját szemével győződjön meg a hír valódiságáról.

Az Alef egy apró, szivárványos gömb, mely megfelelő szögből nézve világegyetemnyivé tágul. Ekkor pillantható meg benne a mindenség egésze, mégpedig egyetlen pillanatban, egyetlen képpé sűrítve, mégis értelmezhető eseményekre bontva. E pontban tehát benne foglaltatik az egész világ: múlt, jelen és jövő összes eseménye sűrűsödik egyetlen hömpölygő látomássá.

Nem szellemes fikciót gondolt ki Borges az Alefről írván. Egy olyan művelődéstörténeti tényt emelt szövegébe, mely irodalmi közegbe kerülve metaforaként működik. Az Alef ugyanis a héber ábécé első betűje. És bár ennek az ábécének mind a huszonkét betűje különös szentséggel rendelkezik, hisz a kabalista hagyomány szerint Isten belőlük teremtette a mindenséget, tehát maguk is isteni attributumnak tekintendők, az univerzum szent építőkockáinak, az Alef még köztük is elsőbbséget élvez a teremtés aktusában. Ez az a betű, amely jelzi az En Szofot, a határtalan istenséget, s amelyből egy egyszerű ágrajz segítségével a többi huszonegy betű is levezethető. Ha pedig a mindenség léte az ábécé betűinek, különböző kombinációinak köszönhető, az Alef pedig látensen tartalmazza az egész ábécét, úgy könnyen belátható az a kabalista tétel, mely szerint az Alef: maga az univerzum.

Mikor a narrátor lejut a pincébe, s a megfelelő helyet elfoglalva megpillantja az Alefet, elbeszélésének kimondhatatlan lényegéhez ér, melyet a következőképpen próbál érzékeltetni: „Az Alef átmérője két vagy három centi lehetett, de benne volt a világűr, nem kicsiben, hanem eredeti térfogatával... Láttam a mozgalmas tengert, láttam a hajnalt és az estét, láttam Amerika embertömegeit, láttam egy fekete piramis közepében egy ezüstös pókhálót, láttam egy zegzugos labirintust, láttam egy kéz finom csontozatát, láttam csata után életben maradt katonákat, amint levelezőlapokat adnak postára, láttam egy mirzapuri kirakatban egy csomag spanyol kártyát, láttam néhány páfrány ferde árnyékát egy melegház padlóján, láttam tigriseket, dugattyúkat, böle-

nyeket, hullámverést és seregeket, láttam minden hangyát, ahány csak van a földön..., láttam az Alefet mindenfelől, láttam az Alefen a földet, és a földön ismét az Alefet, és az Alefen a földet, láttam az arcomat és zsigereimet, láttam az arcodat; szédület fogott el, és sírtam, mert szemeim látták ezt a titkos és rejtelmes tárgyat, melynek nevét bitorolják az emberek, de amit soha ember nem látott: a megfoghatatlan világegyetemet."

A dadogó, csapongó leírás azt érzékelteti, hogy nyelvünk, abban a formában, ahogy mi használjuk, alkalmatlan az Alef bemutatására. Mind az írás, mind pedig a beszéd egyenes vonalú, kronológiát feltételező tevékenység, márpedig az Alef olyan szinkron-emanáció, melyben az idő fogalma érvénytelenné válik. Vele kapcsolatban tehát minden reprezentációs kísérlet egyszerűsítést jelent. Ezt példázza Daneri eposza, melyről nyilvánvalóvá vált, hogy anyagát az Alefből merítette, műve tehát a mindenség reprezentációjának (az Alefnek) szegényes és érdektelen megjelenési formája. Nem tesz mást, mint képeket szavakká redukál, a dolgokat nevekké egyszerűsíti, s miközben az időt „beleírja" művébe, öntudatlan természetességgel hamisítja meg az Alef-szinkron teljességét.

Mikor a szövegbeli Borges elhelyezkedik a kijelölt helyen, s lehetőség nyílik, hogy megpillanthassa az Alefet, a szerző imígyen „szól ki" a szövegből az olvasónak: „Micsoda remek leshely, Borges barátom!" Érdemes ezek után megvizsgálni azt, hogy mire gondolhat Borges, amikor az Aleffel szembekerülve „remek leshely"-ről beszél. Ez lenne ugyanis az a nézőpont, melyet a mindvégig ironikus távolságtartással kezelt Daneri-féle arisztoteliánus, mimetikus alkotói modellel szembe lehet állítani.

A narrátor az Alef megpillantásakor megérti, hogy hagyományos módon semmi sem tükrözhető vissza a maga teljességében: az effajta törekvések csak kudarchoz vezethetnek. Ezért írja Borges, hogy az irodalom: tévedés, hisz tárgyszemlélete az okság, a kronológia és a mimézis elvén nyugszik. Mindezek kiiktatása válik szükségessé ahhoz, hogy a borgesi irodalmi modell létrejöhessen. Szövegeinek néhány jellemző sajátossága alapján ez a következőképpen írható körül.

Szó volt már arról, hogy Borges előszeretettel idézi a szellemtörténet általa nagyra tartott alakjait, mégpedig úgy, hogy az idézeteket nem fogja közre idézőjel. Feltehetően nem a szerző feledékenysége magyarázza ezt a hiányt, mint ahogy azt sem, hogy bizonyos jelöletlen idézetek pontatlanul, torzított formában jelennek meg szövegeiben. Az idézőjel gyakorlatilag nem más – írja Northrop Frye *A kriticizmus anatómiájá*ban –, mint az eredetiség fétise, az autonómia jelképe. A copyright törvénye azt szimulálja, hogy minden mű önálló invencióból született, mely elég autonóm ahhoz, hogy szabadalmaztatható legyen. Ennek a fanatikus individualizmusnak az eredménye az, hogy a művek mereven elhatárolódnak egymástól, önálló egységenként mintha valami szétdarabolódott egész szilánkjai lennének. Mikor Borges elhagyja az idézőjelet, az eredetiség féltve őrzött irodalmi konvenciójával számol le. Ez pedig kísérletet jelent a szellemtörténet látszólag különböző darabjainak egységként való értelmezésére. Az idézetek, utalások, a különböző hagyományok szövegbe emelése szinte végtelenné tágítja a Borges-írások szellemi holdudvarát, és felvillantja azt a teljességet, mellyel az Alef kápráztatja el a hasonló című történet elbeszélőjét.

A szövegközi polivalencia és a szinkronitás következményeképpen Borges szövegei lehetséges Alefként működnek az eszményi olvasó számára. Sőt, ez az „eszményi olvasó" arra kényszerül, hogy maga is Aleffé váljon: ez abban az optimális pillanatban történhet meg, mikor a szöveg összes értelmi és szimbolizációs (in. absentia), valamint konstrukciós (in praesentia) kapcsolatai egyszerre, látomásszerűen mutatkoznak meg.

Ebben a virtuális pillanatban az olvasó a szöveg tükrévé válik, olyan tükörré, amelyben a szöveg mint végtelen Alef tükrözi önmagát. A megismerésről írván Schopenhauer hasonlóképpen fogalmaz: „Egy tárgyat szemlélve a megismerés tiszta, akarattalan szubjektumává válunk. Benne: ideát látunk, ugyanis tárgyszemléletünk nem követi az ok elvét, önmagán kívül semmilyen viszonyt nem tart, hanem magán az objektumon nyugszik. Ezért az idea és a megismerés tiszta szubjektuma egyszerre tudatosul, eltűnik minden időkülönbség."

Visszakanyarodva most alapszövegünkhöz, a fentiek figyelembevételével a borgesi „leshely" egy olyan írói-irodalmi technikaként, szellemi helyzetként körvonalazható, melynek révén Borges – a szövegben szerepeltetett Danerihez hasonlóan, ám nála sikeresebben – az áhított teljesség illúzióját próbálja felvillantani. Borges azonban nemcsak bemutatja, hanem értékeli is saját alkotói módszerét, melynek metaforája a szövegbeli Alef.

Mindenekelőtt magyarázatra szorul, hogy a pincéből feljőve a narrátor miért nem hajlandó beszélgetésbe bonyolódni a látottakról, sőt finom célzásaival sejteti, hogy Daneri idegei számára egy hosszabb vidéki pihenés lenne a legcélszerűbb gyógymód. E meglepő kijelentés után az elbeszélő távozik, majd – mint írja – néhány álmatlan éjszaka után mindent elfelejt. A hallgatás és a felejtésbe való menekülés aligha az a két reakció, amely az Aleffel való találkozás után természetesnek lenne mondható. Az efféle magatartás azonban a Borges-írások szereplőivel kapcsolatban semmiképp sem tekinthető kivételesnek. A legfontosabb Borges-szövegek szereplői valamilyen módon közel kerülnek a transzcendencia különböző formában történő megnyilvánulásaihoz (ez is fontos kapcsolódási pont egyébként Borges és a lét rejtelmes üzenetét valamilyen dekódolható Titokban kereső hermetikus gondolkodók közt), ám ez vagy őrülethez vezet, mint ahogy eszét vesztette a *Bábeli könyvtár* egyik könyvtárosa, rábukkanva a Könyvek könyvére; illetőleg a megnémuláshoz és a tudatos amnéziához – miként a *Homokkönyv* vagy az *Isten betűje* című írások példázzák.

A titokkal való találkozás ilyetén veszélyeire természetesen nem Borges hívja fel először a figyelmet; már Platón azt írja a Phaidroszban, hogy aki a barlangon kívül az igazi napfényt, az ideát megpillantja, az képtelen lesz a barlangüregben normálisan látni. Hasonlóan vélekedik a Talmud is, melyből megtudjuk, hogy a Gyönyörök Kertjébe bebocsáttatást nyert rabbik közül a legkíváncsibbak belehaltak vagy beleőrültek a látványba.

Mindez érvényteleníteni látszik az Alef-modellt, hisz egyrészt úgy tűnik, az „idea", a „teljesség" megragadása számottevő veszélyekkel jár, másrészt szövegünk szerkesztése és befejezése is cáfolja e modell megvalósításának lehetőségét. Erre utal az a párhuzam, amely Beatriz Viterbo és az Alef ábrázolása között mutatkozik. Beatriz halálával ugyanis fokozatosan megkezdődik valódi lényének folyamatos felejtése, illetve átalakulása. Temetése után még számtalan fényképen látható a szalon asztalán, úgyhogy a narrátor szinte élőként csodálhatja halott szerelmét. Jóval később, az elhanyagolt zongorán már csak egy ügyetlenül festett, „valószerűtlen" arcképről mosolyog rá, mely inkább Beatriz hiányát idézi, mintsem felvillantani lenne képes a lány valamikori alakját. A szöveg végén pedig ezt olvassuk: „Elménket mállasztja a felejtés, az évek tragikus porladásában magam is egyre inkább összezavarom és elfelejtem Beatriz vonásait." Nem másról van szó tehát, mint egy ideál puszta névvé redukálódásáról, melynek úgy látszik, kikerülhetetlenül be kell következnie. Ugyanez történik az Aleffel, amely eredetileg a mindenség pontos reprezentációja, később e reprezentáció semmitmondó

másolata Daneri költeményében, majd puszta név a narrátor gondolataiban, mely már nem képes referálni jelentettjére, felidézni az Alef szikrázó teljességét. Ilyen szegényes nyelvünk: általa csak a világ tényei képezhetők le, önmagán túlmutatni nem képes, ezért a lényegi dolgok kimondhatatlanok – állítja Wittgensteinnel egyetértésben Borges.

Miután tehát bemutatja és lehetetlenné teszi Daneri arisztoteliánus elképzeléseit, lehetséges ellenpontként Borges metaforikusan tárja elénk saját módszerét, majd ezt is érvényteleníti. Fölmerülhet, mennyire vehető komolyan ez a lemondás, hisz Borges *Az Alef* megírása után is szép számmal bocsátotta közre írásait, melyek az „Alef-modell" szellemében fogantak. Erre a kérdésre maga Borges ad egy választ, mégpedig nem lebecsülendő öniróniával, mely jelzi a cél és a megvalósítás esetlegessége közti áthidalhatatlan távolságot. A szöveg befejezésének arra a részére gondolok, melyből megtudjuk, hogy Daneri az Irodalmi Nemzeti Díj második fokozatát nyerte el. A díjazottak között azonban nem szerepel Borges, a narrátor, aki – mintegy gúnyosan az olvasóra kacsintva – még művének címét is tudatja velünk. E cím provokatív módon önleleplezőnek tűnik: *A hamiskártyás lapjai.* És ez a válasz akár Borges egy lehetséges új olvasatát is kijelölheti.

KRITIKA

A kontraszelekció léttörvénye

VARGA ZOLTÁN: INDIÁNREGÉNY

Varga Zoltán regénye azon vajdasági kéziratok közé tartozott, amelyeknek a cenzúra hajthatatlansága miatt évekig kellett várniuk a megjelenésre. A konkrét ok nem egészen világos, hiszen az *Indiánregény* nem szatíraként íródott, vagyis sehol sem utal egészen közvetlenül arra a manipuláció-rendszerre, amelyet az elmúlt évtizedben az ország, a köztársaság, illetve Vajdaság Autonóm Tartomány szocialista önigazgatásának kellett neveznünk. A lényeget illetően azonban mind a téma, mind pedig a tartalom alkalmat adott kultúrbürokráciánknak a hatalomgyakorlásra. Minthogy ugyanis a hatóságilag elfogadott tézis szerint mindannyian egyenlőek vagyunk, vagy legalábbis már nincs távol tőlünk a teljes szabadság, ezért az indiánélet mint téma már önmagában is gyanús volt. Pláne, ha Varga Zoltán dolgozta fel azt a rá jellemző példabeszéd formában, borúlátó kicsengéssel. Jóllehet, ez utóbbi nem korlátozódott a másodrangú állampolgárnak a perspektívájára, Varga Zoltán nem volt eléggé többértelmű ahhoz, hogy a hivatalos optimizmus őrei szalonképesnek tarthassák lesújtó üzenetét az emberen folyamatosan uralkodó állat legyőzhetetlenségéről.

Ha az *Indiánregény*t mint parabolát szatirikus célzatúnak érezzük, elsősorban az emberiség egészére vonatkoztathatjuk a bírálatot. Más szóval Varga Zoltán az egyetemesség igényével szemléli fajunkat, s egyáltalán nem elfogult annak valamely nemzetét vagy etnikumát illetően. Természetesen akkor sem, ha minden tekintetben elnyomottak, indiánok szolgáltatnak is ürügyet mondanivalójának realisztikus látomás formájában való megalkotására. Az elfogulatlanság akként jelentkezik, hogy Varga az önérvényesítésért folytatott harcot alapvetőnek tartja az erkölcsi fogalmakkal gondosan takargatott, de a tiszta ész előtt leplezetlenül csupasz életben. Erősek és gyöngék szerepelnek az ő regényében, s nem a jó vagy rossz tulajdonságokon, hanem a számbeli és a technikai fölényen múlik a fehéreknek a rézbőrűek fölötti diadalmaskodása, az ő részrehajló törvényeiknek az érvényre juttatása.

Mindez a leggyöngébbnek, vagyis a legértelmesebbnek a tudatán keresztül válhat regénnyé és olvasói tapasztalattá. A gyóntatójának vallomást tevő Kintpuasról, a kivégzésére váró modok törzsfőnökről van szó. Ő azért lehet egyszerre a gyöngeségnek és az értelemnek a megszemélyesítője, mert egyrészt a hivatásának megfelelően egyedülálló módon jó az emlékezőtehetsége, másrészt pedig a törzsi erkölcsnek megfelelően cselekszik. Egyszerűen ki van szolgáltatva tudásának és kötelességérzetének, szemben azokkal, akiknek viselkedése és ideológiája mindig a pillanatnyi szükségleteiknek a függvénye. Így aztán a maga nemében olyan abszurd hősnek tekinthető ő, aki az emberiség lényegében mindig megoldhatatlan belső ellentmondásának terhével él. Tehát a teljes megvilágosodására az általa elbeszélt eseményekben való részvétele során került sor, vagyis a végső vallomás csak összegezése egy minden időre érvényes élettapasztalatnak.

Varga Zoltán az utószóban megjegyzi, hogy Dee Brownnak *A vadnyugat története indián szemmel* c. könyvéből merítette témáját, s az eseménykereten és a szereplőkön

nem sokat változtatott. Erre nem is volt szüksége, hiszen a lelki élményként megjelenített erőkomplexus, a Varga-művek főmotívuma itt is a vezérszólam szerepében van. Olyannyira, hogy a főhős által az európai racionalizmus hullámhosszán beszélteti el önmagát. Nyoma sincs itt az indián törzsfőnök amerikai évezredek kultúrája által meghatározott gondolkodásbeli sajátosságának, az erő és a gyöngeség érzése jelképes ábrázolásának, a kiszolgáltatottság élménye képekbe öltöztetésének. Irónk az értelmi látomás irányában haladja meg a realista fikciót: hősét ugyanis csak egészen rövid ideig beszélteti az indiánok tört angolságával. Kintpuast vallomásának szárnyai olyan magasságokba röpítik, ahonnan csak a nyelvi és gondolkodásbeli pontosság perspektívájából lehet teljes az emberi reménytelenségnek a látképe. Igaz, cellájának homálya is már-már misztikus, s ő maga is valótlanná válik, amikor az akasztófa árnyékában is maradéktalanul képes feloldódni törzse történetének elbeszélésében, az emberi bölcsesség mélyvizében. Ha ehhez még hozzátesszük a kudarcot szenvedett térítőnek, Blessheart tiszteletesnek a befejezésben bekövetkező eltűnését (mint a vallomás megsemmisítő erejének szimbólumát), akkor máris nyilvánvaló: Varga Zoltán e művében is az ő sajátos elidegenítő effektusaival operál. Korántsem öncélúan, hanem azért, hogy „visszaidegenítsen" bennünket.

A kultúra (adott körülmények között) önként vállalt, öngyilkossághoz vezető kolonc az ember nyakán – ez az üzenete az *Indiánregény*nek. Korántsem azzal a céllal, hogy zabolátlanságra ösztönözze olvasóját, hanem azért, hogy figyelmeztesse: nem csupán a fehér holló és az egyedül nyarat csináló fecske jár pórul, hanem az is, aki a közössége iránti engedelmességet, a lehető legmagasabb rendű szolgálatvállalást tartja életcéljának; aki tehát új, népszerűtlen ideálok helyett a jól bevált régieket, a patriarchális demokrácia elveit követi. Ezzel írónk nem akarja alapjaiban tagadni a kultúra szerepét, hanem csupán azt sugallja, hogy ez az embernek az állati lényét féken tartó közmegegyezés külső ráhatás eredményeként gyorsan érvénytelenedik. Ilyen helyzetekben viszont egyre nyilvánvalóvá válik lényegnek és jelenségnek, látszatnak és valóságnak az ellentéte. S ezt a modokok sorsának felelőse mind fájdalmasabban éli át.

Kintpuas darwini–nietzschei megalapozású axiómája a következőképpen hangzik: „...erősebbek vagytok nálunk, és annyira vagytok csak rosszabbak, amennyire erősebbek, s mert erősebbek vagytok, nem kerülhetitek el, hogy győztesek is legyetek." A fatalista felhang nem kizárólag a népe hagyományaira hallgatva gyilkossá lett vezérnek a végkövetkeztetése, hanem azé is, aki még azt hiszi: okos kompromisszumokkal segíthet népén, s elhatározza, hogy békét köt. Az erő irracionális fogalma hol nosztalgikusan, hol a bölcsesség iróniájával, hol pedig epés irigységgel kerül előtérbe a törzsfőnök esemény-, illetve történelemértelmezésében. Az *Indiántörténet*ben az erő glorifikálódásának okai a benne rejlő korlátlan lehetőségekben lelik magyarázatukat. Az erősebb ugyanis nem csupán törvényt szab, hanem erkölcsöt is ültet a lelkekbe; joga van nagyot tévedni, önvédelemből népirtást elkövetni, állandó önellentmondások között botladozni. Egyszóval az erő (annak érvényesítése) itt magával a szabadsággal egyenlő. Az indiánok is kezdetben azért próbálkoznak asszimilálódni, az erősökhöz tartozni, hogy felszabaduljanak abból a kötöttségből, amivel bennszülött életformájuk, kezdetleges gondolkodásuk és technikai elmaradottságuk terheli őket.

Hogy mi kifogásolnivalót talált e regényben a tartományi cenzúra az elmúlt években? Az indiánsors említett általában vett tematizálásán túl a győzteseknek ezek a korlátlan lehetőségei: a testen elkövetett erőszak után a lélek gátlástalan átformálása. Az alárendeltség örökös érzésének az ilyen kifakadásai: „Vesztesek közé születni, iste-

nem, vesztesek közé, micsoda felháborító igazságtalanság. És egyáltalán: nem a nagyobbik sereg tagjának lenni, nem a nagyobb nyájhoz tartozni, nem a nagyobb hordához, a nagyobb rakáshoz... De azért boldog is voltál: arra gondolva, hogy a kék mundérosok megvédelmeznek, ők, igen ők, ők védenek meg." Ez a kettősség a jugoszláviai magyarság még felkutatatlan társadalom-lélektanának is alapproblémája. Annak ellenére is, hogy hivatalosan nálunk csak győztesek voltak, lévén, hogy a fasisztákat a háborúban s azt követően elérte méltó büntetésük.

Varga hősének nyilván a hipokrízissel szembeni indulatai is ellenszenvesek lehettek a nyolcvanas évek kultúrpolitikájának. Kintpuas számára ezért válik gyűlöletessé a tábornok, akit végül megöl: „Lássuk be, lássuk be, mindegyre ezt ismételte, lássuk be, hogy más megoldás nincs – vagyis hogy az erősebbek ti vagytok, jószándék ide, baráti érzések oda, engedelmeskedni nekünk kell, mi vagyunk a gyengébbek. Ha pedig így van, miért nem mondja ki. Éppen, mert nem akarta kimondani, Kintpuas ezt akarta hallani Canby szájából. Lehetőleg minél durvább formában: engedelmeskedjetek, kutyák, rühes vörös kutyák, vagy itt dögöltök meg. Mind egy szálig, ahányan vagytok..." Az őszinteség hiányára vonatkozó vád másutt is feltör: „Miért akartok hát mindenáron igazságot hazudni az erőtök mellé?" S ebben „az erő"-ben az a jog is benne foglaltatik, hogy kizárólag csak az indiánok bűnhődjenek a bosszúból mindkét oldalon elkövetett gyilkosságokért.

Varga regényének törzsfőnöke tehát jóval többet tud az emberiségről, mint Dee Brown említett könyvének indián szereplője. Kintpuast ugyanis a bölcsessége moralizálásra kényszeríti. Ő kimondja gyóntatójának, hogy „győztesként mi modokok se lennénk jobbak nálatok (nem, mert rosszak vagyunk, hanem, mert győztesként nem lehetnénk jók)". Szerencsére az író meggyőz bennünket, hogy a kíméletlen önérvényesítésre ítéltetett emberről való groteszk tudást nem ő maga önti hősének fejébe (szájára), hanem valójában Kintpuas saját, népének alárendelt életsorsából, megélt súlyos szenvedésekből jutott el riasztóan pesszimista következtetéséhez. Ebben a belső összefüggésben rejlik az *Indiánregény* sajátos realizmusa és művészi hitelessége.

A regény főhősének ugyanis két nyomós oka van arra, hogy beletörődve várja az isten nélküli halált. Az egyik: törzsét nem sikerült megmentenie. A másik: törzsének megsemmisülése nem csupán a fehéreken múlott, hanem a rézbőrűeket megosztó belső ellentéteken is. Azokon az indiánokon, akik a nehéz helyzetekben az ösztönükre, nem pedig az eszükre hallgatva cselekedtek, később viszont éretlenek voltak ahhoz, hogy vállalják tetteik erkölcsi következményeit. Így aztán főnökük miattuk és érettük is vállalt mártíromsága az erkölcsi felmagasztosulásnak egy egészen monumentális példája. Kintpuas ugyanis társai gyöngeségét és árulását átélve csak belülről háborog. Nem azért nem törnek fel indulatai, mert nem eleven; indulatai a hangos tiltakozás és igazságkövetelés feleslegessége miatt csitulnak el. Csak magában ismételgeti a szövegben mindig zárójelbe kerülő, társának szóló minősítést („Jim, te nyomorult"), az eposzok állandó jelzőjének ezt a sajátos változatát. Tudja, hogy értelmes és erkölcsös létére csak balek lehet, viszont balekként nem érdemes élni a lét egyetemes káoszában. Vádaskodni, igazságot keresni még kevésbé. Főleg annak nem, aki belülről is látja csak a tudatos erkölcs szerint bűnös társát, aki, miközben elárulja megváltóját, „a szokásos módján ezúttal is ártatlanul bárgyún mosolygott."

Az ekkora súlyú igazság nem csupán a térítő szándékú pap érveit bénítja meg, néhol a Bibliát is Kintpuas gondolatmenetének megfelelően értelmezve, hanem az önmagát, de főleg másokat illúziókkal ámító embert is. Éppen ezért Varga Zoltán alkotói

kegyetlensége – a sajátos katarzisnak megfelelően – az ember nevelésének alapjait veszi célba. A humanizálásnak egy bölcsebb, célravezetőbb formáját sürgetve. A szellemi rövidlátás, a rossz önzés, az előbb-utóbb önmaga csapdájába eső manipuláció ellenében. Ennek köszönhetően tartozhat az *Indiánregény* a mai magyar próza kiemelkedő teljesítményei közé. *(Forum, 1992.)*

Öszvérek társadalma

HERCEG JÁNOS: GOGOLAND

Herceg János évekig kiadhatatlan regénye a főleg politikusok által mindvégig erőltetett szocialista világrendszer művészi kritikájaként íródott. A mi társadalmunk csak megrendelésre készült képeket fogadott el, vagy pedig olyanokat, amelyeken nem volt felismerhető: mit, illetve kit tükröz a kép. Írónknak e műve mindazonáltal nem azért bizonyult megjelenésre alkalmatlannak, mert elsődlegesen a mi valóságunk fonákságait vette célba, hanem azért, mert víziójában a mi szocializmusunkat is egy kalap alá vette a közép-kelet-európai ideológiai nyomorúságokkal. Amiatt tehát, mivel nem disztingvált, nem érezve lényegesen többnek a mi eredményeinket más országoknak nyíltabban sztálinista törekvéseinél.

A *Gogoland* c. regényt negatív utópiának kell tartanunk. Az író az élettapasztalatának sommázatát adja benne, annak következményeként, hogy saját maga is, egészen az indulásától kezdve, valamiképpen mindvégig elkötelezettje volt a szocializmusnak. Így aztán e mű – a sok évvel ezelőtt született *Ég és föld* folytatásaként – önkarikatúra is. Egy, a legmagasabb rendű eszményeket mindig tisztelő ember a maga sajátos nyelvén újra elmondja: legfeljebb a képzeletben ideálisak az ideálok, a valóság mindig az ellentételükkel, méghozzá leginkább egészen váratlanul terheli az embert. Nem valóságosan megtörtént eseményeket összefűzve, átalakítva teremti meg formáját, nem azt beszéli el, ami vele megtörtént. Ehelyett deduktívan jár el, s szatirikus indulatának megfelelően talál ki egy országot a Kárpát-medencében, ahol a hajdani parasztvilág életformáját dicsőítik, a polgárok különféle európai nemzeteknél honos neveket viselnek, német című újságot olvasnak, miközben VIII. Dimitru uralkodik, s az erőszak a váratlan letartóztatásokon túl abban is megnyilvánul, hogy a juhokat kalodába zárva igyekeznek fokozottabb gyapjútermelésre serkenteni.

Ennyiből is kitűnik: az abszurd elemeiben bővelkedik a *Gogoland* c. regény, és sajátos humora is innen ered. Az olvasó egy tótágast álló világban szédeleg, s legfeljebb úgy akklimatizálódhat, hogy logikus gondolkodását felfüggesztve várja az újabbnál újabb képtelenségeket. Ami ezek között a valóságnak viszonylag közvetlenül megfelelőnek, tehát már ismertnek tekinthető, az az uralkodó ideológiának az erkölcsön és a testen elkövetett erőszaktevése. Vagyis az, ami a többi között Orwellt is ihlette az *1984* c. regényének írásakor. Hogy Herceg regényének olvasásakor nem csüggeszt el bennünket a déjá vu érzése, az azért van, mert egyrészt az említett deduktivitás ellenére is személyes vallomásnak érezzük a művet, másrészt pedig maga a történet is érdekfeszítő.

Herceg ott kezdi a cselekményt, ahol Voltaire hőse befejezi. Míg ugyanis Candide a nagyvilág durva ellentmondásai elől menekülve ígéretesen húzódhat meg a vidéki élet idilljében, addig Gérard igazi viszontagságai éppen akkor kezdődnek, amikor családot alapítva megtelepedik Gogolandben, és kisgazdaként kezd tevékenykedni. Tudniillik, a volt bohóc tudományára a politikusok igényt tartanak, s mivel a manipuláció rendszerében Gérard a tetteivel csak ímmel-ámmal, szellemileg viszont egyáltalán nem tud beilleszkedni, ezért letartóztatják, elítélik, s csak a szintén megmagyarázhatatlan uralkodói kegyelemnek köszönhetően száműzik. Ez annál kellemetlenebb számára, mert – jóllehet, neki már nem voltak illúziói – olyan társadalomban akart meghonosodni, amely természetének, eszményeinek és életkorának leginkább megfelelt.

A forradalmi eszményeket hirdető, de lényegében parasztgyilkos társadalom torzképe, ha nem ilyen nagy intenzitással is, már az *Iketánia* c. Herceg-regényben is alkotói célként jutott kifejezésre. A *Gogoland*ben a cím is informatívabb. Ha ugyanis felbontjuk, akkor a nagy orosz szatirikus nevét kapjuk, s egy angol kötőszót, amely megfelel a mű sajátos nemzetköziségének. De az író nem elégszik meg ennyivel. A regényből ugyanis kiderül, hogy a cím a „gogók" országának neveként is felfogható. S ez így azért érdekes, mert a „gogo" kifejezés egy öszvért, Gerard volt tulajdonát, cirkuszi kellékét jelöli. Nem alaptalanul, minthogy a *g* és az *o* hang apja és anyja nevének a kezdőbetűiből állt össze, és a nyomaték kedvéért duplázódott meg. S ha ehhez még hozzátesszük a bohócnak a tézisét, amely szerint a pannón ember tulajdonságai lényegében megegyeznek az öszvérével, akkor nem csupán a különös nemzetnév válik érthetővé, hanem az író szatirikus indulata is.

A gogo kifejezéssel való játék tehát az író elcsüggesztő világszemléletének a bohózati formája, magának a lényegnek a kifejezése. A valóságnak a leméretése az eszmény mérlegén. Így aztán a szocializmus torzszülött társadalmain túl az emberre mint olyanra is vonatkozik a megsemmisítő kritika. Figyeljük csak Gérard értelmezését! „...mindenki gogo... aki más lesz, mint aminek az anyja szánta. Vagy a sors, a gondviselés, ahogy az első szavakkal és a dajkaénekkel elbocsátotta, mondván: Menj, fiam, ki az életbe, a világba, és legyél ember! És az ember megy, megy, s egyszerre, mit tesz Isten, azon veszi észre magát, hogy már nem az, aki volt." Herceg János erkölcsi okoktól indíttatva, nem pedig támadó, másmilyen pártpolitika felé húzva alkotta meg szatirikus regényét. Hogy mondanivalójával, az elfajzás, az elkorcsosodás túlhangsúlyozásával a szocializmus elé tart görbe tükröt, az abból ered, hogy ebben a rendszerben adatott hinnie, de főleg csalódnia. A regény megszületésében még az a csöppnyi remény játszott szerepet, hogy az írónak kötelessége válaszolnia kora ordító kihívásaira, s hogy javító szándékú szavának lesz valamilyen visszhangja.

Herceg Jánost ugyan nagy indulat befolyásolta írás közben, a *Gogoland* – a részben már említett okok miatt – több a történelem egy szakaszának értelmiségi bírálatánál. Még akkor is, ha a nyolcvanas évek közepén, a nagy tekintélyű író megrázó erejű közvetett vallomásaként összetettebben, hasznosabban befolyásolhatta volna a jugoszláviai magyar értelmiséget. Némi kritikusi cinizmussal akár expresszionista töltésűnek is minősíthetjük Gérard főnévi igeneveket is sorakoztató hevületét, amikor naiv feleségét a következőképpen oktatja: „Még mindig nem érted, hogy ez hozzátartozik a gogoizmushoz? Alakoskodni, hazudni, dicsérni, amit szidni kéne, ez itt a lényeg! S aki vinni akarja valamire, megtanulja a talpnyalást. A szemérmetlenebbek, akik még többre akarják vinni, a talpnál feljebb merészkednek. Beláthatod, hogy kénytelen voltam alkalmazkodni a stílusukhoz!" Az a körülmény is viszonylag közvetlenül utal a mi

korábbi társadalmunk rákfenéjére, hogy az uralkodó származásáról legendák keringenek. Az emberek nincsenek vele tisztában: vajon nem a forradalom kompromittálása végett ültették-e a nyakukba.

Amit eddig idéztem, s amit még kiemelhetnék, nem elvarratlan szálai tehát a regénynek, hanem szerves tartozékai a műegésznek. Hogy Herceg csak közvetve akart társadalomkritikát gyakorolni, azt a Gérard körüli, viszonylag árnyaltan megmintázott szereplők tanúsíthatják. Közöttük Zorkovsky talán a legsajátosabb. Azt a hivatalnoktípust testesíti meg, amelynek erkölcsét teljesen képlékennyé formálta a totális diktatúra. Ő a szent besúgó, ti. nem is titkolja a hatóságnál vállalt alantas szolgálatát. A kor jellemzőnek tartott besúgóalakjától szentimentalizmusában és hitében különbözik. Igaz, feltehetően csak a főhőssel szemben egészen őszinte. Ám önfeláldozása a mi társadalmunkban inkább az évtizedekkel ezelőtti idő emberi, illetve embertelen helyzetét idézi. A másik furcsa figura Arisztid gróf, aki meggyőződéses maoistaként egy cigány felügyelete mellett a sintéri teendőket végzi.

Nyilvánvaló tehát, hogy a *Gogoland*ben feltűnően sok a groteszk elem. A burleszk ugyanis nem bontakozhat ki szabadon, mert a félelem, a szörnyűség hangulatában születik. A világmonstrum kihívására csak a sátáni mosoly lehet méltó válasz, az írónak az indulására emlékeztetve, amikor novelláinak csavargói élték egybe a földgolyó nyomorúságait. Ma már azonban nem csupán az író bölcs, hanem a hőse is. Gérard ugyanis a kalandoktól menekülve kerül kalandos helyzetekbe, s beérné az okos kompromisszummal. Erre azonban nincs lehetőség az emberi természet eddigi legrosszabb megnyilvánulásában, az ideológiai totalitarizmusban. Bizonyos emberi minimumhoz ragaszkodva még megalkudni sem lehet az ilyen eszeveszett társadalomban – ez a tanulsága Herceg János újabbkori kelet-közép-európai motívumokban bővelkedő regényének, amelyről a borítón azt olvashatjuk: „időszerűbb, mint valaha". Valójában csak akkor egészen pontos ez az állítás, ha megfeledkezünk arról a tényről, hogy értelmiségünk már legalább egy évtizeddel ezelőtt egyre inkább tisztában volt válságunknak az adott keretek közötti megoldhatatlanságával, még ha a végkifejlet képzeletet fölülmúló szörnyűségét nem is láthatta előre.

Vagyis Herceg János műve elsősorban a volt önigazgatás, s általában a kelet-európai kincstári optimizmus látszatainak, a fokozatos humanizálódás mímelésének korában volt időszerű. Hogy ma is jelentős, azt sajátos alkotói többletének, mélységének köszönheti. Mindazonáltal a mi napjaink vitriolosabb, halálszagúbb szatírák írására ihlethetik azokat, akik biológiai létének veszélyeztetettsége már nem lehetőség, hanem valóság. Akik már annak az elvesztésétől sem igen félnek, ami állítólag a legfontosabb, s aminek meghosszabbításáért az orvosok is mindent megtesznek. *(Forum, 1992.)*

Vajda Gábor

Gondolatok egy tanulmánykötetről

A. SAJTI ENIKŐ: NEMZETTUDAT, JUGOSZLÁVIZMUS, MAGYARSÁG

A kötetben található tanulmányok bő másfél évtized alatt keletkeztek, és a szerző konferenciákon elhangzott előadásait, szakmai folyóiratokban megjelent írásait tartalmazzák. Tematikájukat tekintve szerteágazóaknak tűnhetnek, de elolvasva, végigböngészve nagyon is összetartozóak. A cikkek a jugoszlávizmus eszméjének 1848 utáni jelentkezésével, a horvátok, szerbek, szlovénok nemzettudatának kialakulásával és erősödésével, a jugoszláv kommunisták nemzetiségpolitikai koncepciójával, az 1920 után Jugoszláviához került magyarság kisebbségi sorsával, főleg töréspontjaikkal foglalkoznak: Trianont követő jogfosztott állapotukkal; 1944-es tragédiájukkal; 1945 utáni helyzetükkel.

Mindenképpen üdvözölendő a könyv megjelentetése, hiszen így Sajti Enikő történetkutatói és írói tevékenységének „termékei", a magyar–délszláv kapcsolatokról és a vajdasági magyarságról vallott gondolatai, nézetei a szélesebb olvasóközönséghez is eljuthatnak.

Jó válogatással igen színvonalas tanulmányok kerültek be a kiadványba, s örvendetes az is, hogy a szakmai igényességgel megfogalmazott mondanivaló közérthető stílusban íródott.

Azt hiszem, a téma aktualitását nem kell különösebben hangsúlyoznom, hiszen napjaink tragikus eseményei a délszláv testvérháborút a napilapok, hírek főcímeivé teszik. A könyv előszavának első mondatai – közvetlenül a polgárháború kirobbanásának vihar előtti csendjében születtek – mindenki számára nagyon tanulságosak: „Európa ijedten fedezi fel a Balkánt. A nemrégen még különutassága miatt vonzó Jugoszlávia hosszú agóniája az ország széthullásának rémképét vetíti előre. A felszínen zajló hangos és aggasztó jelenségeket, az államot alkotó nemzetek felerősödő centrifugális dinamizmusát a magyar közvélemény jobbára értetlenül fogadja és érzelmi alapon közelíti meg. A tüntetések és ellentüntetések, a fegyverropogás kísérte, egymásnak feszülő nacionalizmusok elfeledtetni látszanak a mögöttük húzódó történelmi folyamatokat. Úgy tűnik, az összetartozás XIX. századra visszanyúló gondolatán túllépett az idő." Ezekhez a mondatokhoz a recenzens szomorúan azt is hozzáteheti: nyugodtan múlt időbe tehetők! S még egy megjegyzés a jelenről: Európa ijedten és félelemmel, s úgy tűnik, hogy tehetetlenül szemléli a délszláv belháborút, amely Európa stabilitását is veszélyezteti. Talán a mai helyzet jobb megértését is elősegítheti, ha elkalandozunk a múltban, megpróbáljuk tetten érni a tanulmányok gondolatmenetében a tényeket regisztráló, szituációkat elemző, alternatívákat kereső, történelmi folyamatokat, tendenciákat bemutatni akaró, sokszor gyötrődő, vívódó történészt.

A *Nemzettudat és jugoszlávizmus* címet viselő írás 1848-at fontos állomásnak tartja a jugoszlávizmus fejlődésében, hiszen ekkor vált kitapinthatóvá, erősödött meg a délszláv népek összetartozás-tudata, ekkor jelentkezett egy föderatív délszláv állam gondolata a Monarchián belül, s ez a föderatív eszme vált dominánssá a horvát nemzettudaton belül. A szerb törekvések azonban dinasztiaalapúak és centralisztikusak voltak. A szerző szerint ez bizonyos gyengeségtudatból táplálkozott, ami a szerbekből védekező reflexet váltott ki, s éppen ezért erős államot akartak. Mindezt természetesen a szerb polgárság és a királyi udvar hegemóniájával képzelték el. Végül is az egyesülési

alternatíva közül az első világháború után a szerb változatnak kedvezett a történelem. A centralista változatot a Szerb Radikális Párt vezéralakja, Nikola Pašić testesítette meg, aki az államapparátusra és a hadseregre támaszkodva látványos sikereket ért el a nagyszerb hegemónia megvalósításában. Pašić politikája ellen – amelyet a hatalomban osztozó szlovén és horvát politikusok is támogattak – a Stjepan Radić vezette Horvát Köztársasági Parasztpárt ellenzékbe szorulva vette fel a harcot, demokratikus és köztársasági programot hirdetve. A Radić-féle párt hosszú belső viták után eljutott a homogén délszláv nemzet koncepciójának elvetéséig, s az állam föderatív átalakítását szorgalmazta.

A két világháború között tehát az ország életében egyre feszültebbé vált a szerb–horvát viszony, a nemzeti és a jugoszláv konfrontációja vált dominánssá.

A széthúzó, centrifugális erők 1941-ben a német támadást követően szétszakítják Jugoszláviát. A megszállás évei alatt az ellenállás különféle erői, például a Tito vezette partizánmozgalom, de a londoni emigráns kormány, s annak belső erői, a csetnikek hordozták a jugoszlávizmus eszméjét, amely összefogásra buzdított a megszállók ellen. Véleményem szerint Jugoszlávia feltámasztásához ez önmagában nem lett volna elegendő, ehhez kellett a győztes nagyhatalmak, a szövetségesek segítsége is. Gondoljunk csak Churchill jugoszláv politikájára: Titóék elismerésére, Sztálinnal történő százalékos alkudozására. Természetesen a Szovjetunió előretörése, a háborút követő megnövekedett politikai súlya, kelet-közép-európai katonai jelenléte is kedvezett Jugoszlávia „újraéledésének", az összetartozást deklaráló délszláv identitástudat helyreállításának, amelyben a nemzeti ideológia a megszállók elleni harcot és legyőzésüket szimbolizálta. „A történelem azonban soha nem produkál végleges megoldásokat. Az a kohéziós forrás, amely a háború után természetes módon táplálta ezt a kétszintes identitástudatot (föderáció létrehozása, győztestudat, a Tájékoztató Irodával szembeni védekező reflexek, a hatvanas-hetvenes évek gazdasági sikerei stb.) – úgy tűnik – kiapadóban van. Egyre gyakrabban teszik fel Jugoszláviában a kérdést: mit jelent ma a jugoszlávizmus és a nemzeti érzés kapcsolata?" – írja a dolgozat befejező részében, a bőséges szerb-horvát nyelvű szakirodalmat felhasználó Sajti Enikő. A választ a történelem talán már meg is adta?!

A könyv legnagyobb terjedelmű írása az *Útkeresés*. A szerző bátorságára, tárgyilagosságra és szakmaiságra való törekvését mutatja, hogy a korhangulat ellenére helyet talált a jugoszláv kommunista párt nemzeti és nemzetiségi kérdésről vallott elméleti és gyakorlati téziseinek bemutatására és jellemzésére. Ismeretes, hogy a JKP csakúgy, mint a térség legtöbb kommunista pártja, 1921-től illegalitásba szorulva tevékenykedett. Tagjainak létszáma mindössze százas nagyságrendben mérhető, a vezetők emigrációban éltek, társadalmi bázisuk igen csekély volt, s a Jugoszláviában zajló folyamatokra szinte semmilyen befolyással nem rendelkeztek. Mégis fontos, hogy komoly kutatómunkára épített valósághű képet kapunk: – 1920-as évekbeli szervezkedésükről, belső megosztottságukról, idealisztikus elképzeléseikről. Kétségtelen tény, hogy a soknemzetű és nemzetiségű, a társadalmi fejlődés alacsony fokán álló Jugoszláviában a kommunisták helyesen ismerték fel a nemzeti és parasztkérdés fontosságát. A felismerés azonban önmagában még kevés, s az, hogy a hatalomra jutásuktól várták a „megoldást", utópiának és helytelennek bizonyult. Érdekes, hogy a párton belül mindig heves vitát váltott ki annak eldöntése, hogy elméleti vagy gyakorlati kérdésként kezeljék-e a nemzeti és parasztproblematikát. Jellemző, hogy ebbe a vitába, de más esetekbe is a Komintern direkt módon beavatkozott, a követendő politikai irányvonal-

ról levélben fejtették ki véleményüket, útmutatásokat küldtek, külön jugoszláv kérdést kreáltak, s a Komintern V. B.-ben marasztalták el a jugoszláv kommunistákat. Azt gondolom, hogy a Komintern helyzetelemzései nagyon messze álltak a valóságtól, inkább elméletiek, sokszor elméletieskedők voltak, s általában egy séma szerint készültek. Erről a történelmi folyamatról alapos, sok részletre kiterjedő, politikai célokat egyáltalán nem szolgáló analízist kapunk. Ezenkívül az 1920-as évek jugoszláv belpolitikájáról olyan tényeket tudhatunk meg, amelyek eleddig szinte teljesen ismeretlenek voltak a magyar olvasók előtt.

Az első világháború után Jugoszláviához került mintegy félmillió magyar kisebbségi létéről, megpróbáltatásairól több tanulmány is bekerült a válogatásba. A *jugoszláviai Magyar Párt megalakulásáról és az 1925-ös választásokon való részvételéről* szól az első. A vajdasági magyarok helyzete sok tekintetben eltérő volt a felvidéki vagy erdélyi magyarságétól. A Bácska és a Bánát, ahol a legtöbb magyar élt, etnikai értelemben erősen megosztott volt. Az 1920-as népszámlálás szerint az ún. Vajdaságban a szerbek létszáma (401 ezer) nagyobb volt, mint a magyaroké (380 ezer), és több mint 300 ezer német is élt a területen, főképpen a Bánátban. Politikai és kulturális érdekképviseleteik kialakítását két tényező is hátráltatta, gátolta. Egyrészt a jugoszláviai magyar társadalom rendkívül vékony értelmiségi és középosztálybeli réteggel rendelkezett, zömmel parasztokból, alkalmazottakból és munkásokból állt. Másrészt a Jugoszláviához került magyarság 1918 és 1922 között, az optálási határidő lejártáig politikai jogfosztottságban élt. Éppen ezért az ottani magyarok képviseletét ellátó, etnikai alapon álló párt, a Magyar Párt megalakulására csak 1922 őszén kerülhetett sor.

A cikkben a szerző nagyon jó, a lényeget érintő kérdésekre keresi a feleletet. Milyen okok miatt tartották fontosnak egy önálló politikai párt megszervezését? Milyen irányzatok kristályosodtak ki a párton belül? Mi volt a véleménye a Magyar Pártról a délszláv kormánypártoknak? Miért sürgette a magyar kormány a párt mielőbbi megalakulását? A dolgozatban található válaszok a recenzens szerint – aki a témához kapcsolódó levéltári források egy részét ismeri – teljességgel elfogadhatók és hitelesek.

A tanulmány további részében a Magyar Pártot ért politikai retorziókról és a parlamenti választásokon való részvételről olvashatunk. Az első komolyabb támadás mindjárt a megalakulás körüli huzavona volt, amellyel a jugoszláv kormánynak az volt a célja, hogy a párt ne indulhasson az 1923-as választásokon. Ezt úgy érték el, hogy a választások előtt egy bizalmas belügyminisztériumi rendelet az optálási határidő meghosszabbítására hivatkozva, sommásan megtiltotta a kisebbségek – köztük természetesen a magyarok – névjegyzékbe történő felvételét. A diszkriminatív intézkedés és a kampányra jutó rövid idő miatt a Magyar Párt vezetősége kénytelen volt úgy dönteni, hogy nem indul a képviselő-választásokon.

A következő választásokon már indulhatnak, és a szabadkai, felsőbánáti, újvidéki, zombori választókerületben önálló listát állítanak. Mandátumot szerezniük mégsem sikerült, mert a szavazati joggal rendelkező magyaroknak csak kb. 1/3-a ment el szavazni, s ezekből is csak fele adta voksát a Magyar Pártra. Emellett a választási küzdelem hevességét, erőszakosságát, és néhány helyen visszaéléseit is jelzik a források. Szinte magától értetődő, hogy ezek az atrocitások elsősorban a kisebbségi és ellenzéki pártokat érintették. A bukás okai talán még ettől is összetettebbek voltak, amelyeket Sajti Enikő helyesen emel ki, s még azt is hozzáfűzi, hogy a választási kudarc önvizsgálatra

késztette a párt vezetőit, akik a vereség számos okát képesek voltak megadni, de az a kérdés fel sem merült bennük, „hogy a párt miért nem tudott a jugoszláviai magyarság egészének valóban integráló erejeként funkcionálni".

A következő cikkben *„Területrevíziók és nemzetiségi viszonyok"* címmel jó áttekintést nyújt az 1938–1941 között Magyarországhoz visszakerült területek etnikai viszonyairól, s a visszaillesztés sok-sok gazdasági, társadalmi, politikai problémájáról, nehézségéről. Szeretném kiemelni és felhívni a figyelmet a tanulmány adatgazdagságára, világos és logikus gondolatmenetére. A visszacsatolások problematikus tételein túl, a magyar politikai, leginkább külpolitikai törekvéseket oly nagyszerűen ágyazza be a korabeli nemzetközi viszonyokba, hogy a dolgozat egyetemi és főiskolai hallgatóknak bátran kiadható szakirodalomként.

Kézenfekvő, hogy Sajti Enikő különös gonddal, aprólékosan, de nem túl részletezve ábrázolja a délvidéki területek visszacsatolását. Betekintést enged Teleki nemzetiségpolitikai koncepciójába, a bácskai székely telepítésekbe. Sőt, a magyar kormányok háború alatti délszláv politikájának jó ismerőjeként színvonalas összegzést ad a legfontosabb történésekről.

A tanulmány befejező részében nem kerüli meg a sajkási, majd újvidéki razziákat, 1942 januárjának „hideg napjait". A bácskai vérengzés nemcsak az ország egyébként is súlyos helyzetét rontotta, de nagy árat fizetett érte a kormány belpolitikai téren is. Ezzel a helyzettel azonban már nem Bárdossynak, hanem az 1942 tavaszán hivatalba lépő Kállay-kormánynak kellett szembenéznie. Kállay Miklósnak sikerült ugyan egy kiegyenlítettebb délszláv politikát kialakítani, s toleránsabb nemzetiségpolitikája csökkentette a Délvidéken lévő feszültségeket, de ez a politikai irányvonal ekkor már mind a szövetséges hatalmak, mind a jugoszláv emigráns kormány köreiben visszhang nélkül maradt.

A jugoszláviai magyarság fájdalmas és tragikus napjairól, az újvidéki „hideg napokat" követő még „hidegebb napokról": *„Magyarok a Vajdaságban 1944 őszén"* címmel megrázó erejű írást közöl a tanulmánykötet. A történelmi emlékezet szerint 1944 őszén a partizánok magyarok elleni megtorló akciói tömeges kivégzésekhez, statáriális bírósági halálos ítéletek meghozatalához, kitelepítésekhez, büntetőtáborok felállításához vezettek. A „mindenért elégtételt veszünk" bosszúja már előrevetítette annak az árnyékát, hogy a háború után a győztes hatalmak: népeket, népcsoportokat, a náluk élő kisebbségeket kollektíve is felelőssé akarják tenni háborús kormányaik bűneiért. A szerző korrekt módon előrebocsátja, hogy nincsenek birtokában olyan levéltári források, amelyek alapján pontosan rekonstruálni lehetne az akkori eseményeket. Mégis úgy érzi, kérdeznie kell: Hányan lehettek? Több ezren, százan, esetleg több tízezren? Kik tették? Hol történt? Bezdán, Csurog, Zsablya, Szenttamás, Titel, Újvidék...? – súlyos, szívszaggató, emberi sorsok tömkelegét érintő kérdések ezek. A szerző helyesen állapítja meg, hogy mindmáig nincs pontos felelet, de kötelességem hozzátenni, hogy azóta már sokkal többet lehet tudni, hisz megjelent Cseres Tibor Vérbosszú Bácskában című könyve, s a levéltárak mélyéről is előbányászható néhány olyan forrás, amely segít a délvidéki magyarok tragédiájának felderítésében, a kivégzések számának, illetve nagyságrendi meghatározásának kiderítésében.

A kiadvány utolsó tanulmányában *a jugoszláviai magyarok 1945 utáni helyzetéről* egy történelmi vázlatot kap az olvasó. A dolgozat egyenes folytatása az előzőnek, s legfőbb pozitívuma, hogy a magyar kisebbség nehéz sorsát, életének jó és rossz perió-

dusait realisztikusan ábrázolja. Természetesen a vajdasági magyarság sorsának alakulása szoros összefüggésben volt a két állam viszonyának alakulásával. A második világháborút követő pár év alatt (1945–48) az ottani magyarok helyzete fokozatosan javul, életük normális kerékvágásba zökken. Sajnos ez azonban tiszavirág-életűnek bizonyult, mert a Tájékoztató Iroda 1948-as határozata után majd egy évtizednyi mélypont következik a magyar–jugoszláv kapcsolatokban. Az 1956 utáni '50-es–70-es éveket úgy lehetne jellemezni, hogy az induló kisebbségi lét gyötrelmei után ezekben az években a jugoszláviai magyarok kulturális, alkotmányos-jogi pozíciói biztató módon megerősödtek. A '70-es–80-as évek Jugoszláviájáról pedig a következőket írja a szerző: „Tito halála után sikerült ugyan megvalósítani a fájdalommentes és éles hatalmi harc nélküli átmenetet, ez azonban, ma már egyértelmű, vihar előtti szélcsend volt csupán."

A befejező sorok már a polgárháború előtti Jugoszlávia gazdasági-politikai válságáról, a jugoszláviai magyarok létbizonytalanságáról, félelmeiről tudósítanak.

Mindent egybevetve: Sajti Enikő tanulmánykötetét jó szívvel ajánlhatom, hiszen a cikkek szakmai színvonala, lendületes, olvasmányos stílusa méltán válthat ki elismerést a szakmabeliek és a téma iránt érdeklődők körében egyaránt. Úgy vélem, az írások közreadásával a szerző legfőbb célja az lehetett: *a múlt szigorú elemzésével elősegítse a jelen jobb megértését. (Szeged, 1991.)*

Vinnai Győző

Tüskés Tibor: Párhuzamos történelem

Különös könyvvel jelentkezett a tavalyi könyvhéten Tüskés Tibor. Édesapja, Tüskés István húszéves katona első világháborús naplójának fennmaradt részét tette közzé; mellé szerkesztve saját, 1991-es romániai utazásának fontosabb mozzanatait. A szép kivitelű könyvet a szerző bevezetője, illetőleg a naplóhoz kapcsolódó, a századelő hangulatát felidéző néhány földrajzi, történelmi, művelődéstörténeti dokumentum teszi teljessé.

Mivégre is ez a furcsa összeállítás? Miről is, kiről is szól valójában? S tényleg „párhuzamos"-e a történelem?

Tüskés Tibor egyáltalán nem a „fiú" apja iránti valamiféle utólagos kegyelet miatt vagy kötelességtől indíttatva tette közzé a harctéri naplót. Pontosan fölmérte értékeit, jelentőségét; jóllehet – nehogy elfogultsággal lehessen vádolni –, úgy érezni, hogy bevezetőjében még nem is mondott el mindent e rövid, de annál érdekfeszítőbb dokumentum önértékeiről.

Már maga az a tény is meghökkentő, hogy ez a följegyzéssorozat egyáltalán megszülethetett és megmaradhatott. Naplóról van ugyanis szó, tehát nem utólagos eseményrekonstrukcióról, azaz: naponta neki kellett ülni (állni?) a folytatásnak. Aztán valahol tárolni (rejtegetni?) is kellett ezt a naplófüzetet a legképtelenebb harci körülmények közepette is. S vajon hogyan tudta napról napra kijátszani társai és a tisztek éberségét e különös krónika szerzője? Aki bizony egyáltalán nem dicséri a K. u. K. hadseregbeli életet, s különösen nem a háborút.

A fennmaradt részek az 1916. augusztus 9-től október 2-ig tartó rövid, de eseménydús néhány hét hangulatát, apróbb-nagyobb történéseit örökítik meg. A Pilsenből való indulástól a román frontra érkezésig, s az ott átélt néhány kegyetlen harci nap, hét valóban döbbenetes epizódjaiig.

Az első megpróbáltatás az utazás, a vagonokban töltött öt nap, félig-meddig éhezve. Ám könnyen túlteszi magát ezen a húszéves nagykanizsai legény, mivelhogy *kíváncsi.* Mindenre figyel, minden értékes, érdekes, hasznos látnivalót el szeretne raktározni magában. Szeged, Lippa, Temesvár, Arad: csupa új fölfedeznivaló, számtalan friss élmény – egyelőre még kirándulásszerű körülmények között. Hullámzó kedélyállapotban van ugyan, de azért még nincsen nagy baj. Kifejezetten kedves báj lengi át ekkor még a napló szövegét. A mindennapi beszédtől stílusában érezhetően felülemelkedni akaró krónikás naponta fogalmaz egy rövid *dolgozatot.* Mintha kitűnő *érdemjegyre* is gondolna közben: stílusát csiszoltnak, irodalmiasnak szeretné tudni. S éppen ebből a *fogalmazásra* koncentráló nekifeszülésből fakad e napló egyik fő értéke – mégpedig a természetes, de talán kissé szokványos (mert hétköznapi) érzések, gondolatok éppen keresettségükben bájos, s éppen ezáltal *egyedi* stilizáltsága.

De azoktól a napoktól kezdve, amelyek már a szó legszorosabb értelmében az életet vagy a halált jelentik; a közvetlen halálveszély árnyékában, majd a pergőtüzek közepette eltűnik az *előadás-*, a dolgozatjelleg, és helyét a brutális valóság momentumainak egyszerű, minden cicoma nélküli rögzítése, a rövid mondatok kopogós előadásmódja veszi át. Hiszen már-már csoda, ahogyan hősünk túléli az ütközeteket, hiszen az első világháború primitív hadviselési stratégiái közepette számos alkalommal néz szembe egészen közelről a halállal. Sőt – s ez már a „fiú", Tüskés Tibor kommentárjából derül ki – a román front mellett megjárja még a háború jó pár színterét, így azután majdhogynem természetesnek kell gondolnunk azt a tényt is, hogy az „apa" egész további életét befolyásolták ezek a rémséges élmények: beleépültek emlékeibe, idegeibe, zsigereibe.

Így azután aligha csodálható, hogy zárkózott, néha érzelmes, néha meg hirtelen haragú, szigorú ember, *apa* vált belőle.

Mindezt már a „fiú"-tól tudjuk. S minden bizonnyal valamennyi olyan *fiú* eljut e ponthoz legalább egyszer az életben, aki mérleget készít az apa-fiú viszonyról, *szembenéz* apja emlékével. Az e könyvbeli szembenézés lefegyverzően őszinte: a „fiú" nem szépít, nem ámít, nem hallgatja el a kényes epizódokat sem; valamiféle megnyugtató – vagy megmagyarázható – igazság, tényállás földerítése a célja, a vágya.

S különös fénytörésbe kerül mindez azáltal, hogy minderre – végül is – apja halála, a temetés, a nagy család összejövetele után, ennek hatására kerül sor. S így válik jelképessé az apai házban a keze súlya alatt lenyeklő kilincs – húsz év alatt senki se javította meg –, s leginkább az örökölt öreg zsebóra, amely apáról fiúra szállt, s most már neki szeleteli az időt...

Az *idő,* a történelmi idő problematikája áll a „fiú" 1991-es romániai utazásáról szóló beszámolójának a középpontjában is. Az eredeti terv az, hogy az apa naplójának kiadását megelőzően ő maga is bejárja azokat a romániai helyszíneket, amelyeken édesapja éppen 75 évvel korábban megfordult. Tagadhatatlan, van ebben valami fájdalmas nosztalgia, s talán a korábban elmulasztott (és most mintegy pótolni akaró) gyermeki szeretettanúsítási késztetés is. Meg persze egyszerű kíváncsiság is. Kíváncsiság arra nézvést, hogy milyenek *most* a körülmények, az emberek, a városok, az épületek,

a templomok, a temetők; milyen most a hajdan európai hírnevű Herkulesfürdő, milyen a temesvári pályaudvar és így tovább: mit és milyennek láthatott annak idején édesapja.

Időközben azonban – pontosabb persze, ha azt írjuk: szinte azonnal – eltérítődik a „fiú" figyelme a háromnegyed évszázaddal korábbi „idézetek" leltárba vételétől; erőteljesebben zuhannak elébe a *mai* romániai tények, események és átélt történések. A fő cél ennek következtében inkább csak ürüggyé húzódik vissza, illetőleg az ottani dolgok hangsúlya szerint az észlelés és befogadás második vonalává, hullámává, rétegévé csendesül. Ezért is válik kérdésessé a kötet címe, amely a történelem *párhuzamosságát* említi, idézi fel; emiatt érezheti úgy az olvasó, hogy inkább a történelem folyamatosságát, folyását, semmint párhuzamosságát érzékeljük Tüskés Tibor itteni fölvetéseiben. (A metaforikus értelmű zsebóra-motívum is ezt a gondolatmenetet látszik erősíteni.) Hiszen nem *párhuzamokat* keres a századelő monarchiabeli történelme és a mostani viszonyok között; ezt nem is igen tehetné, mivel gyökeresen mások a mai jelenségek mögötti mozgató erők (hacsak a minden időben virulens nacionalizmust nem tekintjük konstans tényezőnek).

Fölvetődhet persze egy másik címértelmezés is: az apa és a fiú *élettörténetének* egymás mellé helyezése, mintegy párhuzamba állítása. Megvallom, nekem ez a többet mondóan rokonszenvesebb leágazása ennek a nagy időket átugorva kapcsolatokat teremtő történetnek, pontosabban szólva: *történetláncolatnak*. S magának e műnek is itt van a „találkozási" pontja, a végtelen idő egy parányi szeletének a megállítása, kimerevítése: a „fiú" minél jobban távolodik időben apjától, ő annál többször jut az eszébe. „Gyerekkoromban föllázadtam ellene, szembefordultam vele, és most úgy érzem, hogy nem tudok elszakadni tőle, egyre nagyobb szükségem van rá. Az emlékét, a nyomait keresem" – vallja meg Tüskés Tibor a kíséró (lélekbeli és valóságos) útirajz megírásának fő, döntő okát, motivációját.

S innen már csak egy lépés képletessé, általánossá, általános emberivé szublimálni a valóban örök problémát: az ősök és elődök, a múlt megannyi lenyomata – amit leegyszerűsítve történelemnek szoktunk nevezni – bennünk él, minket erősít, s a jövőt készíti elő számunkra, mindannyiunk számára.

Csak észre kell vennünk. S éppen ez az „észrevétel", ez a csöndes-szemérmes vallomás édesapjáról és önnönmagáról teszi megkapóvá, szép és tiszta olvasmánnyá ezt a könyvet. *(Pátria, 1992.)*

Monostori Imre

TANULMÁNY

KÁNTOR LAJOS

Szabédi és a Mórok

EGY LEZÁRATLAN VITA MARGÓJÁRA, IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZELÍTÉSBEN

A XX. század végi magyar irodalomtörténet-írás figyelmére feltétlenül érdemes költői találkozás irodalmi-művészeti dokumentuma a *Mórok*, Székely János 1989 júniusában jegyzett, a marosvásárhelyi *Látó* 1990. 6., illetve a budapesti *Kortárs* 1990. 8. és 9. számában megjelent drámája. Két erdélyi magyar költő és két – feltételezett, illetve felépített – emberi, költői magatartás találkozik benne, amennyiben a drámaíró Székely János lényegében a Szabédi László néven ismertté, irodalomtörténeti személyiséggé vált Székely László örökségével néz szembe. Igaz, a drámához csatolt jegyzetben ez olvasható: „A szövegben előforduló versidézeteket Szabédi László műveiből válogattam, ennek ellenére munkámban nem Szabédi, hanem *Kibédi* László jelenik meg. Gondolati fogantatású, fiktív figurámban valóságos személyt gyanítani súlyos tévedés volna. A két sors tagadhatatlanul sok mindenben analóg; amikor egyikre gondoltam, kétségkívül gondoltam a másikra is, de én a tragikus végű, tisztelt és szeretett költő magánéletéről soha semmit sem tudtam, Kibédiék reakcióit egytől egyig saját tapasztalatomból merítettem – így hát semmilyen azonosítást nem vállalok." (*Látó*, i. h.) Székely János e jegyzetszövege tulajdonképpen megerősíti, hogy a *Mórok* – legalábbis az 1956-ban, illetve 1959-ben Kolozsvárt játszódó II. és IV. felvonás – mégiscsak Szabédiról szóló dráma, hiszen a szerző csupán a magánéleti vonatkozásokat, azonosításokat próbálja elhárítani magától. Ha Szabédi és a drámabeli Kibédi között semmi más egyezés nem volna, csak a bevallott – jól ismert, tehát tagadhatatlan – versidézetek, akkor sem lehetne nem Szabédi-drámaként olvasni a két síkon játszatott „történelmi esszét". (A műfaji minősítés Székely Jánostól származik.) De hát nem erről van szó. A *Mórok* írója gondosan összegyűjtötte az eligazító életrajzi adatokat: a magyar nyelv őstörténetéről könyvet író költő, egyetemi tanár; a politikai szerepet is vállaló közéleti ember; a neves költő (itt: Finta László) lányát feleségül választó férfi; kolozsvári lakásuk leírása; a franciaországi tanulmányok, teológia; Kibédi öngyilkosságának napja (1959. április 18.) Mindezek az egyezések nem hagynak kétséget az olvasóban afelől, hogy Szabédi Lászlóról szól a dráma. (Más kérdés – de ez a filológiára tartozik – hogy tudomásunk szerint Székely János utólag, a marosvásárhelyi folyóiratközlés előtt, az érdekeltek kérésére változtatta a nevet Kibédire, ám a dráma lényegén, érthetően, nem változtathatott, az „árulkodó" motívumok tehát maradtak.)

A *Mórok* kritikusai természetesen így értelmezték Székely János művét – evidenciának vették az evidenciát, Robotos Imre (*A nemzethalál álhite. Kortárs*, 1991. 11.) „az abszolútum igényét" szembesíti Székely János és Szabédi László életművében a *Mórok*

szerzőjével vitázva; a Robotossal vitatkozó Láng Gusztáv pedig (*Az abszolútum joga és értelme. Kortárs*, i. h.) még részletezőbben szól Szabédi emberi-közéleti-költői pályájáról, nyilván nem tartja alapvetően elhatárolandónak a Kibédi- és Szabédi-képet, pontosabban drámát. Olyannyira nem, hogy leszögezi: „Székely Jánost csak becsülhetjük, amiért a Szabédi-mítoszt – a legjellemzőbb erdélyi legendák egyikét – demitizálni merte." (Láng i. m.) Visky András, jóllehet, neki elsősorban Robotosról, a robotosi „kritikusi" módszerről van mondanivalója, szintén elfogadni látszik a Kibédi-Szabédi azonosítást, amikor kijelenti: „Szabédit Robotos meg nem értheti, hiszen kettőjük között a különbség esszenciális. Szabédi nem állt meg, hanem végigment az úton. Ezért lehetett hőse a *Mórok*-nak, ezért írható le róla: »tisztelt és szeretett«." (Visky András: *Feljelentő szerkezetek. Korunk*, 1992. 8.) Három, különböző nemzedékhez tartozó és különböző esztétikai nézeteket valló kritikus – mondhatni, ebben az egy kérdésben (Kibédi-Szabédi) megegyezik.

Nincs tehát miért rejtőzködni, nyugodtan rákérdezhetünk, milyen a mai Szabédi-olvasat, Székely János drámájának ismeretében. Mert az kétségtelen, hogy kétféle – nem csupán etikai, hanem esztétikai szempontból is más-más – értékközelítésről van szó a korábbi Szabédi-irodalomban (irodalomtörténeti közelítésben) s a Székely János „történelmi esszéjében". Noha Székely, mint idéztük, a „tisztelt és szeretett" költőről beszél az utólagos magyarázatban, mindaz, amit Szabédi Lászlótól idéz, beleértve a verseket – az író Szabédire is árnyékot vet, költészetének főként közéleti részét s annak is negyvenes évek végi, ötvenes évek eleji dogmatikus vonásait emeli ki, a dráma alapgondolatának megfelelően. Ezzel, mint Láng Gusztáv hangsúlyozza, valóban demitizálja „a Szabédi-mítoszt", de – kötelességünk föltenni az irodalomtörténészi kérdést – vajon nem torzítja el ugyanakkor a Szabédi-összképet? Nem a jogi kérdést vetjük fel (ez természetesen a család dolga – s ma már, Székely János halála után, értelmetlen is beszélni róla), hanem az irodalomesztétikait, irodalomtörténetit, amely egyaránt vonatkoztatható Székely Jánosra és Szabédi Lászlóra, vagyis a *Mórok* szerzőjére és főhősére (a drámabeli ún. „fiktív figurára").

Az irodalomtörténeti megközelítés tehát itt megkettőződik, a hitelesség kérdése bonyolultabbá válik. Persze, egy távolabbi utókor esetleg eltekinthet a *Mórok* „nyersanyagától", ám ma még eleven – s én azt gondolom, hosszú távon az maradhat – a Szabédi-életmű emléke (és nem csupán az ellenállásé, a „Szabédi-mítoszé"!); ebbe az életműbe nyilván beletartoznak a tévedések, de beletartozik a kitartó keresés, az értelmiségi sorsnak s a magyar nemzet helyzetének intenzív átélése, az önkorrekcióra való törekvés – ami Szabédi önostorozásához, és ezzel összefüggő szemléletváltásához vezetett a II. világháború után. Leegyszerűsítő, a Szabédi-tragédiát egyoldalúan magyarázó az a Kibédi szájába adott „önvallomás", amelyet Székely János így összegez: „Ha életem merő megalkuvás volt, / Halálom most már tüntetés legyen." Aki valamennyire tájékozott e kérdésben, tudja, a Szabédi-életút nem a szüntelen megalkuvás, az árulás és a kései ráébredés, „megtérés" példája, hanem az életét állandó vívódásban leélő, az új hitet önmagával elhitető értelmiségié, aki egy végletesen válságos pillanatban nem lát más eszközt, mint az öngyilkosságot, hogy a nemzete számára megváltónak hitt nagy művet (nyelvészeti munkáját) célba juttassa. A megaláztatás stációi persze belejátszanak ebbe az elhatározásba – és ezt a *Mórok* több szintben, kitűnően, egyetemes érvénnyel ábrázolja –, Szabédivel szemben azonban igaztalan egy olyan drámai beállítás, mintha a kolozsvári egyetem tanára tudatosan vállalta volna az árulást. Még akkor is méltatlan ez a sugalmazás, ha Székely János – főképpen a „mór fejezetekben" – az új hatalomba

való beépülés közösségi indíttatását kiemeli. Az életrajzi bizonyítékok, illetve ellenbizonyítékok elhallgatása egy azonosítható, sőt azonosított történelmi-irodalomtörténeti, kortárs személyiség esetében meggyőződésem szerint nem engedhető meg. Ugyancsak filológiai feladat Szabédi László 1956-os magatartásának pontos, részletes felkutatása; az eddig rendelkezésünkre álló adatok nem igazolják a *Mórok* szerzőjének állítását ebben a vonatkozásban.

Székely János drámájának II. felvonásában (Kibédi) László és az unitárius pap, Balázs költő és kora, művészet és valóság viszonyát vitatja. A vita hevében László Goethére hivatkozik, Goethével védekezik:

„Mért művészet? Mert nem valóság" – látod,
Így filozofált egykor Goethe is.

A *Mórok* persze nem vádolható meg azzal, hogy csak azért művészet, mert nem valóság – hiszen Székely János drámájának, „történelmi esszéjének" irodalmi értékei (a Szabédi-vonatkozásokon innen és túl) elvitathatatlanok. Mint egy válságos, pusztító korról készített történelmi-pszichológiai látlelet kerül be, bizonyára, az erdélyi magyar irodalom, az egyetemes magyar irodalom történetébe. Minthogy azonban a szerző Szabédi László nem csupán modellnek, „fiktív figurának" választotta, hanem versei által is megjelenített, valóságos személynek, akarva-akaratlanul egy másfajta megítélést is vállalt. Székely János Szabédi-olvasata viszont több ponton, etikailag és esztétikailag kifogásolható. Azzal a furcsa helyzettel állunk szemben, hogy egy jelentős írói életműről jelentős írói mű született – amely azonban sérti az irodalomtörténeti igazságot.

A dilemma feloldását vajon meghozhatja valamiféle értékpluralitás-felfogás? Vagy egyszerűbb magyarázatot kell keresnünk erre az ellentmondásra?

S vajon nincs-e holnap Székely János örököse is kitéve annak, hogy egy neves utód hasonlóan – szelektíve – értelmezze a székelyjánosi, immár lezárult, de már a költő életében egyetemes érvényűnek bizonyult életművet?